

T. C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE HZ. ŞUAYB'IN (AS)
KISSASINDA HELAK-AHLAK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yard. Doç. Dr. Zeki TAN

Mehmet DEMİRHAN

IĞDIR – 2015

T. C.
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE HZ. ŞUAYB'IN (AS)
KISSASINDA HELAK-AHLAK İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet DEMİRHAN

İĞDIR – 2015

T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN... danışmanlığında, Mehmet DEMİKLİAN.....
tarafından hazırlanan bu çalışma 05 / 05 / 2015.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından
Temel İslam Bilimleri.. Anabilim DalıTefsir..... Bilim Dalı'nda
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Sadi EREN

İmza: Sadi EREN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN

İmza: Zeki TAN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN

İmza: Fatih ÖZKAN

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 05 / 05 / 2015

Fatih ÖZKAN

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZKAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb'ın (as) Kıssasında Helak Ahlak İlişkisi

Mehmet DEMİRHAN

Kur'an insanlığı terbiye eden, düstur ve ilkeleriyle beşeriyeti saadete sevk eden hakiki mürşit ve yol göstericidir.

Kur'an anlattığı meseleleri daha müşahhas hale getirmek için bazı kıssaları zikreder. Kıssalar insana sürekli dersler, ibretler veren, yol gösteren, problemlerden kurtuluş çareleri sunan birer yaşanmış vakıadır.

Kıssalara bakıldığında yok olmuş insanlar ve tarih sahnesinden silinen toplumların, helak olmalarının altında yatan temel sebebin inanç ve ahlaki zafiyetleri olduğu görülmektedir.

Hz. Şuayb (as), ölçü ve tartıda haksızlık yapan ve ibadet ile ticaretin birbirinden ayrı olması gerektiğini savunan bir toplumun ıslahı için görevlendirilmiştir. O toplum, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, bundan dolayı da bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceklerine inanmayan, bu sebeple yaptıkları her türlü zulüm ve haksızlığın yanlarına kâr kalacağını düşünen bir kavimdi.

Hz. Şuayb (as) ticaretle uğraşan o topluma, özellikle ticarete dürüst olmaları, ölçü ve tartıyı eksik yapmamaları konusunda ikazda bulundu. Yapmakta oldukları vurgunculuktan, soygunculuktan vazgeçmelerini, onlardan dürüst birer tüccar olmalarını istedi. Haksızlıkla elde edilen kazancın kendilerine fayda getirmeyeceğini söyledi. Helal yoldan elde ettikleri kazanca razı olmalarını ve bunun onlar için daha hayırlı olduğunu hatırlattı.

Bu çalışmada tarihsel süreçte Hz. Şuayb (as)'ın kavminin helaki ile ahlaki zafiyet arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Bu çalışma Hz. Şuayb (as) kıssasının penceresiyle modern dünyanın problemlerinden olan iktisadi yozlaşma konusuna bakıp ışık tutmak, çözüm getirmek gayesiyle hazırlanmıştır.

ABSTRACT

Holy Quran, Destruction and Morality Relationship In The Story Of Prophet Şuayip

Mehmet DEMİRHAN

Kur'an which nurtures humanity with the motto and the principle of humanity which leads to happiness is true mentor and guiding. Matters told some stories of the Kur'an mentions given concrete to make it more, parables continuous lessons to people that signs showing the way, offering salvation is in fact a remedy for the problems experienced.

Looking at the parables of people who have disappeared from the scene and deleted the community is seen as the main reason underlying beliefs and moral weaknesses to be destroyed.

The prophet (pbuh) who unfair trade with each other in size and weight and worship is assigned to the improvement of a society advocating that there should be separate. The prophet Shuaib (pbuh) community that is engaged in trade, particularly trade to be honest, he found the warning about the size and weight are not to be missing. The profiteering they are doing, give up robbery, he asked them to be honest traders. He said to them it wouldn't bring benefit by the gain obtained by injustice, To be willing to gain they obtained the halal way and he recalled that it is better for them.

That society doesn't believe in Allah and the Last Day, therefore they don't believe they will be called to account in this world, every kind of oppression and injustice, therefore, they were a people who will remain on the profit side, They have gone by being the destruction of this idea.

In this study the historical process of the prophet Shuaib (pbuh) has revealed the relationship between the moral weakness of destruction of the nation. In this study, the prophet, Shuaib (pbuh) parable shed light on the window looking at the economic problems of the modern world that corruption issues have been prepared with the aim to solve.

ÖNSÖZ

Kur'an Allah tarafından insanlık için indirilen, doğru yolu gösteren bir hidayet rehberidir. Kur'an insanlığı terbiye eden, düstur ve ilkeleriyle beşeriyeti saadete sevk eden hakiki mürşit ve yol göstericidir. Hedefi dünya ve ahiret saadetidir. Kur'an'ın her bir ayeti hidayet nurunu neşreden, insanlık âleminde karanlıkları izale eden bir meş'aledir. Kur'an on dört asır önce indirilmesine rağmen tazeliğini ve orijinalliğini korumaktadır. Beşerin fikri, zaman ve mekânla sınırlı olduğu için ancak kendi hayatı müddetince insanlığa fayda sağlar. Kur'an zaman ve mekânla sınırlı olmayıp Cenab-ı Hakkın ilm-i muhitinden indirildiği için zaman üstü olarak insanlığa her asırda dersini, tazeliğini koruyarak veriyor. Zaman ihtiyarladıkça Kur'an'ın hakikatleri tazeliğini koruduğu gibi, gün geçtikçe daha çok tavazzuh ediyor.

Kur'an-ı Kerimin asıl maksadı ve gayesi insanları hidayete çağırmasıdır. Kur'an bunu yaparken de anlatılan meseleleri daha müşahhas hale getirmek için bazı kıssaları zikreder. Kıssalar, Kur'an-ı Kerim'in mühim bir kısmını oluşturduğu gibi, muhtevvat bakımından da çeşitlilik arz eder. Kıssalar hayal ürünü tarihi birer hikâye değildir. Aksine insana sürekli dersler, ibretler veren, yol gösteren, problemlerden kurtuluş çareleri sunan birer yaşanmış vakiyedir. İnsana vakıalar kadar hiçbir şey gerçeği gösteremez. Kıssalara bu yönüyle bakıp ibretler, dersler çıkarmalıyız.

Kıssalar, fert ve toplum için uyulması gereken modeller sunmaktadır. Kıssalarda istenilen iyi ve istenilmeyen kötü karakterler anlatılmaktadır. Her insan kendini bulabileceği iyi karakteri örnek alacağı bir modeli kıssaların içinde bulabilir.

Kıssalara bakıldığında yok olmuş insanlar ve tarih sahnesinden silinen toplumların, helak olmalarının altında yatan temel sebebin inanç ve ahlaki zafiyetleri olduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim helak oluş şekillerinden ziyade, helak oluş sebepleri üzerinde durmaktadır. Çünkü helak olmayı hazırlayan hep sebepler olmuştur. İnanç ve ahlaki zafiyetleri ve bu yönden onları kurtarmaya çalışan Peygamberlerine itaat etmeyip direnmeleri, onları bir takım çöküntülere ve nihayet yok olmaya götürmüştür.

Zaman itibariyle Hz. Lut'a (as) yakın olarak gönderilen Hz. Şuayb (as), ölçü ve tartıda haksızlık yapan ve ibadet ile ticaretin birbirinden ayrı olması gerektiğini savunan bir toplumun ıslahı için görevlendirilmiştir. Hz. Şuayb (as), kendisine verilen tebliğ görevini yerine getirirken önceki peygamberlerin karşılaştıkları zorlukların

bir benzerini yaşamıştır. Ama o kavmin tehditlerine aldırmadan Allah'ın kendisine yüklediği ıslah görevini yerine getirmiştir.

O toplum, çok önemli bir stratejik merkezde yaşamaları nedeniyle, kendilerine Allah'ın bahşettiği maddi zenginliği insanlığın faydasına kullanmak yerine, haksızlıklarla onların haklarını gasp ediyorlardı. Yaşadıkları bölgeden geçen yabancıardan zorla haraç almaktan tutun da, toplumun huzurunu bozacak her türlü bozguncululuğu yapıyorlardı.

Hz. Şuayb (as) ticaretle uğraşan o topluma, özellikle ticarete dürüst olmaları, ölçü ve tartıyı eksik yapmamaları konusunda ikazda bulundu. Yapmakta oldukları vurgunculuktan, soygunculuktan vazgeçmelerini, onlardan dürüst birer tüccar olmalarını istedi. Haksızlıkla elde edilen kazancın kendilerine fayda getirmeyeceğini söyledi. Helal yoldan elde ettikleri kazanca razı olmalarını ve bunun onlar için daha hayırlı olduğunu hatırlattı.

Hz. Şuayb'ın (as) gönderildiği toplum, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, bundan dolayı da bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceklerine inanmayan, bu sebeple yaptıkları her türlü zulüm ve haksızlığın yanlarına kâr kalacağını düşünen bir kavimdi. Bu düşüncenin sebep olduğu ahlaki zafiyet neticesinde helak olup gittiler.

Bu çalışmada tarihsel süreçte Hz. Şuayb'ın (as) kavminin helaki ile ahlaki zafiyet arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Bu çalışma Hz. Şuayb (as) kıssasının penceresiyle modern dünyanın problemlerinden olan iktisadi yozlaşma konusuna bakıp ışık tutmak, çözüm getirmek gayesiyle hazırlanmıştır.

Ders döneminde kendisinden çok istifade ettiğim Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN'e, tefsiri bana sevdiren muhterem Prof. Dr. Şadi EREN'e, yapıcı ikazlarıyla beni çalışmaya teşvik eden ve çalışmam boyunca kaynakların kullanımında ve yol göstericiliğinden istifade ettiğim tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN'a teşekkür ederim.

Gayret bizden, Tevfik Allah'tan.

Mehmet DEMİRHAN

DOĞUBAYAZIT

05.05.2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
A- ÇALIŞMANIN AMACI.....	2
B- ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE METODU.....	3
1- Hz. Şuayb (a.s.) ve Peygamber Olarak gönderildiği Coğrafya.....	4
2- Ashab-ı Medyen'in Yaşadığı Bölgenin Sosyo politik Konumu.....	6
3- Toplumun Ticarî Yapısı.....	7
4- Hz. Şuayb (a.s.) ve Toplumsal Değişim.....	8
1. BİRİNCİ BÖLÜM	
1.1. KISSA, AHLAK VE HELAK	
1.1.1. KISSA.....	11
1.1.1.1. Kıssanın Kelime Anlamı.....	11
1.1.1.2. Kıssanın İstilah anlamı.....	11
1.1.1.3. Kıssa Anlamına Gelen Diğer Kavramlar.....	12
1.1.1.4. Kıssaların Temel Özellikleri.....	13
1.1.1.4.1. Kıssaların Toplum ve Fertleri İnşası.....	13
1.1.1.4.2. Kıssaların İman Esaslarını İspat Etmesi.....	15
1.1.1.4.3. Kıssaların Hz. Peygamberi Teselli Etmesi.....	18
1.1.1.4.4. Kıssaların Mü'minleri Eğitmesi.....	20
1.1.1.4.5. Kıssalar ve Toplumsal Değişim.....	24
1.1.2. AHLAK.....	25

1.1.2.1. Ahlak'ın Kelime Anlamı.....	25
1.1.2.2 Ahlak'ın İstilah Anlamı.....	26
1.1.2.3. Ahlak İlminin Konusu.....	26
1.1.2.4. Ahlak İlminin Gayesi.....	28
1.1.2.5. Ahlak-Toplum İlişkisi.....	30
1.1.2.6. Ahlak-Hukuk İlişkisi.....	32
1.1.2.7. İman Ahlak İlişkisi.....	34
1.1.3. HELAK.....	36
1.1.3.1. Helâk'ın Kelime Anlamı.....	36
1.1.3.2. Helâk'ın İstilah Anlamı.....	36
1.1.3.3. Helâk ile ilgili Bazı Kavramlar.....	37
1.1.3.3.1 İntikâm.....	37
1.1.3.3.2. Batş.....	38
1.1.3.3.3. Gazap.....	38
1.1.3.3.4. Bela.....	40
1.1.3.3.5 Azap.....	42
1.1.3.3.6. Ahz, Muahaza.....	43

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. HZ. ŞUAYB (AS) VE KAVMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

2.1.1. HZ. ŞUAYB (AS)'DA BULUNAN ÖZELLİKLER.....	44
2.1.1.1. Namaz Kılması.....	44
2.1.1.2. Halîm Olması.....	48
2.1.1.3. Reşit Olması.....	51
2.1.1.4. İlim-Amel Bütünlüğü.....	53

2.1.1.5. Mütevekkil Olması.....	57
2.1.1.6. Muslih olması.....	61
2.1.2. HZ. ŞUAYB (A.S) KISSASINDA BİREYSEL AHLAKİ	
ÖZELLİKLER.....	64
2.1.2.1. İman.....	64
2.1.2.2. Nimete Şükür	66
2.1.2.3. İstiğfar.....	69
2.1.2.4. Sabır.....	71
2.1.2.5. Tevekkül.....	74
2.1.2.6. Dua.....	75
2.1.2.7. Emin olmak	77
2.1.2.8. Nasihat.....	78
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3.1. HZ. ŞUAYB (AS) KISSASINDA TİCARET AHLAKININ TEMEL	
ÖZELLİKLERİ.....	79
3.1.1. Temiz Kazanç.....	79
3.1.2. Ticarete İstikamet.....	83
3.1.3. Ölçü Ve Tartıyı Doğru Tutmak.....	87
3.1.4. Aldatmamak, Hile Yapmamak.....	89
3.1.5. Ticarete Duyarlı Olmak.....	91
3.1.6. Kul Hakkına Hassasiyet Göstermek.....	93
3.1.7. İnsanlara Haklarını Tam Vermek.....	96
3.1.8. Hırstan Kaçınmak ve Kanaatkâr Olmak.....	97

3.2. HZ. ŞUAYB (AS) KISSASINDA SOSYAL AHLAK İLE İLGİLİ	
ÖZELLİKLER VE HELÂK SEBEPLERİ.....	100
3.2.1. Emanete Riayetsizlik.....	100
3.2.2. Adalet ve İstikrarsızlık.....	102
3.2.3. Helal Kazancı Önemsememe.....	104
3.2.4. Ölçü ve Tartıda Ahlaksızlık.....	107
3.2.5. Değişime Karşı Çıkma.....	109
3.2.6. Baskı Grubu Oluşturma.....	110
3.2.7. Mülkiyet Hakkına Saygı Göstermeme.....	114
3.2.8. Malın Korunmaması.....	116
3.2.9. İnanç Özgürlüğünü Engelleme.....	118
3.2.10. Bozgunculuk.....	120
3.2.11. Islaha Karşı Çıkma.....	122
3.3. HZ. ŞUAYB (AS) KAVMİNİN HELAK OLUŞU.....	125
3.3.1. Helak Şekilleri.....	125
3.3.2. Akıbetin İman Edenlerin Olması.....	128
SONUÇ.....	129
KAYNAKLAR.....	132

KISALTMALAR

Ank.	Ankara
a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin
bk.	Bakınız
by.	Baskı yeri yok
c.	Cilt
c.c	Celle celaluhu
Derg.	Dergi
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİBY	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Fak.	Fakülte
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İlah.	İlahiyat
İst	İstanbul
Ktp.	Kütüphane
md.	Madde
Meb	Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.Y.	Marmara üniversitesi ilahiyat fakültesi yayınları
nşr	Neşreden, Tahkik eden
nr	Numara
s.	Sayfa
s.a.s	Sallallahu Aleyhi Ve sellem

ş.y.	Şehir yok
T.D.V.Y	Türk Diyanet Vakfı Yayınları
th	Basım Tarihi Yok
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme, tercüme eden
ts	Tarihsiz
t.y.	Tarih yok
Üniv.	Üniversite
vb.	Ve benzeri
vr	Varak
Yay.	Yayın

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in muhatabı insandır. Kur'an, tüm insanlığı ilgilendiren, insanlığın hem dünya hem âhiret saadetini hedefleyen bir mahiyette indirilmiştir.

Kur'an, bir tek insanı terbiye ettiği gibi, aynı zamanda bir aileyi, bir toplumu ve tüm dünyayı da terbiye etme, ıslah etme özelliğine sahiptir. İnsanlık tarihine baktığımızda her dönemin problemleri, zaafları, sıkıntıları farklı olmasına rağmen tekerrür etmektedir. Kur'an, insanlığın bu problemlerine çözümler getirmiştir. Kur'an'da anlatılan kıssalar birer hikâye olmayıp, biraz derinden düşünülüp incelendiğinde insanlığın farklı problemlerine çözüm getiren, ibretli birer olaylar zinciridir. Kur'an'daki kıssalar farklı dönemlerdeki problemleri dile getirip çözüm yolları sunmuştur. Bazı olaylar tekrar gibi görünüyor, fakat dikkatli incelendiğinde bir olayın farklı yönlerinin dile getirilip çözümler sunulduğu görülecektir.

Kur'anın kendisi de kıssalar üzerinde düşünülüp ibret alınmasını dersler çıkarılmasını istemektedir. Kur'anı Kerim'in şu ayetleri bu manayı destekler mahiyettedir:

“Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki (kendilerinden önce mahvolanların yerlerini görsünler de) düşünecekleri kalpleri, işitecekleri kulakları olsun. Zira gözler kör olmaz; fakat (asıl) göğüslerdeki kalpler kör olur.”¹

“Elbette bunda işaretten anlayanlara nice ibretler vardır.”²

Bu ayetler, Hz. Lut'un kavminin kıssaları anlatıldıktan sonra zikredilmektedir.

Hz. Yusuf kıssası anlatıldıktan sonra da şöyle buyrulmaktadır:

“Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır.”³

Kur'anın kıssalar üzerinde düşünmemizi istemesinin nedeni: Kendilerinden ibret alınacak yönlerinin olduğu ve muhtevasının insan için önemli mesajları içerdiği, problemlerini çözer mahiyette olduğu içindir.

Önceki dönemlerde olan ferdi ve toplumsal sorunlar, sıkıntılar aynen şimdi de ve daha fazlasıyla devam etmektedir. Kur'an önceki toplumlara çözümler sunduğu gibi, bu asır insanlığının problemleri için de çözümler sunmaktadır.

Hz. Şuayb'ın (as) toplumunda görülen ahlaki zafiyetler, modern çağ dediğimiz asrımızda daha fazlasıyla görülmektedir. O dönemde toplumu çöküşe götüren iktisadi yozlaşma bu dönemde de mevcuttur. Kur'an'ın o dönem toplumunu ıslah için sun-

¹ Hacc, 22/46.

² Hicr, 15/75.

³ Yusuf, 12/111.

duğu ahlaki prensipler bu dönem toplumunun ıslahı için de geçerlidir. Bundan dolayı çağımız insanı o toplumdan ibret ve ders almaya çok muhtaçtır.

A- ÇALIŞMANIN AMACI

Kıssalar, Kur'anın önemli bir bölümünü kapsar. Bu kıssalar tarihi ve sıradan birer olay olmayıp insana ibret veren, insanlığın sorunlarına çözümler sunan ve ipuçları veren bir mahiyettedir. Bu yönüyle kıssalar, çeşitli yönlerden ele alınıp işlenmeye elverişlidir.

Kur'an kıssaları o dönem toplumunun sorunlarını psikolojik ve sosyolojik açıdan tahlil ettiği gibi çözüm de getirmektedir. Kıssalar o toplumların birer aynasıdır. Toplumların farklı problemlerine farklı çözümler getirmektedir. Kur'an kıssalarının birer dili vardır. O dil çözüldüğünde problemlere de çözümler getirilmiş olacaktır.

Zaman ve mekân farklı olmasına rağmen insanlık problemleri aynıdır. Kur'an kıssaları her dönem için farklı birer problemi konu edinir ve evrensel ilkelerle o problemlere çözümler getirir.

Tüm insanlık tarihinde ortaya çıkan problemlerin asrımızda hemen hemen hepsi mevcuttur. İnsanlık fen, teknolojik ve ekonomik açıdan inanılmaz başarılar elde etmiş, bu gelişmelerin neticesinde, insanlığın refah düzeyi ve yaşam kalitesi önceki asırlarla kıyaslanmayacak derecede artmıştır. Olumlu gibi görünen bu gelişmeler, tüm insanlık adına barış, huzur, mutluluk ve geleceğe yönelik bir ümit sağlayacağına; başta savaş ve çatışmalar olmak üzere, şiddetin her türlü zirveye ulaşmış, ülkeler içinde ve ülkeler arasında müthiş bir sosyo-ekonomik adaletsizlik hâkim olmuş, insanların çok önemli bir kısmı hem umutlarını, hem de geleceklerini kaybetmişlerdir.⁴ İnsanlık maddi bakımdan bu kadar gelişmesine rağmen ahlaki sorunları çözmede en alt seviyede olduğu gibi getirdiği çözümler de yeterli olmamakta ve problemleri çözmemektedir.

İnsan modern dünyada en fazla ahlaka ihtiyaç duymakta, ancak ahlaki da bizzat kendisi imkânsız kılmaktadır. Bunun temelinde de günümüz insanın dinin hayat içindeki alanını büyük ölçüde sınırlandırması yatmaktadır.⁵

Bu çalışmamızdaki gaye, Hz. Şuayb (as)'ın toplumunda öne çıkan ahlaki problemleri ve bu asırda ortaya çıkan problemleri karşılaştırarak, bu problemlere Kur'ani

⁴ Mustafa Köylü, *Küresel Ahak Eğitimi*, İstanbul: Dem yayınları, 2006, s.7.

⁵ Saffet Köse, *İslam İş Ve Ticaret Ahlakı*, İstanbul: İgiad yayınları, 2012, s. 9.

çözümler getirmektedir. Kur'an'ın o toplumun sorunlarına getirdiği çözümler ışığında bu toplumun sorunlarını da çözmektedir.

B- ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE METODU

Hız. Şuayb (as) kıssası hakkında bundan önce yapılan dört yüksek lisans tezi vardır: Bunlardan biri “Kur'an-ı Kerim’de Hız.Şuayb (as)”⁶ ikincisi “İnsan hakları açısından Hız.Şuayb kıssasının değerlendirilmesi”⁷ üçüncüsü ise “Kur'an-ı Kerim’de âsi kavimlerin helâk oluş sebepleri ve ortak yönleri”⁸ dördüncüsü “Kur'an’a göre geçmişkavimlerin inkırazında masiyetin rolü”⁹ dür. Birinci tezde Kur'an’da farklı surelerde anlatılan Hız. Şuayb (as) kıssasında Hız. Şuayb’ın yaşantısı, risaleti, tebliği derli toplu bir şekilde ortaya konulmuş. İkinci tezde o kıssanın gözüyle insan haklarının ehemmiyetine dikkat çekilmiş. Üçüncü tezde ise Kur'an-ı Kerim’de anlatılan ve helak olan kavimlerin helak oluş sebeplerine ve bu kavimlerin helak olmalarına sebep olan hatalarının ortak yönlerine vurgu yapılmıştır. Dördüncü tezde ise Hız. Salih, Hız. Lut ve Hız. Şuayb döneminde yaşanan problemlerin günümüze bakan yönlerine dikkat çekilerek verilmek istenen mesaj vurgulanmıştır.

Bu çalışmamızda Hız. Şuayb’ın (as) toplumundaki o toplumu helaka götüren temel ahlaki zaafaların ve toplumun öne çıkan ahlaki problemlerinin neler olduğunu ve bu ahlaki zaafalara, problemlere Kur'an’ın nasıl çözümler getirdiğini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmamız, giriş, üç bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde, Hız. Şuayb (as) hakkında ve onun yaşadığı bölgenin coğrafi özellikleri, sosyolojik konumu, ticari yapısı, Hız. Şuayb’ın (as) toplumsal değişime katkıları anlatılmaktadır.

Birinci bölüm üç başlık altında incelenmiştir: Birinci başlıkta kıssanın kelime anlamı ve kıssaların Kur'an’da anlatılış gayeleri, çıkarılması gereken derslerin neler olduğu ortaya konulmuştur. İkinci başlıkta, Ahlak ilminin konusu, gayesi ve toplum-

⁶ Şefik Bağcıvan, *Kur'an-ı Kerim’de Hız. Şuayb*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

⁷ Cüneyt Kulaz, *İnsan Hakları Açısından Hız.Şuayb Kıssasının Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

⁸ Ali Rıza Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim’de Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri Ve Ortak Yönleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

⁹ Zeki Tan, *Kur'ana Göre Geçmiş Kavimlerin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

la ilişkisinin neler olduğu incelenmiştir. Son kısmında, Helak kavramının anlam çerçevesi ve Kur’anda helak anlamına gelen kelimeler ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde Hz. Şuayb’da (as) bulunan özellikler, Hz. Şuayb (as) kıssasında bireysel ve sosyal ahlaki özelliklerin neler olduğu, helak – ahlak ilişkisi yönünden ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise ticaret ahlakının temel ilkeleri, helal ve meşru kazancın yolları, Hz. Şuayb (as) kavminin helak oluşu ortaya konularak işlenmiştir.

Sonuç bölümünde ise konunun genel bir değerlendirilmesi yapıp çalışma neticelendirilmiştir.

2- Hz. Şuayb (a.s.) ve Peygamber Olarak Gönderildiği Coğrafya

Hz. Şuayb (as), Yüce Allah’ın insanlığa doğru yolu göstermek ve kavmine hidayet rehberi olarak gönderilen, adı Kur’anda geçen bir Peygamberdir.¹⁰

Hz. Şuayb (as) çoğunluğunu Arapların oluşturduğu bir topluma peygamber olarak gelmiştir. Kur’an-ı Kerim’de on bir defa adı geçmektedir.¹¹ O, Hz. Musa döneminden önce peygamber olarak gönderilmişti.¹² Çünkü Yüce Allah beş peygamberin kıssasını zikrettikten sonra şöyle buyurmaktadır: "Sonra onların ardından Musa’yı ayetlerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen yetkililerine gönderdik."¹³

Medyen halkı Hicaz bölgesinin kuzey yönündeki Şam istikametinde ve Akabe Körfezi’ne yakın topraklarda yaşayan Arap bir kavimdi.¹⁴ Medyen, Hicaz Bölgesi ile Suriye ticaret yolu üzerinde, Akabe Körfezi’ne yakın bir yerleşim merkezi idi.¹⁵ Buradan da anlaşılıyor ki buldukları yer uluslararası ticaret yollarının geçtiği bir yerdir.

Taberi onların yaşadıkları dönem itibariyle şöyle söylemektedir: Medyen, aslında bir kabilenin ismidir. Bu kabile Hicaz bölgesiyle Şam arasında Maun şehri yakınında yaşıyordu. Bunların yaşadığı yere, kendi adları verilerek "Medyen" denmiştir.

¹⁰ A’raf, 7/85.

¹¹ A’raf, 7/ 85, 88, 90, 92; Hud, 11/ 84, 87, 90, 95, 177; Ankebut, 29/ 36.

¹² Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları, trc. Ahmat Efê, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, İstanbul: yy. 2008, c. 4, s. 568.

¹³ A’raf, 7/103.

¹⁴ Abdu’l-Vahhab Neccar, *Kasasu'l-Enbiya*, Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1990, s. 189.

¹⁵ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2007, c. 3, s. 192.

Allah teâla bu kavme, en şerefliyelerinden olan Şuayb (as)'ı Peygamber olarak göndermiştir.¹⁶

Medyen kelimesi, Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği¹⁷ ve Hz. Musa'nın Mısır'dan çıktıktan sonra evlenip yıllarca aralarında kaldığı kavmin yaşadığı¹⁸ bölgeyi ifade etmekte, bu kavimden de Ashâb-ı Medyen¹⁹ ve Ashâbü'l-Eyke²⁰ diye bahsedilmektedir.²¹

Kur'an'da Hz. Şuayb'ın peygamber olarak gönderildiği kavimden Eyke halkı diye de söz edilmektedir.²² Eyke kelimesinin "Sedir ağacı, Sık ve bol ağaçlıklı yer." anlamına geldiği ve Medyen halkına çok ağaçlı bir bölgede yaşadıkları için bu adın verildiği de ifade edilmektedir.²³

Diğer taraftan Ashâb-ı Medyen (Ehl-i Medyen) ve Ashâbü'l-Eyke'nin Kur'an'da anlatılan vasıfları birbirine uymaktadır. Hz. Şuayb'ın bu kavme tebliği de Medyen halkına olan tebliğinin aynıdır.²⁴ Ancak, Kur'an'da Hz. Şuayb'dan Medyenlilerin kardeşi²⁵ diye söz edilirken Eykeliler hakkında böyle bir nitelemenin bulunmadığını²⁶ dikkate alınarak bunların iki ayrı kavim olduğu da ileri sürülmüştür.²⁷

Medyen, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla ticaret yollarının kesiştiği bir noktadadır. Bundan dolayıdır ki ticarete önemli bir yere sahip olup stratejik önem kazanmıştır. Medyen şehri, Kızıldeniz Sahili'ni takip eden Yemen-Medine-Suriye ticaret yolu ile Irak'tan Mısır'a giden yolun kesişme noktasında yer alması sayesinde, ekonomik açıdan önem kazanmış, dönemin büyük ticarî merkezleri arasına girmiştir.²⁸

¹⁶ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et- Taberi , *Câmiu'l-Beyan fî Tefsiru'l-Kur'an*, Kahire: Dâr'ı Hicr, 2001, c. 10, s. 310.

¹⁷ A'râf 7/85; Hûd 11/84; Ankebût 29/36.

¹⁸ Tâhâ, 20/40; el-Kasas, 28/22-28.

¹⁹ Tевbe, 9/70; Hac, 22/44.

²⁰ Hicr, 15/78; Şuarâ, 26/176; Sâd, 38/13; Kâf, 50/14.

²¹ Ömer Faruk Harman, "Medyen", DİA, Ankara: DİBY, c. 28, s. 346.

²² Şuarâ, 26/ 176-189.

²³ Harman, "Medyen", DİA, c. 28, s. 346.

²⁴ Şuarâ, 26/177-183.

²⁵ Hud, 11/84

²⁶ Şuara, 26/177-180.

²⁷ Harman, "Medyen", DİA, c. 28, s. 346.

²⁸ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2007, s. 375-377.

3- Ashab-ı Medyen'in Yaşadığı Bölgenin Sosyo politik Konumu

Medyenlerin yaşadığı bölge, ticaret yollarının kesiştiği ve işlek ticari yollar üzerinde kurulduğu²⁹ için burada yaşayanlar büyük tüccar idiler. Buldukları konum onlar için bir ni'met idi. Hileye, gayri meşru kazanca yönelmeleri yokluktan gelmiyordu. Konum itibariyle refah içindeydiler. Medyen halkı bolluk içinde, müreffeh bir hayat yaşıyordu.³⁰ Daha fazla gelir elde etme hırsı onları gayri meşru yollardan mal kazanmaya sevketti.

Medyenlilerin yurdu, Hicaz'ı Şam'a bağlayan ana yol üzerinde idi. Bu yüzden ana geçim kaynakları ticaret idi. Medyen halkının ticaretle meşguliyeti Hz. Şuayb'ın onlara verdiği Kur'an'daki öğütlerden de anlaşılmalıdır.³¹ Fakat ticaretleri sırasında ölçüde ve tartıda hile yapıyor, ayrıca halkın mallarını düşük fiyata satın alıyorlardı. Bu, mürüvveti ve şerefi zedelediği gibi, insanın kalbini ve elini de kirleten çirkin bir ahlaki huydur. Bunun yanısıra işlek bir ticaret yolu üzerinde buldukları için, Arap Yarımadası'nın güneyi ile kuzeyi arasında gidip gelen kervanların yollarını kesiyor ve haraç istiyorlardı. Yüce Allah'ın bu surede sözünü ettiği haram kazanç türlerinden canlarının istediğini yolculara dayatıyorlardı.³²

Hz. Şuayb'ın (as), Medyen halkını önce tevhide çağırmasından onların Allah'a inanmayan ve Allah'a şirk koşan bir topluluk olduğu anlaşılmalıdır. Kur'an-ı Kerim'de bu husus şöyle zikredilmektedir.

*"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik): "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur.""*³³

Toplumun menfaatinden faydalanan, toplum sayesinde büyük mevki ve güç elde eden mele' "ileri gelenler" tabir edilen bir grup vardır. Onlar toplumdaki konumlarını korumak ve gayri meşru kazanç yollarının kesilmesini engellemek için Peygambere karşı çıkmışlardır. "Mele'" tabir edilen bu grup, halkı korkutmakla, tehdit ve yanlış yönlendirmekle toplumsal bir baskı grubu oluşturmuşlardı. Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır:

*"Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: Ey Şu'ayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz!"*³⁴

²⁹ Harman, "Medyen", DİA, c. 28, s. 346.

³⁰ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 186.

³¹ Hud, 11/84.

³² Seyyid Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, Kahire: Dâru's-Şuruk, 1981, c. 4, s. 1917.

³³ A'raf, 7/85.

³⁴ A'raf, 7/ 88.

“Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Eğer Şu'ayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız.”³⁵

Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi toplumsal baskı grubu oluşturanlar batıl, bencilik ve çatışma arzusu nedeniyle barış ve birlikte yaşamayı kabul etmemektedirler. Ancak, inanç kuvveti, tehdid ve uyarılar karşısında ne gevşiyor, ne de sarsılıyor. Hz. Şuayb bir adım bile gerileyemeyeceği bir noktada durmaktadır. Hz. Şuayb, Allah'ın zaferini ve iki grup arasındaki hükmünü bekleyerek, herkesi dilediği inancı edinme ve dilediği otoriteyi benimsemeye serbest bırakmak şartıyla barış ve birlikte yaşama noktasına davet etmektedir. Davetçinin batılın yönelttiği herhangi bir baskı veya tehdid altında bir adım dahi geriye gitme yetkisi yoktur. Bunun dışında bir tavır, temsil ettiği haktan tamamen uzaklaşma ve ona ihanet anlamına gelir. O'nun kendini beğenmiş soydaşları, inananlara kentten sürme ya da dinlerine geri dönme tehdidini savurduğu zaman Hz. Şuayb, kendi dinine sarılarak ve Allah'ın onu kurtardığı hüsrana uğrattığı dine tekrar dönmekten nefret ederek hakkı haykırdı.³⁶

4- Toplumun Ticarî Yapısı

Medyen halkının ticari yapısının nasıl olduğu hakkında şu ayetler bize ipuçları veriyor:

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur. Rabbinizden size apaçık bir delil gelmiştir. O halde ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların eşyasını eksik vermeyin.”³⁷

“Ölçü ve tartıyı eksik tutmayın.”³⁸

“Ey kavmim! Ölçü ve tartıyı adaletle ve tam olarak yapın. İnsanlara eşyalarını eksik olarak vermeyin.”³⁹

Yüce Allah onları iki konuda uyarmaktadır:

1- Ölçü ve tartının eksiksiz yapılması.

2- İnsanların mallarını haksız yere almalarının yasaklanması.

Çünkü Medyenliler ölçü ve tartıları eksik yapmayı bir karakter haline getirmişlerdi. Burada ölçüden kasıt, ölçü aletidir.⁴⁰ Nitekim Hud suresinde, *“Ölçeklerinizi*

³⁵ A'raf, 7/90.

³⁶ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 3, s. 1304.

³⁷ A'raf, 7/85.

³⁸ Hud, 11/84.

³⁹ Hud, 11/85.

⁴⁰ Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, c. 4, s. 570.

tamam yapın"⁴¹ diye buyurulmaktadır. Hz. Şuayb kavminin satış esnasında ölçü ve tartıda eksiklik yapmalarını yasak edince, ayrıca bütün yönleriyle eksik vermeyi, eksiltmeyi de yasakladı. Bunun kapsamına gasp, hırsızlık, rüşvet almak, yol kesicilik, hileli yollarla başkalarının mallarını almak ve buna benzer türlü hileli alışverişler ve alışveriş dışında dahi olsa, her türlü aldatma da girer.⁴²

Bölgenin ticârî yapısı hakkında Seyyid Kutup şöyle der: "Medyenliler'in yurdu, Hicaz'ı Şam'a bağlayan ana yol üzerinde idi. Bu yüzden ana geçim kaynakları ticaret idi. Fakat ticaretleri sırasında ölçüde ve tartıda hile yapıyorlar, ayrıca halkın mallarını düşük fiyata satın alıyorlardı. Bu, mertliği ve şerefi zedelediği gibi, insanın kalbini ve elini de kirleten çirkin bir huydu. Bunun yanısıra işlek bir ticaret yolu üzerinde oldukları için, Arap Yarımadası'nın güneyi ile kuzeyi arasında gidip gelen kervanların yollarını kesebiliyorlar, önlerine çıkıp haraç isteyebiliyorlar ve yüce Allah'ın bu sûrede sözünü ettiği yolsuz kazanç türlerinden canlarının istediğini yolculara dayatıyorlardı."⁴³

Medyen halkı, sosyal ilişkilerini düzenlemede Allah'ın emirlerine riayet etmiyorlardı. Kendilerine, kendilerinin uydurdukları kurallar ediniyorlardı. Onlar bu yüzden başkalarının yollarını kestikleri, yeryüzünde bozgunculuk yaptıkları gibi, alışverişte de hile yapıyorlardı.⁴⁴

Onlar her yolun başında oturup, mallarını vermeyen insanları ölümle tehdit ediyorlardı.⁴⁵

4- Hz. Şuayb ve Toplumsal Değişim

Peygamberlerin temel misyonu toplumun içine düştüğü inanç ve ahlaki yozlaşmayı düzeltmektir. Hz. Şuayb'ın (as) kavminin inanç bakımından bozulmasının yanında bir de ahlakî boyutta eksiklikleri vardı. Bunun başında da ticarî ahlaksızlık gelmekteydi. Cenab-ı Hak, toplumun inancına istikamet vermesi ve toplumun bozulan ahlakî yapısını düzeltmesi için Hz. Şuayb'ı göndermiştir.⁴⁶

Hz. Şuayb (as), gönderildiği toplumu ıslah ederken tedricîlik metodunu kullanmıştır. Çünkü tedricîlik Allah'ın kainata yerleştirdiği bir kanundur. Tedric; eşyayı,

⁴¹ Hud, 11/85.

⁴² Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, c. 4, s. 570.

⁴³ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 4, s. 1917.

⁴⁴ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 3, s. 1303.

⁴⁵ Ebu'l-Fida İsmail İbn-i Kesir, *Tefsîr'ul Kur'ân'il Azîm*, Kahire: Müessesesi-i Kurtuba, 2000, c. 6, s. 349.

⁴⁶ Hud, 11/83-88.

insanı ve cemiyeti ilgilendiren her hadisede umumî bir kanun olarak gözükmektedir. İstisnalar dışında her varlık ve her hadise, tedric kanununa tabidir. Tedric fitratın temel bir kanunudur.⁴⁷ Her şey kemale tedricilikle ulaşır. İnsanın ilk yaratılışından hayatın sonuna kadar hâkim olan nokta tedriciliktir. Aniden olup bazı evreleri atlatırsa o insan kemale ulaşamayacağı gibi bu durum, telafi edilemeyecek neticeler verir. Bir bitki olgunlaşması için belli evreleri geçirmektedir. Bir binanın, bir yapının önce temeli atılır, merhale merhale bütüne doğru gidilir.

Cemiyeti ilgilendiren her türlü değişiklik ve gelişme de tedrici olarak meydana gelmektedir. Bundan dolayı sosyal hayatın düzen ve intizamı da, bu kanuna uyulmasına bağlıdır. Bu kanuna uyulmadığı takdirde, düzensizlik ve kargaşa baş gösterecektir.⁴⁸ Bundan dolayı toplum hayatının değişimi de tedricilikle, merhale merhale gerçekleşmelidir. İlahi hikmet bunu gerektirir. Önce Allah'a iman işlenmekte, ondan sonra ahlakî esaslar gelmektedir.

Tüm peygamberler gibi Hz. Şuayb da (as) toplumsal değişime önce tevhitte başlamıştır. Tevhid bir binanın temelleri gibidir. Binanın sağlam olması için temellerinin sağlam oturtulması gerekir. Sağlam olmayan temeller üzerine bina edilen yapının yıkılmaya mahkûm olduğu gibi, devam etmesi de mümkün değildir. Peygamberler geldikleri toplumlarda işe önce tevhitte başlamışlar. Toplumun ahlaki yapısı ne olursa olsun önce onu temellendirmişler. Evvela onu sağlam bir yapıya kavuşturmaya gayret göstermişler. Ondan sonra getirecekleri tüm ilkeleri tevhit temeli üzerine bina etmişler.

Hz. Şuayb (as), onları, yalnızca Allah'a kulluğa,⁴⁹ O'nun ilâhlıkta tek kabul edilmesine, sadece O'na tapınmaya ve özellikle hayatın tümüne ilişkin otoritede tek olduğu gerçeğine çağırarak işe başladı.

Hz. Şuayb'a (as) onlara yaptığı çağrıya, dünya görüşü, ahlâk ve sosyal ilişkileri düzenleyen kuralların kendisinden kaynaklandığı, yanısıra hayata ilişkin tüm kural ve sistemlerin kendisinden kaynaklandığını da bildiği bu prensip ile başlıyor. Tüm bunlar yalnızca tevhit ilkesinin uygulanması durumunda düzelebilir.⁵⁰

⁴⁷ Zeki Halis, *Tencimu'l Kur'an (Kur'an'ın Parça Parça İnmesi)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.15.

⁴⁸ Fahri Hoşab, *Sünnet'te Tedric*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s.1.

⁴⁹ A'raf, 7/85.

⁵⁰ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 3, s. 1303.

Toplumların içinde buldukları ahlaki çöküntülerin temelinde tevhid inancının zafiyete uğraması vardır. Bunu sağlamlaştırmadan ahlaki yapının düzeltilmesinin mümkün olmadığını bilen peygamberler sağlam toplum inşasına inançtan başlamışlardır. Temelleri yıpratılmış bir binanın odalarını tamir ve süslemeye çalışmak, o binanın yıkılmaması için hiçbir faide sağlamaz. Köklerinin çürütülmesine çalışılan bir ağacın kurumaması için, dal ve yapraklarını ilaçlayarak tedbir almaya çalışmak, o ağacın yeniden hayat bulmasına fayda sağlamaz. İnsan da bir saray, bir bina ve bir ağaç gibidir. O sarayın, binanın temelleri o ağacın kökleri tevhid inancıdır. Onu sağlamlaştırmanın ve çürümesini engellemenin yolu tevhid inancını sağlamlaştırmaktır. Kur'an-ı Kerimde bu şöyle anlatılmaktadır:

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik): Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka bir ilâhınız yoktur.”⁵¹

“Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur.”⁵²

“Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik ve Şuayb, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe ümit bağlayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın!" dedi.⁵³

Bu ayetlerde görüldüğü gibi Hz. Şuayb (as), tebliğ vazifesine tevhid ile yani Allah'a kulluğa çağırarak işe başlıyor. “Allah'a kulluk edin” den maksat “Allah'ı bir kabul edin” demektir.⁵⁴

⁵¹ A'raf, 7/85.

⁵² Hud, 11/84.

⁵³ Ankebut, 29/36.

⁵⁴ Muhammed Ali es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, Kahire: Dar'us-Sabuni, t.y. c. 2, s. 442.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. KISSA, AHLAK VE HELAK

1.1.1. KISSA

1.1.1.1. Kıssanın Kelime Anlamı

Kıssa, kelime olarak Kur'anı Kerimde, "Kıssa" şeklinde geçmeyip "Kassa" veya "Kasas" şeklinde geçmektedir.⁵⁵ Arapçada "k-s-s" kökünden meydana gelmiştir.⁵⁶

"Kıssa" kasas kelimesinin müfred (tekili)'idir. Bu kelime şu manalara gelmektedir:

- 1- Bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek; "... *Derhal izlerini takip ederek gerisin geri dönüp kayanın yanına vardılar.*"⁵⁷ "*İşte bu haldeyken annesi, Mûsa'nın kızkardeşine: "Sen, çaktırmadan onu izle! dedi."*"⁵⁸ ayetlerinde iz takibi anlamındadır.⁵⁹
- 2- Herhangi birine bir sözü açıklamak; "*Biz sana en güzel bir tarzda beyan ediyoruz...*"⁶⁰ "*Evladım!*" dedi babası, "*Sakın bu rüyayı kardeşlerine anlatma.*"⁶¹ ayetlerinde anlatma, beyan etmek manasındadır.⁶²
- 3- "Bir şeyi makasla kesmek, kırmak, anlamını taşır."⁶³
- 4- "Göğüs, göğsün başı veya ortası, bir şeyin veya bir konunun önemli kısmı."⁶⁴ anlamlarına da gelir.

1.1.1.2. Kıssanın İstilah Anlamı

Kıssa kelimesi birçok anlamda kullanılmıştır. Bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek gibi manalara gelen kıssa kelimesi

⁵⁵ Hüseyin b. Muhammed er-Rağıp, el-İsfahani, *Müfredat'ü Eلفaz'il Kur'an*, Kahire: Mektebet'ü Feyad, 2009, s. 512; Ayrıntılı bilgi için bakınız. İdris Şengül, "Kıssa", İstanbul: DİA, 1989, c. 25, s. 499.

⁵⁶ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yay., 1994, s. 44.

⁵⁷ Kehf, 18/64.

⁵⁸ Kasas, 28/11.

⁵⁹ el-İsfahani, *Müfredat'ü Eلفaz'il Kur'an*, s. 512.

⁶⁰ Yusuf, 12/3.

⁶¹ Yusuf, 12/5.

⁶² el-İsfahani, *Müfredat'ü Eلفaz'il Kur'an*, s.512; İbnu'l-Esir Meccduddin Ebu's-Seadat el-Mübarek, *en-Nihaye Fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Kum: th. c. 4, s. 71; Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: 1990, c. 7, s. 73-74.

⁶³ İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 3, s. 101; el-İsfahani, *Müfredat'ü Eلفaz'il Kur'an*, s. 847.

⁶⁴ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 44.

bir kimse yahut bir şeye ait hadiselerin adım adım, nokta nokta takip edilerek anlatılmasını ifade eder.⁶⁵

İnsanların ibret almalarını ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış, geçmiş peygamberler ve kavimleri ile veya geçmiş toplumlarla ilgili Kur'an-ı Kerim'de anlatılan olaylara kıssa denir. Kıssalarla, tarihin derinliklerinde kalan ibret yüklü olayların izi sürülmekte ve bu olaylarla ilgili bilgi verilmektedir.⁶⁶

Kelimenin yukarıdaki etimolojik anlamı, kıssa türü hikâyede olayın adım adım izlenecek nitelikte önemli ve ilginç olmasıyla doğru ve gerçekçi olması niteliklerini ön plana çıkarır. Kıssanın hikâyeden farkı da bu nitelikleri dolayısıyladır. Çünkü asıl anlamı “nakil” olan hikâye gerçekçi-hayali, önemli-önemsiz başkalarına aktarılıp anlatılabilecek her tür olayı kapsar. Kur'an'da yer alan kıssalar için hikâye kelimesinin kullanılmaması da bu ayrıma dayanır. Zira Kur'an kıssaları ibret alınacak olan, tarihi doğruluk ve gerçeklik niteliği taşıyan olaylardır.⁶⁷

Kıssa kelimesinin yerine hikâye tabiri kullanılmamalıdır. Çünkü hikaye, gerçekten vaki olmamış durumlar hakkında kullanılabileceği halde; kıssa, mazide gerçekleşmiş olup insanların ders almasını sağlayan olayları anlatmak için kullanılır.⁶⁸

1.1.1.3. Kıssa Anlamına Gelen Diğer Kavramlar

Kur'an-ı Kerimde kıssa kelimesi ve bu anlama gelebilecek “nebe”⁶⁹, “enba”⁷⁰, “hadis”⁷¹ kelimeleri de geçmektedir.

Sözlükte “önemli, yararlı ve büyük haber” manasına gelen⁷² “nebe” ve çoğulu “enba” ile bu kökten türeyen birçok fiil Kur'anda yer almaktadır. Hz. Âdem'in iki oğlu,⁷³ Nuh,⁷⁴ İbrahim,⁷⁵ Musa, Firavun,⁷⁶ Ad, Semud⁷⁷ kıssalarıyla kıyamet ve gayb (ahiret)⁷⁸ haberleri için nebe' ve enba' kelimeleri kullanılmıştır.

⁶⁵ Şengül, “Kıssa”, DİA, c. 25, s. 498-499.

⁶⁶ Suat Yıldırım, "Kur'an-ı Kerimde Kıssalar", Atatürk Ün. İslami İlimler Fak. Dergisi, 1979/3, s. 38; Sadık Kılıç, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", Ankara I. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı Yay., 1994, s. 88-89; İdris Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", Ankara I. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı Yay., 1994, s. 134-135.

⁶⁷ Şengül, “Kıssa”, DİA, c. 25, s. 498-499.

⁶⁸ Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul: yy., 1983, s. 105.

⁶⁹ Tevbe, 9/94; Tahrir, 66/3.

⁷⁰ Al-i İmran, 3/44; Hud, 11/49; Yusuf, 12/103.

⁷¹ Naziat, 79/15.

⁷² el-İsfehâni, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'ân*, s. 609.

⁷³ Maide, 5/27.

⁷⁴ Tevbe, 9/70; Yunus, 10/71.

⁷⁵ Tevbe, 9/70.

⁷⁶ Kasas, 28/3.

“Yeni söz, hadise” anlamına gelen hadis de bazı ayetlerde “kıssa, hadise, haber” manasında geçmektedir. Hz. İbrahim’in konukları,⁷⁹ Musa,⁸⁰ Cünud, Firavun, Semud,⁸¹ Kıyamet,⁸² kıssa ve haberleri için hadis kelimeleri kullanılmıştır.

Ayrıca mesel de “kıssa, hikâye, destan” anlamında olmakla birlikte darb-ı mesellerde geçen kıssalar, bir hususu örnekleyerek çarpıcı ve etkili bir biçimde dile getirmek amacıyla genelde temsilî ve farazî nitelikte bulunur. Tarihi gerçeklik ifade eden birer hadise ve hikâye olmaları şart değildir. Kur’andaki kıssalarla emsali birbirinden ayıran en önemli nokta budur. Kur’an meselleri içinde her iki kategoriye giren örnekler vardır. Âdem ve İsa’nın yaratılışının temsili, Ashabü’l-karye ve İbn Meryem’in meselleriyle Nuh, Lut ve Firavunun eşlerinin temsilleri,⁸³ tarihi gerçeklik ifade ederken çölde ateş yakan adam, sağnağa tutulmuş kimse, su sanılan aldaticı serap, sivri sinek, örümcek, karasinek, şiddetli rüzgârın savurduğu kül, aciz köle, efendilerin çektiği köle vb. temsiller sembolik ve farazî niteliktedir.⁸⁴

Kur’an’da kıssa: İbret, ders ve dinî mesajlar vermek için anlatılan, tarihte yaşanmış olaylardır.

1.1.1.4. Kıssaların Temel Özellikleri

1.1.1.4.1. Kıssaların Toplum ve Fertleri İnşası

Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde geçmekte olan kıssalarla Yüce Allah insanlara bir takım dersler, ibretler vermektedir. Kur’an her asra hitap eder. O’nun hitabı umumidir. Hükmü ve problemlere getirdiği çareler her asırda geçerlidir.

Yüce Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de, kıssaları anlatmaktaki temel gayelerinden biri de yeni bir toplum düzenini sağlama ve o toplumun bireylerini inanç ve ahlaki bakımından yeniden inşa etmektir. Kıssalarla Cenab-ı Hak modeller sunmakta ve insanların bu modelleri örnek almalarını teşvik etmektedir. Kur’an-ı Kerim kıssalarla farklı insan karakterlerine ve konumlarına uygun örnekler, modeller sunmaktadır. Yani Kur’an Kıssalarında her karakterdeki insanın örnek alabileceği insan modelleri mevcuttur. Toplumu oluşturan fertler, değişik toplumsal konumlara sahiptir. Karakter

⁷⁷ Tevbe, 9/70.

⁷⁸ Nebe’, 78/2-3.

⁷⁹ Zariyat, 51/24.

⁸⁰ Taha, 20/9; Naziyat , 79/15.

⁸¹ Buruc, 85/17.

⁸² Ğaşıye, 88/1.

⁸³ Al-i İmran , 3/59; En’am , 6/10,11; Yasin , 36/13.

⁸⁴ Şengül, “Kıssa”, DİA, c. 25, s. 499.

olarak da birbirlerinden farklılık arz ederler. Her fert Kur'an kıssalarında kendi konumuna ve karakterine uygun bir iyilik örneğini müşahade edebilme imkânına sahiptir. Bir peygamberin şahsında kendi konum ve karakterine uygun bir örnek bulabilir, onu kendine rehber edinir. Mesela; çocuklarını yitiren Hz. Yakub'un,⁸⁵ hastalıklara müptela olan Hz. Eyyüb'ün sabrını,⁸⁶ dünya nimetlerine ve hükümranlılığına sahip olan Hz. Davud ve Süleyman'ın şükürünü,⁸⁷ zalim hükümdara karşı savaştan Hz. Musa'nın mücadelesini,⁸⁸ dinden tamamen uzaklaşmış cahil bir toplumda mücadele eden, mücadelesine sıfırdan başlayıp sıkıntı ve problemlerle karşılaştıktan sonra devletini kurarak devlet başkanlığını üstlenen Hz. Muhammed'in (as) mücadelesini, sabrını ve şükürünü kendine rehber edinir. Herhalde bu yönlerden hayatı çeşitlilik arz eden peygamberlerin başında Hz. Muhammed (as) gelmektedir. Bu nedenle o, her konumdaki insana bir örnektir.⁸⁹

Kur'an, her ferdin uygulayabileceği iyi modeller sunarak ona teşvik ve ferdin sakınması gereken kötü modeli de sunarak ondan uzaklaşmayı ister.⁹⁰ Kıssalarda iyi insan ve kötü insan modelleri ortaya konarak erdemliliğe ve ahlaki olgunluğa teşvik ve kötülüklerden sakındırma amacı güdülmüştür. Bu teşvik ve caydırmalar teşbih, temsil, mecaz, istiare gibi edebi sanatlar ve tasvirlerle somutlaştırılmış resim tabloları halinde gözler önüne serilerek tesirin tonu edebiyat ve sanat boyutuyla da desteklenmiştir.⁹¹

Kıssa üslûbu, muhataptaki bazı duyguların hayır ve fazilet yönünde gelişmesini, daha doğrusu dînî hassasiyetlerin oluşmasını temin etmektedir.⁹²

Kur'ân'ın hedefi, tarihte gelip geçmiş müspet ve menfî şahsiyetleri ve onların akıbetlerini anlatmak suretiyle insanların hayır kanadını temsil eden fert veya toplumların örnek hayatlarına özendirerek benzer bir hayatı yaşamalarını teşvik etmek; şer kanadındakilerin tavır ve yaşantılarından nefret ettirerek, insanı selim fitratına zıt hareket ve hayat tarzından uzaklaştırmaktır.⁹³

⁸⁵ Yusuf, 12/18.

⁸⁶ Enbiya, 21/83-84; Sad, 38/44.

⁸⁷ Neml, 27/15.

⁸⁸ Araf, 7/103-104.

⁸⁹ Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, İstanbul: yy. 1998, s. 82-83.

⁹⁰ Tebbet, 111/1-5.

⁹¹ Şengül, "Kıssa", DİA, c. 25, s. 499.

⁹² Bkz. Tuhami Nakre, *Te'siru'l-Kasasi'l-Kur'ani*, Riyad: el-Mecelletu'l-Arabiyye, 1979, s. 544-545.

⁹³ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 316.

Kıssalar bir toplumu ayakta tutan, ilerlemesine ve gerilemesine neden olan etmenleri ortaya koyar. Sağlam bir toplumun temellerinin neler olduğunu anlatır. Kıssalar bu toplumsal kanunları gözlerimizin önüne serer. Belki bunlar soyut olarak da anlatılabilirdi. Ancak onların bir kısma çerçevesinde toplumlara uygulanmış olarak anlatılmaları, hem daha etkili ve hem de insan zihnine yerleşmesi bakımından daha kalıcıdır. Lut kavmi, Ad ve Semud kavmi niçin helak olmuştur? Toplamların gerileme ve ilerleme sebepleri nelerdir? Bütün bu hususlar kıssalarda uygulamalı olarak anlatılmaktadır. Peygamberler mesajlarını toplamlarına nasıl iletmişler? Mesajlarını iletirken ne gibi zorluklarla karşılaşmışlar? İnanmayanların onlara itirazları nelerdi? Bütün bunlar kıssalarda işlenen konulardır.⁹⁴

Peygamber kıssalarına baktığımızda şunu görürüz: Peygamberler yeni bir toplumun inşasına toplumun inancını sağlamlaştırmak, inanç boyutunda düştükleri sapkınlıklardan arındırmakla işe başlamışlardır. Daha sonra da o toplumun ahlaki zaafı dile getirilip ondan vazgeçilmesi gerektiğini vurgulanmaktadır. Kur'an-ı Kerimde şöyle geçmektedir.

“Medyen ahalisine de içlerinden biri olan Şuayb'ı gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. İşte size Rabbinizden açık delil geldi. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır.”⁹⁵

Kıssalarda toplumun inanç yönünden düştükleri sapkınlıkları yok edip doğru yola iletme gayesi de vardır.

Mesela, İsrailoğullarının kıssasında geçen ve kesmeleri istenen ineğin özellikleri konusunda ayrıntıya girilmesi, ziraata dayalı bir çağda ineğe tapma sapıklığını – dikkatleri onda yoğunlaştırmak suretiyle- yıkma amacına yöneliktir.⁹⁶

1.1.1.4.2. Kıssaların İman Esaslarını İspat Etmesi

Kıssalar birçok yönden faydalanılması gereken hakikatler ve topluma fayda verecek birçok ibretlerle doludur. Yoksa sıradan birer tarihî olay değildir. Kıssaların temel gayelerinden biri de iman hakikatlerini ispat etmektir.

⁹⁴ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 71.

⁹⁵ A'raf, 7/85.

⁹⁶ Şengül, “Kıssa”, DİA, c. 25, s. 500; Said Nursi, *Sözler*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1991, s. 246-247.

Kur'ân-ı Kerîm ilâhî hidayet nuruyla aydınlatmak üzere insanlık ufkunda doğmadan önce, iyice bozulmuş olan temel inanç prensiplerini yeni baştan ortaya koyup sağlam bir zemine oturtmak ve yeniden aslî safiyetini kazandırmak istemiştir. Çünkü zamanın toplumlari başta Arap Yarımadası'nda olmak üzere hemen hemen her yerde inanç ve ahlak yönünden bir dejenerasyon ve müthiş bir çöküntü içinde idiler. Kur'ân-ı Kerîm gerek tebliğ edildiği asırdaki ortamın insanlarını şirk ve inkâr bataklıklarından kurtarmak, gerekse kıyamete kadar evrensel ilâhî kitap oluşu sebebiyle her zaman inananlarının imanlarını sağlam ve zinde tutmak gayesiyle bütünüyle olduğu gibi, kıssalar üslubuyla imanla ilgili hususları önemle açıklayıp ispat etmektedir.⁹⁷

Kıssalara baktığımızda hemen tüm peygamberlerin ilk çağrısı tevhid hakikatidir.⁹⁸ Bu da tüm peygamberlerin davalarının bir olduğunu ispat eder. İnsanda var olan fitri inanma duygusunu bir tek olan Allah'a yönlendirerek istikamet verir. Fıtratın gereği olarak her devirde bir Allah inancı insanlarda ekseriyetle var olmuştur.⁹⁹ Ancak bu fitrî inanma duygusuna ilâhî risaletler ışığında bir istikamet verilmezse çoğu zaman asılsız mecralara veya çok çeşitli şirk bataklıklarına düşülebilmektedir. Hatta ilâhî risaletler vasıtasıyla insanlığın sahip olduğu hakiki tevhîd inancı bile, zamanla ve özellikle peygamberlerden uzak kalınan dönemlerde safiyetini kaybederek şirke ve başka bozuk anlayışlara yerini terk edebilmektedir. Zaten bir anlamıyla peygamberler, tahrif edilen Allah inancını aslına, gerçek safiyetine döndürmek, yeniden Hak Dinini canlandırmak için gönderilmiştir.¹⁰⁰

Hz. İbrahim'in (as) Nemrutla mücadelesinde insanın Rab olamayacağını aklî ve mantıkî bir yolla ispat etmektedir. Konuyu ele alan ayetlerde şöyle anlatılmaktadır:

"Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışan kişinin haline bir baksana! İbrâhim ona: "Benim Rabbim hayatı veren ve hayatı alandır" deyince O: "Ben de hayatı verir ve hayatı alırım" dedi. Bunun üzerine İbrâhim: "İşte Allah güneşi doğudan doğduruyor, haydi sen de batıdan doğdur"

⁹⁷ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 281.

⁹⁸ A'râf, 7/59, 65, 73, 85; Nahl, 2/36; Enbiya, 21/25; Hûd, 11/25-26, 50, 61, 84; Nûh, 71/23; Müminûn, 23/32; Ahkâf, 46/21; Fussilet, 41/13-14; Ankebût, 29/16-17; Yûsuf, 12/39-40; Tâha, 20/97-98; Lokman, 31/13.

⁹⁹ Rum, 30/30.

¹⁰⁰ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 283.

*bakalım” der demez kâfir donakaldı. Zaten Allah zalimlere hidayet etmez, emellerine kavuşturmaz.”*¹⁰¹

Kıssalar vasıtasıyla Yüce Allah ahiret inancını ispatlıyor. Ölülerin nasıl diriltileceğini ve Allah’ın buna gücü ve kudretinin yettiğini kıssalar yoluyla ispatlamaktadır. Öldükten sonra dirilmeye, mükâfat ve cezaya, Allah’ın (c.c) ölülere tekrar diriltmeye gücü yettiğine iman etmek, ahirete imanla ilgili hususlardır. Kur’ân sayısız âyetlerle bu iman esasını ile ilgili konuları ele aldığı gibi, kıssalar üslûbunun da en önemli konularından birisidir. Yasin sûresindeki şehrin uzak yerinden koşarak gelen adam kıssasında,¹⁰² Bakara sûresindeki bir kasabaya uğrayan adam kıssasında,¹⁰³ İbrahimle (as) ilgili bir kıssada,¹⁰⁴ Ashâb-ı Kehf kıssasında¹⁰⁵ ve daha birçok yerlerde muhataba ahirete iman konularını anlatıp ispat etmektedir.

Mezkûr kıssalarla Allah-u Teâlâ, ölülere tekrar diriltip, onlara hayat vermeye gücünün yettiğini tarihî örnekleri şahit göstererek bildirmektedir. Hatta bizzat Allah Teâlâ Ashâb-ı Kehf kıssasının sonunda, mağaraya saklanıp uykuya dalan mağara ehline 309 sene sonra insanların, Allah’ın va’dini ve kıyametin mutlaka kopacağını bilmeleri için Kehf sûresinde anlatılan Mağara Arkadaşları hâdisesine muttali kıldıklarını açıkça beyan etmektedir.¹⁰⁶

Kıssalar aynı zamanda Hz. Muhammed’in (as), peygamber olduğunu ispatlamaktadır. Ümmi bir Peygamberden önceki asırlarda geçen peygamber kıssalarının anlatılması bu gerçeği ispat etmektedir. Hz. Muhammed (as) ümmi olduğu halde getirdiği kitapta hiç kimsenin – en azından Kur’anın ilk muhatabları olan Mekkelilerin – bilmediği haber ve kıssaların yer alması bu gerçeği kanıtlar.¹⁰⁷

Kur’anı Kerimde şu gerçek şöyle anlatılmaktadır:

*“İşte bunlar gayb olan birtakım haberlerdir. Onları sana Biz vahy ediyoruz. Hâlbuki bu vahyden önce onları sen de, milletin de bilmezsiniz. Öyleyse onların red ve inkârlarına karşı sabret, şüphesiz âkıbet müttakilerindir!”*¹⁰⁸

Kıssalar, Hz. Peygamber’i (as) teselli etmeyi ve iradesini takviye etmeyi amaçladıkları gibi peygamberliğini ispat hususunda da önemli bir görev yüklenmişlerdir.

¹⁰¹ Bakara, 2/258.

¹⁰² Yasin, 36/20, 22.

¹⁰³ Bakara, 2/259.

¹⁰⁴ Bakara, 2/260.

¹⁰⁵ Kehf, 18/21.

¹⁰⁶ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, s. 284

¹⁰⁷ Şengül, “Kıssa”, DİA, c. 25, s. 499.

¹⁰⁸ Hud, 11/49.

Nitekim İbnu Abbas'tan nakledilen bir rivayette şöyle denilmektedir: Kureyş, en-Nadr b. el-Haris, Ukbe b. Ebi Muayt ve başkalarını Medine'deki Yahudi âlimlere gönderdiler. Onlara dediler ki: Muhammed'i onlara sorun; vasıflarını onlara anlatın, ileri sürdüğü şeyleri onlara söyleyin. Çünkü onlar Kitap Ehli'dir, peygamberler hakkında bilgi sahibidirler. Bu elçiler gidip o Yahudi âlimlerine danıştıklarında o yahudi âlimler, onlara şu yolu gösterdiler: Üç şeyi ona sorun, eğer size cevap verecek olursa, bilin ki gönderilmiş bir peygamberdir. Cevap vermezse, bu takdirde yalancının biridir. Sormalarını önerdikleri hususlar, Ashab-ı Kehf ve Zulkarneyn kıssaları ile ruh konusudur. Bu kıssaların iniş sebebinin bu olduğu rivayetlerde belirtilmektedir.¹⁰⁹

1.1.1.4.3. Kıssaların Hz. Peygamberi Teselli Etmesi

Peygamberlik, uğrunda birçok fedakârlık gerektiren ve zor bir meslektir. Sürekli teselliye ve takviyeye ihtiyaç vardır. Yüce Allah kıssalarda anlattığı peygamberlerin de böyle zor bir görev yüklendiğini ve Onlar Allahın yardımıyla galip geldiklerini anlatarak Peygambere teselli vermektedir.

Hakka davet, meşakkatli bir yoldur. Bütün Peygamberler bu yolda çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır.¹¹⁰ Peygamberimiz de muarızların alay ve saldırılarına, işkence ve komplolarına maruz kalmıştır. Muarızlar kendisinden Peygamber olduğuna dair delil üstüne delil istiyor,¹¹¹ delillerle karşılaştıklarında da kabul etmedikleri gibi O'nu alaya alıyorlardı. Bu alayları ve delillere aldırış etmemeleri Hz. Peygamber'i (as) bazen öyle üzüyor ki,¹¹² kendisine inen vahiyden bazı bölümleri onlara tebliğ etmemeyi düşündüğü oluyordu.¹¹³ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilir:

“(Şimdi, senin de muhatap olduğun imtihan icabı ey Resûlüm) o müşriklerin: “Ona bir hazine indirilse ya!” veya “beraberinde bir melek gelse ya!” demelerinden ötürü, belki de göğsün daralarak sana vahyolunanın bir kısmını terkedecek olursun. Fakat sen böyle yapmazsın ve yapma! Zira sen sadece uyarıcı bir elçisin. Bütün işleri düzenleyen, herkese lâıyk olduğu neticeyi verecek olan ise Allah Teâlâdır.”¹¹⁴

¹⁰⁹ İbn-i Kesir, *Tefsîr'ul Kur'ân'il Azîm*, c. 5, s. 133.

¹¹⁰ Ahkaf, 46/35.

¹¹¹ En'am, 6/37.

¹¹² Nahl, 16/127.

¹¹³ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 73.

¹¹⁴ Hud, 11/12.

Müşriklerin söz ve davranışlarının Peygamberi (as) etkilediğini ve ciddi anlamda üzdüğünü ifade eden bir diğer ayette şöyle buyrulmaktadır: *"Onların bu kabil iddialarından ötürü senin canının sıkıldığını çok iyi biliyoruz."*¹¹⁵

Aynı konu, daha çarpıcı bir tarzda şu şekilde ifade edilmektedir:

*"(Ey Resulüm!) Onların söylediklerinin seni üzeceğini elbette pekiyi biliyoruz. Doğrusu onlar seni yalancı saymıyorlar; fakat o zalimler, bile bile Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*¹¹⁶

Ayetlerde yer alan bu ifadeler, Peygamber'in (as) ne kadar üzüldüğünü açık bir şekilde belirtmektedir. Bu üzüntünün ve duyulan rahatsızlığın Müslümanlarca da paylaşıldığını, onların da bu üzüntüyü içlerinde yaşadıklarını ifade etmek mümkündür. Müşriklerin sözlerinin Peygamber'in (as) psikolojisini derinden etkilediğini¹¹⁷ gösteren bir diğer ayet de şudur:

*"Eğer, faraza, sana indirdiğimiz hususlardan herhangi birinde şüphe edersen, senden önce kitap okuyanlara sor. Celalim hakkı için, sana Rabbin tarafından gerçek gelmiştir, bunda en ufak bir tereddüdün olmasın! Sakın Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan olma, yoksa hüsrana uğrayanlardan olursun."*¹¹⁸

Yüce Allah, önceki peygamberlerin başından geçen olayları, peygamberlik görevini yerine getirirken karşılaştıkları sorunları kıssalar yoluyla anlatarak Peygamberin ve mü'minlerin kalplerine güç ve güven vermeyi, üzüntüden uzaklaşmalarını sağlamayı ve onları teselli etmeyi, böylece ümitsizliğe ve zaafa düşmelerini engellemeyi amaçlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu amaç, şu şekilde ifade edilmektedir: *"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini takviye edecek her şeyi sana anlatıyoruz. Bu sûrede de sana hak ve gerçek, müminlere de bir öğüt ve talimat gelmiştir."*¹¹⁹

Yüce Allah, önceki peygamberlerin kıssalarını indirerek, onların da aynı problemlerle karşılaştıklarını anlatmakta, peygamberine teselli vermekte, azmini güçlendirmektedir.

Kıssalar, Peygamber ve O'na tabi olanların davalarında haklı olduklarını ve muarızlarının geçici bir süreye kadar galip olacaklarını sonra mağlup olacaklarını¹²⁰ ve sonunda hak davanın galip geleceğini anlatmaktadır.¹²¹

¹¹⁵ Hicr, 15/97.

¹¹⁶ En'am, 6/33-34.

¹¹⁷ Muhammed Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-Kasasî fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire: yy. 1972, s. 207.

¹¹⁸ Yunus, 10/94-95.

¹¹⁹ Hud, 11/120.

¹²⁰ Al-i İmran, 3/137; En'am, 6/11; Nahl, 16/36; Rum, 30/5,42; Mü'min, 40/21.

Kıssalar diliyle, din yolunda karşılaşılan güçlüklerin her devirdeki peygamber ve onlara tabi olanların değişmez kaderi olduğunu, ancak bu eziyet ve güçlüklerin geçici olup sonunda mutlaka iman ehlinin kurtuluşa, galibiyete erdiğini Kur'ân muhataplarına anlatmaktadır.¹²²

Geçmiş Peygamberlerin kıssalarında anlatılanlar, Peygamber'i (as) derinden etkilemiştir. Kendisinden rivayet edilen Hadislerde bunu açıkça müşahade ediyoruz. Buharî'nin naklettiği bir hadiste şöyle denilmektedir:

Rasulullah (as) bir defasında ganimetleri taksim ettikten sonra biri (itiraz ederek): "Allah'a yemin ederim ki bu, Allah rızası gözetilmeyen bir dağıtımdır." dedi. Adamın böyle dediği Peygambere (as) ulaştırıldığında Peygamber'in (as) rengi attı ve çok kızdı, sonra şöyle buyurdu:

*"Allah ve Rasulu adalet etmezse kim eder? Allah Musa'ya rahmet etsin, O, bundan daha ağır sözlerle eleştirildi de sabretti."*¹²³

Başka bir rivayette de şöyle denilmektedir: *Mekke fethedildiğinde Kâbe putlarından temizlendi. Kureyşliler Mescid-i Haram'a dolarak kendilerine ne yapılacağını bekliyorlardı. Rasulullah (as) bir konuşma yaptıktan sonra kendisine olmadık eziyetler çektiren ve ön safta yer alan Ebu Süfyan gibi Kureyş sergerdelerini çok manalı bir bakışla bir müddet gözden geçirdi ve mazinin bu düşman kitlesine karşı:*

*- Ey Kureyş cemaati! Şimdi size ne muamele edeceğim sanırsınız? diye sordu. O'nun ne derece merhametli ve alicenab biri olduğunu biliyorlardı. Hep bir ağızdan: İyilik umarız, sen değerli bir kardeş ve alicenab bir kardeşin oğlusun, dediler. Bunun üzerine Rasulullah (as) şöyle buyurdu: Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi ben de size: "Artık bugün geçmişte yaptıklarınızdan dolayı size bir kınama ve ceza yoktur" derim, haydi gidiniz, serbestsiniz, buyurdu.*¹²⁴

Şuradan da öyle anlaşılıyor ki, Yüce Allah kıssalarla peygamberini teselli ve takviye ediyor.

1.1.1.4.4. Kıssaların Mü'minleri Eğitmesi

Kâinatı ve içindeki her şeyi hikmetle yaratan Yüce Allah insanı da başıboş bırakmamıştır.¹²⁵ Gönderdiği peygamberlerle ve İlahi Kitaplarla insanın fikirlerine ve

¹²¹ Araf, 7/128; Hud, 11/49; Kasas, 28/83; Ankebut, 29/14-15,24.

¹²² Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 294.

¹²³ Buhari, "Enbiya" 27; "Meğazi" 56; "Edeb" 53,71.

¹²⁴ Zeynuddin Ahmet b. Ahmet Abdullatif ez-Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, trc. Ahmet Naim, Kâmil Miras, Ankara: yy. 1972, c. 10, s. 313.

¹²⁵ Kıyame, 75/36.

fiillerine istikamet vermiştir.¹²⁶ İnsan diğer mahlûkatın aksine kendisine iyi ve kötü duygular birlikte verilmiş,¹²⁷ fitratı gereği eğitime meyilli yaratılmıştır. Kötü duyguların önüne set çekmek, iyi duyguları maaliyata teşvik etmek¹²⁸ Allah'ın gönderdiği dinlerin hedeflerindedir.

Kur'an insana hitap ederken farklı üsluplarla insanın tüm duygularına hitap etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in insanı en son ilâhî hidayet doğrultusunda eğitirken farklı üslupları kullanması, sadece muhataba daha fazla etki ve tesir edebilmek, Kur'an nûr'unu imanlı gönüllerde daha fazla tutuşturup iyice parlatmak içindir. Çünkü Kur'an, muhataplarına hitap ederken belli duygularına veya sadece aklına hitap etmemektedir. İnsan nevinin bütün özelliklerini, psikolojik ve sosyolojik yönlerini göz önünde tutarak küllî metoduyla insanlık tabiatının bütününe hitap edip irşad ve terbiyeyi gerçekleştirmek istemektedir.¹²⁹

İnsan zaaflarıyla aşağılardan aşağı, faziletleriyle de meleklerden üstün bir varlıktır.¹³⁰ Onu bu zaaf ve faziletleriyle ele alıp değerlendirmeyen her türlü terbiye anlayışı ise, eksik ve yarım"dır. İslam, insanı bir bütün olarak ele alır. Zaaflarına karşı zecrî ve korkutucu, faziletlerine karşı da teşvik edici bir metodla ona yaklaşır.

Genel itibariyle kıssalar göz önünde bulundurulduğunda, anlatılan olaylardaki temel amaçlardan birinin insan duygularını güven, korku ve ümit yönünde harekete geçirmek¹³¹ ve aksiyona yönlendirerek bir kıvılcımın çakmasını sağlamak olduğunu ifade etmek mümkündür.

İnsan nevinin yaratılışı ve kendisine verilen duyguları itibariyle terbiyeye muhtaç olarak yaratılmıştır. Temelde kendisine birçok duygu ve güçler verildiği halde, diğer birçok varlıklarda olduğu gibi yaratıcısına itaat etme, O'nun razı olduğu bir çizgide hareket etme yönünde mutlak bir itaat duygusuna sahip değildir. Ancak kendisine verilen itaat ve isyan etme kabiliyetlerinden birini fiilî olarak tezahür ettirmede etkili olan düşünme, irade veya meyletmede hür bırakılmıştır.¹³² Yine kendisine, hayırla şerri, hakla bâtılı, hidayetle dalaleti ayırt etme kabiliyeti verildiğinden Allah katında mesul ve mükellef kılınmıştır.

¹²⁶ Nahl, 16/76; Hac, 22/67.

¹²⁷ Şems, 91/8.

¹²⁸ Rum, 30/30.

¹²⁹ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 314.

¹³⁰ Tin, 95/5.

¹³¹ Nakre, *Te'sîru'l-Kasasi'l-Kur'âni*, s. 9-10.

¹³² Kehf, 18/29.

Fakat Allah'ın rahmet ve ikramıyla insan, bu yapısıyla kör duygu, arzu ve istekleriyle de baş başa bırakılmamış, Kur'ân'da ifade buyrulan açık ahde binaen,¹³³ kendisine peygamberler, ilâhî risalet ve tebliği ihtiva eden kitaplar gönderilmiştir. İşte bu ilâhî risaletler, âlemdaki hassas dengenin korunması için terazinin iki kefesinden birisini oluşturan varlık âlemindeki mutlak itaatın tezahürü olan değişmez ölçü ve kanunlara karşı, insanlık âlemindeki itaatın temini için de gerekli görülen ölçü ve kanunlar niteliğindedir. Başka bir ifadeyle, varlık âlemine mutlak itaate dayalı İlâhî bir ölçü ve kanun tayin edilmiş ise, ilâhî risaletler de insana, kâinattaki genel ölçü ve dengeye uymak için yaşama ve varlıklarını sürdürme ölçüsü verilmiştir. Böylece insanın itaat ve fitratı ile varlığın itaat ve fitratı arasında bir denge sağlanmış olmaktadır.¹³⁴

Hayat, bir bakıma yardımlaşmadır.¹³⁵ Varlığını devam ettirme ve kendini kabul ettirmedir. Kur'an kıssaları, her ne kadar geçmiş konuları ele alıyorsa da onlarla kastedilen hedef, geçmiş hakkında sadece bilgi edinmek değil, bu olaylardan ibret ve öğüt almaktır.¹³⁶ Bu nedenle onlar iyilik ve kötülüğün çatışmasını konu edinirler. Bu çatışmada iyilerin duygu ve düşüncelerinin yanı sıra kötülerin duygu ve düşüncelerini de yansıtırlar.

İyilik haklıdır, kötülük ise batıldır. Hak, sağlam temellere dayanır; buna karşılık batıl, iftira ve bühtandır, sağlam temellere dayanmaz. Bu nedenle sonuçta zafer haklıdır. Batılın akibeti ise hüsrandır. Kur'an-ı Kerimde bu şöyle anlatılmaktadır.

“Hayır! Biz gerçeği söyler, gerçeği yaparız! Hakkı batılın tepesine indiririz de beynini parçalar, bir anda canı çıkar o batılın...”¹³⁷

“De ki: Hak geldi, batıl yıkılıp gitti. Çünkü batıl, yok olmaya mahkûmdur.”¹³⁸

Hakkın galip geleceği inancı, müminlerin hayata olumlu bakmalarını sağlar. İnanmış kişi böylece negatiflikten ve hayata karamsar bakmaktan kurtulmuş olur.¹³⁹

Kur'an kıssalar üzerinde düşünmemizi istemektedir. Bunun nedeni ibret alınacak yönlerinin olduğu ve insanı ilgilendiren hususların ve önemli mesajların olduğu içindir. Yukarıda ifade edildiği gibi kıssaların bir yönü de mü'minleri eğitmesidir. Lut

¹³³ A'raf, 7/172-173.

¹³⁴ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 312.

¹³⁵ Maide, 5/2.

¹³⁶ Yusuf, 12/111.

¹³⁷ Enbiya, 21/18.

¹³⁸ İsrâ, 17/81.

¹³⁹ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 80.

(a.s.) kavminin yer aldığı kıssada onların nasıl helak oldukları anlatıldıktan sonra; "*Elbette bunda işareten anlayanlar için alınacak nice ibretler vardır.*"¹⁴⁰ ayetine yer verilmektedir. Yine benzer bir tarzda, Yusuf kıssasının anlatımı: "*Peygamberlerin kıssalarında elbette tam akıl sahipleri için alacak dersler vardır...*"¹⁴¹ ifadesiyle sonlandırılmıştır. Böyle bir yaklaşım, başka bir ifadeyle ibret almaya yönlendirme, insanî duyguların dinî, İslamî yöne yönelmesine buradan da İslam dininin gerektirdiklerinin yaşantıya dökülmesine ve bu gerekliliklerin özümsemesine vesile olmayı hedeflemektedir. Bu da, her türlü zorluk ve sıkıntıya dayanabilen ve bunların üstesinden gelmeye çalışan, yanlıştın, hak olmayanın karşısında durabilen sağlam bir imanın, başka bir ifadeyle gerçek hidayet in oluşumunu beraberinde getirecek ve böylece amaç gerçekleşmiş olacaktır. İbret alma, geçmişteki olumlu karakterde tasvir edilen insan davranışlarını benimseyip örnek alma, kötü karakterde tasvir edilen insan davranışlarından ise sakınma şeklinde olabileceği gibi, geçmiş toplumların başlarına gelen felaketlerin düşünülüp benzeri davranış sergileyenlerin de aynı sonuçlarla karşı karşıya kalacaklarının düşünülmesi yoluyla da olabilir.¹⁴²

Kur'an kıssalarında her durumdaki insanlar için örnekler, modeller vardır. Cenab-ı Hak, peygamber kıssalarıyla o durumdaki mü'minlerin de öyle olmalarını istemekle eğitiyor. Her fert Kur'an kıssalarında kendi konumuna ve karakterine uygun bir iyilik örneğini müşahade edebilme imkânına sahiptir. Bir peygamberin şahsında kendi konum ve karakterine uygun bir örnek bulabilir, onu kendine rehber edinir.¹⁴³

Kıssalar, insanın psikolojisini tahlil eder. Bu konuda insana ipuçları verir. Kıssaların bu yönünü iyi gören, insanı iyi tanır.

Kur'ân, muhataplarına hitap ederken belli duygularına veya sadece aklına hitap etmemektedir. İnsan nevinin bütün özelliklerini, psikolojik ve sosyolojik yönlerini göz önünde tutarak küllî metoduyla insanlık tabiatının bütününe hitap edip irşad ve terbiyeyi gerçekleştirmektedir.¹⁴⁴

Kıssalar -daha önce de dikkat çekildiği üzere- iyi insanların duygu, düşünce ve davranışlarını gözler önüne sererek sapıtanların, makam ve servetleriyle gururlanıp aldananların da durumlarını, duygu ve düşüncelerini gözler önüne serer ve onların

¹⁴⁰ Hicr, 15/75.

¹⁴¹ Yusuf, 12/111.

¹⁴² Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 316.

¹⁴³ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 82,83.

¹⁴⁴ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 315.

psikolojik yapılarını anlatır. Böylece bu kıssaları yakından tanıyan, insanı da yakından tanımış olur.¹⁴⁵

Kur'ân kıssalarının muhataba imanı, imana dayalı Kur'ânî terbiyeyi yerleştirip, kökleştirmede, İlâhî meleke ve duygularını fazilet ve hayır yönünde farkında olmadan yönlendirmede en uygun bir metot olduğunu söylemek kolay olacaktır. Çünkü insan Kur'ân kıssalarını okuyup, neticeleri hakkında düşünürken anlatılan imanlı şahsiyetlerin güzel yönlerini taklit edip almak, kâfirlerin kötü sıfatlarından da nefretle uzaklaşmak ister.¹⁴⁶

1.1.1.4.5. Kıssalar ve Toplumsal Değişim

Cenab-ı Hak ilk insandan beri toplumsal düzeni sağlamak, istikamette gitmelerini temin etmek, kendisine yönlendirmek için tüm ümmetlere Peygamberler göndermiştir. Kur'an şu hususu şöyle ifade etmektedir:

*“Biz her millete “Allah’a ibadet edin, tağuttan uzak durun!” diyen bir peygamber gönderdik.”*¹⁴⁷

Bu gayeyle gönderdiği son peygamber de Hz. Muhammed'dir.¹⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm'i de Yüce Peygamber'in (as) diliyle insanlığa tebliğ etmiştir.¹⁴⁹

Yüce Allah'ın bu Kur'an'la temel gaye ve hedefi de, her şeyden önce o yüce Peygamber'in şahsında en ideal bir anlayış ve hayat tarzı olarak modelleşen bu dînî mesajı bütün insanlığa ulaştırmak, fert ve toplum olarak insanlığı bu mesaja göre terbiye etmektir.¹⁵⁰

Her topluma Peygamber gelmesi o toplumu yeniden inşa etmek içindir. Yani amaç toplumsal değişimi sağlamaktır. Her bir Peygamber aynı zamanda birer ıslahatçıdır.¹⁵¹

Kur'an, kıssalar yoluyla örnek fertler meydana getirmek istediği gibi örnek toplumlar da meydana getirmek istemektedir. Her şeyden önce Kur'ân insanlığa gönderilen ilâhî davet ve din kitabıdır.¹⁵² Bu nedenle Kur'ân bütün üslup şekilleriyle olduğu gibi, kıssalar üslûbuyla da insanlığa her iki dünyanın ıslahı için bu ilâhî davet ve dinin prensiplerini açıklamak ve kalplere yerleştirmek gayesini hedef almaktadır.

¹⁴⁵ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 83.

¹⁴⁶ Nakre, *Te'sîru'l-Kasasi'l-Kur'âni*, s. 544, 571-572.

¹⁴⁷ Nahl, 16/36.

¹⁴⁸ Ahzab, 33/40.

¹⁴⁹ Al-i İmran, 3/20; Maide, 5/92; Nahl, 16/35.

¹⁵⁰ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 275.

¹⁵¹ Bakara, 2/224; Neml, 27/48.

¹⁵² Bakara, 2/2.

Neticede bu İlâhî mesaj doğrultusunda fert ve toplumları eğiterek örnek bir toplum meydana getirmektedir.¹⁵³

Her peygamber, gönderildiği toplum için hak yolunda örnek ve önder şahsiyet olduğu gibi, şayet doğru bir şekilde hayatı bilinebiliyorsa sonrakiler için de aynı örnek şahsiyet durumundadır. Hatta peygambere gerçekten iman etmiş olanlarda da sonrakiler için, uyulması gerekli güzel hasletler bulunmaktadır ki, bu gerçeği bizzat Kur'ân¹⁵⁴ dile getirmektedir.¹⁵⁵ Mesela Hz. İbrahim ve onunla beraber iman edenler hakkında Kur'ân şu ifadelerle yer vermektedir:

*"İbrâhim'de ve onunla beraber olanlarda size güzel bir örnek vardır: Hani onlar hemşehrilerine şöyle demişlerdi: Bizim, ne sizinle, ne de Allah'tan başka ibadet ettiğiniz şeriklerinizle hiç bir ilişkimiz kalmamıştır. Siz Allah'ın tek İlah olduğuna inanmadıkça, biz sizi reddediyor, bizimle sizin aranızda ebedi olarak düşmanlık ve nefret meydana geldiğini ilan ediyoruz..."*¹⁵⁶

1.1.2. AHLAK

1.1.2.1. Ahlak'ın Kelime Anlamı

Ahlak arapça'da "seciye, tabiat, huy, mizaç, karakter" gibi manalara gelen hulk ve huluk kelimesinin çoğuludur. "Karakter" veya "seciye" de, yerleşmiş bir melekeye denir.¹⁵⁷ Sözlüklerde çoğunlukla insanın fiziki yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.¹⁵⁸ Kur'an-ı Kerim'de ahlak kelimesi yer almamakla birlikte, biri "adet ve gelenek", diğeri de "ahlak" manasında olmak üzere iki yerde ahlakın tekili olan huluk¹⁵⁹ kelimesi geçer.¹⁶⁰

¹⁵³ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 254.

¹⁵⁴ Mümtahine, 60/4.

¹⁵⁵ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, s. 319.

¹⁵⁶ Mümtahine, 60/4.

¹⁵⁷ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 225; Mehmet Said, *Ahlak-ı Hamide*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1317, s. 4; Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, Sad. Ali Arslan Aydın, Ankara: 1991, s. 20; Mahmut Kemal İbnu'l-Emin, *Ahlak*, İstanbul, 1308, s. 8.

¹⁵⁸ Ahmet b. Muhammed Ali el-Feyyumi, "*el-Misbahu'l-Münir*", Lübnan, 1990. s.69.

¹⁵⁹ Şuara, 26/137; Kalem, 68/4.

¹⁶⁰ Zeki Tan, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim Ve Âlimin Rolü*, İstanbul: Özgü Yayınları, 2010, s. 264.

1.1.2.2. Ahlak'ın İstilah Anlamı

Ahlak, insan nefesine yerleşmiş öyle bir melekedir ki, fiiller onunla kolaylıkla meydana gelir.¹⁶¹ Eğer bu hey'etten aklen ve dinen güzel fiiller meydana geliyorsa buna “güzel ahlak”, çirkin fiiller meydana geliyorsa “ kötü ahlak” denir.¹⁶² Başta hadisler¹⁶³ olmak üzere İslami kaynaklarda hulk ve ahlak terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve çirkinlikleri ifade etmek üzere kullanılmış;¹⁶⁴ özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar “*hüsnü'l-hulk*”, “*mehasînu'l-ahlak*”, “*mekarimü'l-ahlak*”, “*el-ahlaku'l-hasene*”, “*el-ahlaku'l-hâmîde*”, kötü huylar ve fena hareketler ise “*suü el-huluk*”, “*el-ahlaku ez-zemime*”, “*el-ahlaku es-seyyie*” gibi terimlerle karşılanmıştır. Ayrıca ahlak yanında yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına, terbiyeli, kibar ve takdire değer davranış biçimlerine, bunlara dair öğüt verici kıssa ve hikmetli sözlere ve bu sözlerin derlendiği eserlere edep veya adap da denilmiştir. İslam literatüründe edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken ahlak, tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhî ve manevî melekeleri, insanın ruhî kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir.¹⁶⁵

1.1.2.3. Ahlak İlminin Konusu

Ahlak, dinin temel konularından birini teşkil etmektedir. Ahlak ilmi de dinin bu alandaki konularını ele almıştır. Ahlak ilminin konusu, “İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür.”¹⁶⁶

Ahlak ilmi insanın manevi yönüyle ilgilenir. İnsanın maddesiyle, fiziki yapısıyla ilgilenmez. İç âlemini düzene koyar. İnsanı insan yapan bu manevi yapısıdır. İnsan dış yapısıyla, fizikî yönüyle çok güzel, şık olabilir, fakat insanı insan yapan manevi değerlerden yoksun ise ona bir değer katmaz. İşte ahlak insanı insan yapan bu manevi değerlerle uğraşır. Onları doğru yöne kanalize eder.¹⁶⁷

¹⁶¹ Muhammed Ali el-Faruki et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnun ve'l-Ulum*, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996, c. 1, s. 762.

¹⁶² Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcani, , *et-Ta'rifat*, Beyrut: Dâru'n-Nefais, 2007, s. 166.

¹⁶³ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, ş.y. c. 1, s. 403 ; Ebu Davud, “*Edep*” 7; Buhari, “*Edep*” 38 ; Müslüm, “*Fedail*”, 68 ; Tirmizi, “*Cennet*”, 3; Tirmizi, “*İman*”, 6 İbn-i Mace, “*Nikah*”, 50.

¹⁶⁴ Ebu Hamit Muhammed b. Muhammed Gazali, *İhya-u ulumud-din*, Beyrut: th, c. 3, s. 53.

¹⁶⁵ Mehmet Aydın, “Ahlak”, DİA, İstanbul: 1989, c. 2, s. 1.

¹⁶⁶ Aydın, “Ahlak”, DİA, c. 2, s. 1.

¹⁶⁷ Recep Kılıç, “Ahlak Kavramının Analizi” İslam Ahlakı ve Sevgi, Kutlu Doğum 2006, Ankara: TDVY, 2007, s. 38.

Toplumsal hayatta insandan beklenen en önemli vazife, onun başkalarının hakkını gözetmesi ve onlara karşı sorumluluklarını yerine getirmesidir. Bunu da herhangi bir maddi baskı aracıyla cebrî tedbirlerle değil bir davranış biçimi olarak kendiliğinden yapmasıdır. Bundan dolayı İslamın bir din olarak bütün dinler gibi tevhid akidesinden sonra hedeflediği en önemli gaye, ferdin ruh ve ahlakını ıslah etmek, onu hayır, iyilik, dürüstlük gibi erdemlerle donatarak ahlakî özü korumasını sağlamak böylece onu arzu ve ihtiraslarının, bayağı zevklerinin hâkimiyetinden kurtarmaktır.¹⁶⁸ İşte ahlak ilmi bunu konu edinmektedir.

Ahlakî davranış ile karakter çoğu kez aynı anlama gelir. Bir davranışın ahlakî olup olmadığı hakkında verilen bir hüküm, aynı zamanda o davranışta bulunan insanın karakteri hakkında verilmiş bir hüküm demektir. Buna göre, cömertlik nefsin melekesi ya da karakterinin bir cüz'ü olmadığı halde herhangi bir korku, ümit, riya veya utanma gibi bazı iç ve dış tesirlerle çevresindekilere ikramda bulunan kimsenin bu durumu cömertlikle izah edilemez. Çünkü o, çevresindekilere fikrî bir zorlama neticesinde, istemeye istemeye ikramda bulunmuştur. İnsanın korktuğu zaman benzi sararır, utandığı vakit yüzü kızarır. Bu gibi irade dışı ve gelip geçici durumların meleke ile dolayısıyla ahlak ile ilgisi yoktur. Bu tür psikolojik olaylar ile nefes almak, kalbin çalışması, ani ışıktan gözün kamaşması gibi biyolojik olaylar “iyi” veya “kötü” gibi ahlaki değerlendirmelere konu olmaz. Çünkü bir davranış veya durumun “ahlaki” değerlendirmeye konu olmasının öncelikli şartı iradî olarak yapılmasıdır. Bundan dolayı ahlak, fertlerin iradî hareketleriyle ilgilenen bir alan olarak da tarif edilir.¹⁶⁹

İnsan, ahlakla değer ve anlam kazanır. Ahlaklılık insanın özel bir niteliği olduğundan ahlak alanı, insanlar arası ilişkilerle sınırlı olur. Böylece insan dışındaki varlıkların yapıp ettikleri, ahlaki değerlendirmenin dışında kalır. Ahlakı, insanın başlatmış olduğu ilişkilerle sınırlandırmak, insanın ahlaki özüne daha uygun görünür. Çünkü insanın ilişkileri, sadece insanlarla sınırlı değildir; diğer canlılarla ilişkileri, Yaratıcısıyla girdiği dini ve mistik ilişkileri de vardır ki, bütün bu ilişkileri ahlaki değerlendirmeye konudur. Çünkü bu ilişkileri başlatan insandır. Buna göre bir insa-

¹⁶⁸ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 13.

¹⁶⁹ Kılıç, “Ahlak Kavramının Analizi”, s. 38.

nın başına bir ağaç düşmesi olayı ahlaklı değerlendirme dışı tutulabilir; ama bir insanın ağacı kesmesi ahlaken değerlendirilecek bir olaydır.¹⁷⁰

1.1.2.4. Ahlak İlminin Gayesi

Ahlâkî kanunun kaideleri bizde adeta nakşolunmuş bulunmaktadır ve onları bulup çıkarmak için bizim sadece tabîî melekelerimizi kullanmamız gerekmektedir.¹⁷¹ Bunu kullanmanın yolu İlahi kurallardır. Çünkü insanın özünü en iyi bilen ve onu yaratan Allah'tır.¹⁷² Onun varlığının yaratıcısından başka hiç kimse daha büyük bir yetki ve ferasetle ruhun özünü ve onun gelişmesinin, olgunlaşmasının kanununu bilmemektedir.¹⁷³

İşte ahlak ilminin gayesi, insanın iyiliğe olan kabiliyet ve istidatlarını inkişaf ettirmektir. İnsanın ruhi cephesini işlettirip iyiliğe kanalize etmektir. İnsan mahiyetinde ekilen iyilik tohumlarını filizlendirmese, şeytan ve nefsinin telkinleri, vesveseleriyle kötülüğe meyleder. İstidatlarını bu yönde geliştirir. Kötü ahlak sahibi olur. Ahlak ilminin gayesi insanı kötü ahlaktan korumaktır.

İnsan fitratı itibariyle iyiliğe ve kötülüğe meyilli olarak yaratılmıştır. İyi ve kötü duygular onda karışık olarak vardır. İşte ahlak bu konuda devreye girerek insanın iyi duygularını işletip süfliyata set çekip maaliyata teşvik ederek insanı olgunluğa yani insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmak ister.

Ahlak, insanda oluşması özlenen ve istenen yüksek ve manevi vasıfların, olumlu yeteneklerin ortak ifadesidir. İnsan bu vasıfları kendisinde en doğru ve en ileri bir şekilde nasıl geliştirilebileceği hususunda bazı bilgilere muhtaçtır ki, ahlak ilmi bu ihtiyacı karşılamayı amaçlar. Öte yandan, insanda bir kısım yüksek vasıf ve kabiliyetlerin sırf yetenek veya güç halinde bulunması yeterli değildir. Fakat insan hayır-şer, erdem-erdemsizlik gibi kavramları ve bu kavramlarla ifade edilen tutum ve davranışları bilmezse bu konuda hatalara düşmesi kaçınılmazdır. İşte insan fiillerin değerleri konusunda isabetli hükümler verebilmek ve doğru seçimler yapabilmek için de ahlak ilmine muhtaçtır. Bu nedenle, ahlak ilmini “ruhani tıp ilmi” diye adlandıran Kindi, Ebu Bekir er-Razî, Farabî, Gazzalî gibi ahlak bilgin ve düşünürleri, insanlar

¹⁷⁰ Kılıç, “Ahlak Kavramının Analizi”, s. 42.

¹⁷¹ M. Abdullah Draz, *Kur'an Ahlak*, çev. Emrullah Yüksel, Ünver Günay, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, s. 124.

¹⁷² Mülk, 67/14.

¹⁷³ Draz, *Kur'an Ahlakı*, s.39.

için ahlak ilmini tıp ilminden daha yararlı ve değerli görmüşlerdir.¹⁷⁴ Bundan dolayı ahlak, insana eğitimle aktarılmalı ve sürekli eğitimle güçlendirilmelidir.¹⁷⁵

İslam ahlakının kaynağı Ku'an-ı Kerim ve Peygamber efendimizin Kur'an'î yaşantısı olan sünnetidir. Biri ahlakın teoriği, diğeri ise pratiğidir. Peygamberimizin ahlakı Kur'an ahlakıdır.¹⁷⁶

Allah insanı en güzel bir biçimde (kıvamda) yaratmış,¹⁷⁷ ona kendi ruhundan üflemiştir.¹⁷⁸ Bu sebeptendir ki, Allâh'ın emriyle melekler, insanlığın atası olan Hz. Âdem (a.s.) karşısında saygı ile eğilmişlerdir.¹⁷⁹ Ancak insanın bu üstün ruhî cephesi yanında bir de bedenî cephesi vardır. İnsan, ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık özelliği taşımaktadır. Allah insan nefsine "fücurunu da takvasının da" ilham etmiş,¹⁸⁰ yani iyilik de, kötülük de yapmaya yatkın bir kabiliyet ve istidatla yaratmıştır.¹⁸¹

Dünyada kendi duygu, düşünce ve davranışları hakkında iyi veya kötü şeklinde değer hükümleri veren yegâne varlık insandır. Bu sebeple ahlak ilmi, ahlakî varlık olarak insanı ve onun akıl, irade, vicdan gibi ahlaki kabiliyetleri ile öfke, şehvet vb. duygularını ve bunlardan doğan fazilet ve reziletleri ele alır; bunlarda ahlaki hayat adına yararlı olanları geliştirmenin, zararlı olanları da ıslah etmenin yollarını araştırır ve gösterir.¹⁸²

Hz. Peygamber, “*Ben ahlak güzelliklerini tamamlamak için gönderildim.*”¹⁸³ buyurmuştur. Bu hadis, bir bakıma, ahlak ilminin gayesini göstermektedir. Buna göre ahlak ilminin gayesi: Resulullah'ın yalın ifadesiyle, insanlara “Ahlakî güzellikleri yani iyi huylar ve yüksek nitelikler kazandırmaktır.”¹⁸⁴

Peygamberlerin görevi, insan tabiatını değiştirmek değil, onu ikmal ve itmam etmektir.¹⁸⁵

¹⁷⁴ Ali Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, İlmihal, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, c. 2, s. 494.

¹⁷⁵ Bkz. Şükran Gölbaşı, “Ahlaki Davranışların Kurumsallaşmasında İşletmecilik Okullarının Rolü”, *İş Ahlakı Dergisi*, II-4, 2011, Kasım, s. 22.

¹⁷⁶ Müslim, “*Müsaafirîn*”, 139.

¹⁷⁷ Tîn, 95/4.

¹⁷⁸ Hicr, 15/29.

¹⁷⁹ Bakara, 2/34.

¹⁸⁰ Şems, 91/9-10.

¹⁸¹ Mehmet Canpolat, “*Ahlak*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 14.

¹⁸² Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, c. 2, s. 494.

¹⁸³ el-Muvatta, “*Hüsnü'l-hulk*”, 8.

¹⁸⁴ Bardakoğlu, *İslam ve Toplum*, c. 2, s. 494.

¹⁸⁵ Takiyyuddin Ahmed İbn-i Teymiyye, *Minhacu's-Sünne*, Kahire: Bulak Baskısı, 1322. c. 1, s. 82.

1.1.2.5. Ahlak ve Toplum İlişkisi

Kişinin bireysel durumu ile mesleki ve sosyal hayatı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Kişinin sosyal hayatı, özel hayatı ve deruni hayatı, birbirine bağlı bir bütünlük gösterir. Ahlak, kişiye yaşama sevinci veren bir duygudur, karamsar olmayan bir ruh halidir, kendi kendini yönetebilme, kendine hakim olabilme gücüdür. Sosyal hayata bunun yansımaları, açık insan, samimi insan, edepli insan, dürüst insan gibi kavramlarla ifade edilir.¹⁸⁶

Bir insan ahlaki bakımdan zayıf içinde ise onun mesleki bilgi, donanım ve tecrübesinin artması olumsuz bir durumdur. Zira ahlaksız kişi bilgi ve makam sahibi olursa topluma olan tehlikesi artmış olur.¹⁸⁷

Bir toplumun ahlaki standartlarının en önemli fonksiyonu toplum üyelerinin birbirleriyle farklı şekillerde işbirliğine gitmeleri ve birbirlerine karşı adil davranma yönünde etkisi altına alması ya da yönlendirmesidir. Ahlaki ilkeleri izleyerek bireyler sosyal çatışmalardan kaçınılabilmektedirler. Ahlaki prensipler, eylemler ve hareket tarzı için toplum tarafından kabul edilebilir gerekçeler sağlamaktadır.¹⁸⁸

İktisadi ve sosyal alandaki gelişme, ahlaki sahada gelişmeye bağlıdır.¹⁸⁹ İnsan birçok şeye ihtiyacı olan bir varlıktır. Hayatının devam etmesi için diğer insanlara ihtiyacı vardır. İnsanın çeşitli ihtiyaçları onu toplu şekilde yaşamaya zorladığı gibi insanın aciz ve zayıf olarak yaratılması da diğer insanlarla birlikte yaşama zaruretini doğurmuştur. İnsan diğer insanlarla birlikte yaşadığı için birbiriyle ilişkileri, münasebetleri, alışverişi olmaktadır. Bu ilişkilerin ve münasebetlerin düzenli olması için ortak bir ahlaki davranış şekline ihtiyacı vardır.¹⁹⁰

Üç çeşit sorumluluk vardır: Dini, toplumsal ve ahlaki sorumluluk. Kur'an, onların her üçünü şu emirde toplanmış halde hatırlatıyor:¹⁹¹ *“Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne hıyanet etmeyin, bile bile aranızdaki emanetlerinize de hıyanet etmeyin!”*¹⁹² Bir anlamda her mes'uliyet, ahlaki bir sorumluluktur.¹⁹³

¹⁸⁶ Bilal Eryılmaz, Hale Biricikoğlu, “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”, İş Ahlakı Dergisi, I-7, 2011, Mayıs, s. 37.

¹⁸⁷ Halil Zaim, “Sabahattin Zaim ve Güzel İnsan Modeli”, İş Ahlakı Dergisi, I-7, 2011, Mayıs, s. 121.

¹⁸⁸ Muhammet Ali Tiltay, Ömer Torlak, “Materyalist Eğilim, Dini Değerle, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler”, İş Ahlakı Dergisi, I-7, 2011, Mayıs, s. 97.

¹⁸⁹ Bkz, Zaim, “Sabahattin Zaim ve Güzel İnsan Modeli”, s. 121.

¹⁹⁰ Kılıç, “Ahlak Kavramının Analizi”, s. 44.

¹⁹¹ Draz, *Kur'an Ahlakı*, s.109.

¹⁹² Enfal, 8/27.

¹⁹³ Draz, *Kur'an Ahlakı*, s.109.

Toplumda işlenen ahlaki suçlara ilgisiz kaldığımızda, onlara engel olmak için gücümüzün yettiği bütün meşru araçlar vasıtasıyla müdahale etmeksizin, yapmalarına seyirci kaldığımızda, çekimser kalmak, yine de pasif bir suç ortaklığıdır. Biz hemcinslerimizin kötü davranışlarından sorumluyuz. Kur'ân-ı Kerim bize, eski bir kavmin, sadece üyeleri arasında işlenen kötülüğün cemaat içerisinde mukabil muhalefeti bulmaması yüzünden, peygamberlerin diliyle tekrar edilen lanetleri üzerine çektiğini haber vermektedir.¹⁹⁴ Teşmilin bu derecesinde, ferdî sorumluluk kollektif sorumlulukla sınırdış olmakta ve onunla adetâ karışacak duruma gelmektedir. Ancak kelimenin tam anlamı ile o öyle değildir. Zira burada topluluk sadece, aynı zamanda hem ahlâk kuralı hakkında ve hem de kendisinin çiğnediği olaylar hakkında bilgi sahibi olan ve suçluları rahatsız edilmemiş bir halde bırakan yani onların hakkında açıkça kınayıcı bir tutum takınmayı bile düşünmeyen bazı ferdî vicdanlar toplamıdır. Tersine hiç olmazsa ister suçluya ödevini hatırlatmak için, isterse onunla ilişkiyi kesmek için olsun bir gayret gösterenler, işte onlar kurtuluşa ereceklerdir.¹⁹⁵

Ahlaka olan ihtiyacın gerekçeleri değişik açılardan ele alınıp ortaya konulabilir. Bunlar arasında en fazla üzerinde durulanı, bireyin huzur ve mutluluğu ile toplum hayatının imkân ve inşası ile ilgilidir. Buna göre ahlak, toplum hayatının olmazsa olmaz türden şartlarından biri kabul edilir. Çünkü neyin iyi, neyin kötü olduğu hakkında ortak bir anlayış bulunmazsa, insanlar arasında düzen ve huzur yerine tam bir kargaşa hüküm sürer. Canlılar arasında sadece insan davranışlarının ahlaki değerlendirmeye konu olmasının görünen iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi insanın iyi ile kötüyü ayırt edebilecek bir zihin yapısına sahip olması, ikincisi ise insanların toplum halinde yaşamaları gerçeğidir. Kısaca insan, akıllı olduğu ve toplum halinde yaşadığı için, ahlaki değerlendirmeye konu olur.

İnsandan başka ahlaki değerlendirmeye konu olan başka bir canlının olmamasının sebeplerini insan tabiatında aramak gerekir. İnsanın akıl sahibi olması onun hür olmasını gerekli kılar. İnsanın akıl sahibi olması yanında, her canlıda tabi olarak bulunan kendini koruma içgüdüsü de vardır. Böyle bir içgüdüye sahip olma insanda bencillik duygusunu doğurur. İnsanın bir özelliği de, bir toplum içinde yaşama mecburiyetinde olmasıdır. İnsanın bu dört özelliği: Akıl sahibi, hür, bencil ve bir arada yaşama mecburiyetinde olması dikkate alınarak düşünüldüğünde, ahlakın niçin sade-

¹⁹⁴ Draz, *Kur'an Ahlakı*, s. 118.

¹⁹⁵ Draz, *Kur'an Ahlakı*, s. 118-119.

ce insanlar için söz konusu olduğu daha iyi anlaşılır. İnsan bencillik duygusunu tatmin için hürriyetini başkalarına zarar verecek şekilde kullanabilir. Başkaların hakkını çiğneme, birlikte yaşamaya zarar verdiğiinden, böyle bir halden kendisi de olumsuz yönde etkilenir. Bu durumda, bireylerin hürriyet haklarını kullanmada, bir nizam ve düzene ihtiyaç hissedilir. İşte ahlak, din ve hukuk gibi disiplinler, yaptıkları düzenlemelerle insan hürriyetinin sınırlarını belirler. Ayıp, günah ve yasak kavramları, bir anlamda insan hürriyetinin sınır taşlarıdır. Ahlak, din ve hukukun düzenlemeleri sayesinde insanların bir arada huzur içinde yaşamaları mümkün olur.

Kısaca ifade etmek gerekirse, akli ile insan, istek ve iştah güdülerinin tatmini için sayısız yollar bulabilir; bu bakımdan davranışlarının nasıl olacağı önceden kestirilemez. Akli olumlu yolda kullanmasını temin eden, insanın değerler sistemidir. Bu sistemin teşekkülünde hayvanda bulunmayıp insanda olan utanma, günah, merhamet gibi duygular başrolü oynar. Ahlakın insandaki kaynağının ondaki bu utanma duygusu olduğunu söylemek de mümkündür. Utanma duygusunu kaybeden insanda, ahlaka karşı duyarsızlık baş gösterir. Peygamberimizin “*Hayâ etmediğin takdirde dilediğini yap*”¹⁹⁶ anlamındaki hadis-i şerifi bu bakımdan son derece anlamlıdır.¹⁹⁷

Kur’an insan için inmiştir. İnsanın dünya hayatında mutlu olması için ahlaki kaideler koyar.¹⁹⁸ Ahlaki ilkeler insanların bir arada daha huzurlu ve mutlu yaşamasını temin eder. Ahlaki ilkelerin temelinde toplum huzuru vardır.

Kur’an’ın mütekellimi Allah, muhatabı insandır. Gaye insana doğruyu öğretmektir. Doğruyu öğrenmesi için insanın her şeyden önce insanı yaratan, ona hayat imkânlarını sunan Yüce varlığı tanınması gerekir. Bu sebeptendir ki, Kur’an’da insan bütün yönleriyle ele alınmış ve incelenmiştir. Bundan amaç, bu dünya hayatında insanların bir arada mutlu olarak yaşamalarını temin etmektir. Bu mutlu hayat ise ancak ve ancak toplumun tüm fertlerinin veya en azından çoğunluğunun ahlak kaidelerine uyması, hayatını ona göre sürdürmesi gerekir.¹⁹⁹

1.1.2.6. Ahlak-Hukuk İlişkisi

Sözlükte "gerçek, doğru, sabit, varlığı kesin olan şey, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakînen muttali olmak"²⁰⁰ gibi anlamlara gelen hak kelime-

¹⁹⁶ Buhari, *el-Edebu'l Mufred*, Beyrut: 1989, s. 78.

¹⁹⁷ Kılıç, “Ahlak Kavramının Analizi”, s. 44.

¹⁹⁸ Bakara, 2/83,177; Nisa, 4/36.

¹⁹⁹ Ali Özek, “Açılış konuşmaları”, Çağımızın Ahlak Bunalımı Ve Çözüm Arayışları, İstanbul: 2009, s. 12.

²⁰⁰ İbn-i Manzur, *Lisan'ul-Arab*, c. 2, s. 940.

sinin çoğulu olan hukuk, kavram olarak insanların birbirleriyle veya meydana getirdikleri topluluklarla ve yine insan topluluklarının diğer topluluklarla olan ilişkilerini düzenleyen, kamu gücü ile desteklenmiş zorlayıcı özellikteki kurallar bütünüdür.²⁰¹ Hukuk, doğru davranışı düzenleyen kurallardan oluşur.²⁰² Hukuk, hayır ve adalet ilkesini gerçekleştirmek amacını kapsamaktadır. Yani hukuk “adalete hadim” bir insani hayat düzenidir.²⁰³

Ahlak, insanın iç davranışlarını, hukuk ise dış davranışlarını düzenler.²⁰⁴ Ahlak insanın kişiliğini oluşturur. Onu olgunluğa götürür. İnsanın insanla olan ilişkilerini düzenler. Hukukun, düzeni ve adaleti sağlama, fertlerin hak ve sorumlulukları arasında denge kurma fonksiyonu bulunmaktadır. Bu nedenle, hukuk kaideleri, bir yandan bireyler, diğer yandan bireylerle toplum arasındaki ilişkileri düzenlemek, insanların özel ve genel çıkarlarını korumak, aralarında adaleti gerçekleştirip düşmanlıklara mani olmak amacıyla konulmuş kurallardan oluşur. Bu kurallara uygun hareket etmek, fertlerin hem ahlâkî hem de hukukî vazifeleridir. Ancak, insanlar her zaman hukuk kurallarına uygun hareket etmemektedirler. Bu sebeple, mükelleflerin hukuk kurallarına uymalarını temin etmek amacıyla, hukukun aslî kaidelerinin yanı sıra, insanları hukuk kurallarına uymaya zorlayan birtakım tedbirler de tesis edilmiştir ki bunlara hukukun müeyyideleri denilmektedir.²⁰⁵ Hukuk toplum için gerçekleşir, daha doğrusu toplumun düzenidir. Toplumda gerçekleşmekle hukuk, toplum üyelerinin hoşnutluğunu, mutluluğunu sağlayacak olan adaletli, olgun bir toplumsal hayat ve düzenin kurulması imkânını vermiş olmaktadır.²⁰⁶

Ahlakın gerçekleşmesinde hukukun önemi vardır. Hukuk, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde tipik olan davranışları düzenler. Hukuk bireylerin özgürce eylemde bulunacakları bir alanı mümkün kılar ve bu alanı koruması altına alır. İşte bireyler kendilerine tanınan bu özgürce eylemde bulunabilecekleri alanda ahlaka uygun kararları oluşturup gerçekleştirme imkânına kavuşurlar ki, bunu hukuk sağlar.²⁰⁷

Ahlak hukuka uygun davranışı destekleyebilir. Çünkü hukuk tarafından uygun görülen bir davranış genel olarak ahlakın istemidir. Gerçekten hukukun amacı ada-

²⁰¹ İbrahim Paçacı, “Hukuk”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 267.

²⁰² Vecdi Aral, *Hukuk felsefesinin temel sorunları*, İstanbul: 1984, s.186.

²⁰³ O. Münir Çağlı, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, I. Kitap, 2. Baskı, İstanbul: 1963, s. 8.

²⁰⁴ İsmail Kılıoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, İstanbul: M.Ü.İ.F.Y., 1998, s. 10.

²⁰⁵ Paçacı, “Hukuk”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 267.

²⁰⁶ Kılıoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 74.

²⁰⁷ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, s. 82,83; S. Maksudi Arsal, *Hukuk Felsefesi Tarihi*, İstanbul: 1945, s. 309.

let ve onun öngördüğü hukuki düzen, insanların bir arada barış içinde yaşamaları olgusu, ahlaki bir değeri de içermektedir.²⁰⁸

Hukukta zorlayıcılık, ahlakta vicdanın buyruğu söz konusudur. Hukuk gibi ahlak da emreder ve yasaklar. Fakat ahlak buyruklarına zorlamayla değil, özgür bir iradeye dayalı isteme ve kararlarla uyulmayı ister. Hukuk yalnızca emretmekle kalmamakta, aynı zamanda zorlamada da bulunmaktadır.²⁰⁹ Sonuçta her ikisi de ortak bir alanı düzenlerler. Yani insan eylem ve davranışlarını düzenlemede ahlak ile hukuk birbirini tamamlar.²¹⁰ Çünkü her ikisi yani hukuk ve ahlak insan eylem ve davranışlarını konu edinir.²¹¹

Sonuç olarak insan eyleminin dışı yönelik olanıyla hukuk ilgilenir ve düzenler. Yani eylemin objektif yanına, dış dünyada meydana getirdiği olaylara hukukun normu uygulanır. Çünkü hukuk toplumsal bir değeri deyimleyen adaletin objektif yanına yönelmiş olup bu nedenle de toplum düzeninin oluşturmak ve sürekliliğini sağlamak zorundadır. Ahlakta ise, ahlaken iyinin gerçekleştirilmesi söz konusudur.²¹² Ahlaki eylemde zora başvurmak mümkün değildir.²¹³ Ahlak hukuka manevi müeyyide sağlar.²¹⁴

1.1.2.7. İman Ahlak İlişkisi

İman ve Ahlak ilişkisini bizzat Kur'an kuruyor. Aşağıda zikredildiği gibi iman ve güzel ahlaki vasıflar birlikte zikredilmektedir.

“İnanıp yararlı işler yapanlar...”,²¹⁵

“İman edip iyi işler yapanlara gelince...”,²¹⁶

“Ancak iman edip iyi ameller işleyenler, Allah'ı çok çok ananlar...”,²¹⁷

*“Ancak iman edenler, salih amel (iyi işler) işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye eden ve sabrı tavsiye edenler bunun dışındadır.”*²¹⁸

*“Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar başka; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.”*²¹⁹

²⁰⁸ Kılıçoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 328.

²⁰⁹ Kılıçoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 337.

²¹⁰ Kılıçoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 339.

²¹¹ Kılıçoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 339.

²¹² Kılıçoğlu, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 358-359.

²¹³ Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, s. 61.

²¹⁴ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 9.

²¹⁵ Bakara, 2/25.

²¹⁶ Al-i İmran, 3/57.

²¹⁷ Şu'ara, 26/227.

²¹⁸ Asr, 103/3.

Peygamber efendimizin hadislerinde de iman -ahlak arasında sıkı bir ilişki olduğu görülür. Ahlakî olan bazı davranışlar imanın bir kısmı olarak şu şekilde zikredilmiş. ”Mü’minlerin iman açısından en mükemmel olanı, ahlakî en iyi olanıdır.”²²⁰ “İman yetmiş şu’bedir. En üstünü “La ilahe illallah”tır. En aşağısı da yol üzerinde insanlara eziyet verecek bir şeyi kaldırmaktır. Hayâ da imanın bir şu’besidir.”²²¹ “Allah’a yemin olsun ki, hiçbir kul, kendi nefsi için istediği güzelliği kardeşi için de istemedikçe tam iman etmiş olmaz.”²²²

Toplum hayatını tehdit eden hırsızlık, yalan, cinayet, güvensizlik, gasp, hile vb. konular ahlakî ilgilendiren hususlardır. Bu davranışlar Allah tarafından mü’minlere yasaklanmıştır. Bu erdemsizliklerin Allah inancıyla doğrudan bir ilgisi vardır. Aynı zamanda ihsan, takva, doğruluk, güven, sabır, şükür ahde vefa vb. erdemli davranışlar bizzat Allah tarafından emir ve tavsiye edilmiştir.

Her şeyin yaratıcısı olan Allah, insanların maddi ve manevi yapısını çok iyi bildiği için onlara dünyada mutlu ve huzurlu olabilecekleri kuralları koyan zattır.²²³ Kur’an açısından Allah’ın ve insanın birbirlerine göre konumlarını tayin etmeden, Allah’ın “Rabb”, insanın “kul” olduğunu bilmeden İslam ahlakının tam olarak ortaya konulması mümkün değildir. Allah Teâlâ, insanın yaratıcısı ve Rabbi olduğuna göre, insanı en iyi bilen²²⁴ ve onun için ahlakî ilkeler tayin eden ve insanı sorumlu bir varlık kılan da O’dur.²²⁵ Ahlakî erdemlerin, yaratıcısının isteği olduğunu, iyi ve kötü eylemlerden sorumlu tutulacağını bilen ve buna inanan bir mü’min bu şekilde ahlakını da imanı ile desteklemiş olur. Öte yandan böyle bir mü’min ahlakî erdemlerle de imanını beslemiş olur.²²⁶

Kur’an’a göre Allah, insanların yaptıklarını,²²⁷ kullarını,²²⁸ kısaca her şeyi görür.²²⁹ Allah’ın kullarının yaptıklarını görmesi, bunlar hakkında ahirette adaletle hü-

²¹⁹ Furkan, 25/70.

²²⁰ Buhari, “*el-Edeb*”, 39.

²²¹ Ebu Davud, “*Sünnet*”, 14.

²²² Buhari, “*İman*”, 7; Müslim, “*İman*”, 71-72.

²²³ Ömer Aydın, *İman-Ahlak İlişkisi*, İstanbul: İşaret yayımları, 2007, s. 55.

²²⁴ Mülk, 67/14.

²²⁵ Mülk, 67/2.

²²⁶ Aydın, “*İman-Ahlak İlişkisi*”, s. 25.

²²⁷ Bakara, 2/96, 110, 233, 237, 265; Al-i İmran, 3/156, 163.

²²⁸ Al-i İmran, 3 /15, 20.

²²⁹ Mülk, 67/19.

küm verilmesi içindir. Bu durumda kul, güzel ahlak dahil hiçbir dini hususta Allah'ın emirleri dışına çıkmamalıdır.²³⁰

1.1.3. HELÂK

1.1.3.1. Helâk'ın Kelime Anlamı

Helâk, sözlükte "ölmek, mahvolmak, yıkılmak, bitmek, yıkımdan kaynaklanan azap, korku, yoksulluk " anlamlarına gelir.²³¹

1.1.3.2. Helâk'ın İstilah Anlamı

Helâk, dinî bir kavram olarak, fert ve toplumların yok edilmek suretiyle cezalandırılması demektir.²³²

Râgıb'a göre helâk üç türdür:

Birincisi: Var olan bir şeyin yok olması, elden çıkmasıdır.

İkincisi: Bir şeyin değişim ve bozulma yoluyla yok olmasıdır.

Üçüncüsü de ölmektir.²³³

Kuran'da bu anlamda tarih sürecinde bazı toplumlar yok olmuştur ve tarih sahnesinden silinmiştir. Bu şekilde helak olmaları bir takım işledikleri hatalar sebebiyle olduğu Kur'an-ı Kerim'de anlatılmıştır.

Helâk oluş nedenleri arasında, zulüm,²³⁴ aşırı gitmek,²³⁵ fîsk,²³⁶ refah ve bolluk içinde şımarmak ve azmak²³⁷ gibi durumlar zikredilmiştir. Hadislerde ise helâk ediliş nedenleri olarak, tefrika ve çekişme,²³⁸ aşırı cimrilik,²³⁹ peygamberlere çok soru sormak,²⁴⁰ derin ihtilâflara düşmek,²⁴¹ şîrk²⁴² ve benzerleri gösterilmektedir. Bir toplum kendilerine peygamber gönderilmeden cezalandırılmaz.²⁴³ İnsanlar, kendi benliklerindeki özelliklerini değiştirmedikçe, Allah da onların bu özelliklerini değiştir-

²³⁰ Aydın, *İman-Ahlak İlişkisi*, s. 50-51.

²³¹ el-İsfahani, *Müfredat'u Eلفaz'il Kur'an*, s. 655. Özel Sevinçgül, *Özel Lûgat*, İstanbul: Zafer Yayınları, 2004, s.243.

²³² Canpolat, "Helak", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 251.

²³³ el-İsfahani, *Müfredat'u Eلفaz'il Kur'an*, s. 655.

²³⁴ En'âm, 6/47, 131.

²³⁵ Enbiyâ, 21/9.

²³⁶ Ahkâf, 46/35.

²³⁷ İsrâ, 17/16; Kasas, 28/58.

²³⁸ Tirmizî, "Kader", 1.

²³⁹ Ebû Dâvûd, "zekat", 46.

²⁴⁰ Müslim, "Hac", 412.

²⁴¹ Ahmed, b. Hanbel, "Müsned", II/457.

²⁴² Buhârî, "Hac", 57.

²⁴³ İsrâ, 17/15.

mez.²⁴⁴ Vücutta ortaya çıkan hastalıklar, beden sağlığı için ne kadar tehdit oluşturuyorsa, Kur'ân ve Sünnet'te ifade olunan zulüm, isyân, tefrika, ihtilâf vb. gibi sosyal hastalıklar da toplumlar için o nispette tehlike oluşturmaktadır.²⁴⁵ Kur'an'da belirtildiği gibi, Yüce Allah insanları doğru ve hak olan yola yönlendirmek için gönderdiği peygamberlere karşı direnenleri, dinini kabul etmeyen ve karşı çıkanları çeşitli şekillerde cezalandırmıştır.

Bu cezalar bazen bir kasırga şeklinde,²⁴⁶ bazen bir tufan,²⁴⁷ bazen de bir deprem²⁴⁸ şeklinde olmuştur. Allah bu cezaları bazen melekleri vasıtasıyla,²⁴⁹ bazen görünmeyen askerleriyle²⁵⁰ bazen de kuşlar vasıtasıyla²⁵¹ göndermiştir.

1.1.3.3. Helak İle İlgili Bazı Kavramlar

1.1.3.3.1. İntikâm

İntikam kelimesi, (n-k-m) kökünden gelmiştir. Sözlükteki anlamı, “Bir şeye karşı nefret duymak, düşman olmak, intikam almaktır.”²⁵² Bu kökten türeyen intikam ise, bir şeyin karşılığı olarak ceza vermek, cezalandırmak²⁵³ ve öc almak manasında kullanılmaktadır.

Bir şeye karşı nefret duymak, intikam almak, birine düşmanlık beslemek değişik şekillerde olur: Bu da ya dille olur ya da cezalandırmak suretiyle olur.²⁵⁴

Bu anlamda Kur'an-ı Kerimde Allah şöyle buyurmaktadır:

*“..Münafıkların Peygamber'e ve müminlere kin beslemelerinin tek sebebi, Allah ve Resulünün kendi lütfu ile müminlerin ihtiyaçlarını gidermesiydi...”*²⁵⁵

*“Onların müminlere bu işkenceyi yapmalarının tek sebebi, müminlerin göklerin ve yerin tek hâkimi, azîz ve hamîd olan Allah'a iman etmeleri idi. Allah her şeye şahittir.”*²⁵⁶

²⁴⁴ Ra'd, 13/11.

²⁴⁵ Canpolat, “Helak”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 251.

²⁴⁶ İsrâ, 17/69; Zâriyât, 51/41.

²⁴⁷ Kamer, 54/11-12.

²⁴⁸ Hacc, 22/1; Zilzâl, 99/1.

²⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/124.

²⁵⁰ Tevbe, 9/40.

²⁵¹ Fil, 105/3.

²⁵² el-İsfahânî, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 637.

²⁵³ İbn-i Manzur, *Lisan'ul-Arab*, c. 12, s. 590-591.

²⁵⁴ el-İsfahânî, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 637.

²⁵⁵ Tevbe, 9/74.

²⁵⁶ Buruc, 85/8-9.

“De ki: “Ey Ehl-i kitap! Sizin bizden hoşlanmayışınızın tek sebebi şudur: Biz Allah’a iman ettiğimiz gibi, hem kendimize indirilen kitaba, hem de daha önce indirilen ilâhî kitaplara iman etmekteyiz. Sizin ise ekseriniz yoldan çıkmış fâsıksınız.”²⁵⁷

“Biz de âyetlerimizi yalan sayıp umursamadıkları için onlardan intikam alarak denizde boğduk.”²⁵⁸

“...Biz de o suçlulardan intikam aldık...”²⁵⁹

“Bunun üzerine Biz de onlardan müminlerin intikamını aldık...”²⁶⁰

Yani yaptıkları hataları sebebiyle ve peygamberlerin uyarılarını dikkate almamalarından dolayı cezalandırmayı hak ettiler, biz de onları cezalandırdık.

1.1.3.3.2. Batş

Bateşe: Bir şeyi, güç kullanarak sert biçimde almaktır.²⁶¹ “Şedid” kelimesi ile birlikte kullanıldığında, ifade etmiş olduğu anlam kat kat artmış olur. Allah’ın batş şeklindeki yakalaması, intikam alarak ve hiçbir acıma duygusu hissetmeksizin azaba çarptırarak yakalamak şeklinde gerçekleşir.²⁶² Bu anlam da Kur’an-ı Kerimde yüce Allah (cc) şöyle buyuruyor:

“...Başkalarının hukukuna karşı hiç sınır tanımadan hep böyle zorbalık mı yapacaksınız?”²⁶³

“Ama o müthiş satvetle kendilerini çarptıracağımız gün, onlardan tam intikam alacağız.”²⁶⁴

“Lût onları Bizim yakalarından tutup azaba çarptıracağımızı söyleyerek tehdit etmişti...”²⁶⁵

“Senin Rabbinin darbesi çok müthiştir.”²⁶⁶

1.1.3.3.3. Gazap

Helak anlamına gelen, Kur’an-ı Kerim’de geçen diğer kelime de gazaptır. Sözlükte "kızmak, öfkelenmek; kızgınlık, öfke duygusu" anlamına gelen gazap genellikle rızâ ve hilim kavramlarının karşıtı olarak kullanılmaktadır. İstılahi anlamı ise acı

²⁵⁷ Maide, 5/59.

²⁵⁸ A’raf, 7/136.

²⁵⁹ Rum, 30/47.

²⁶⁰ Zuhruf, 43/25.

²⁶¹ el-İsfahanî, *Müfredat’u Elfaz’il Kur’an*, s. 66.

²⁶² Mahmud Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Te’vil ve ‘Uyûni’l-Akâvil fi Vucûhi’t-Te’vil*, Kahire: Dâru’l-Hadis, 2012, c. 4, s. 732.

²⁶³ Şuara, 26/130.

²⁶⁴ Duhan, 44/16.

²⁶⁵ Kamer, 54/36.

²⁶⁶ Buruç, 85/12.

veren kötü bir davranışın kişinin ruhunda uyandırdığı kızgınlık, intikam alma duygusu ve cezalandırma isteği anlamında kullanılmaktadır.²⁶⁷

Yüce Allah'ın gazabı olduğu gibi, bu özellik Yaratıcı tarafından insana da verilmiştir. Fakat insandaki bu duyguya bir hat konulmadığı için terbiyeye muhtaçtır. Öfke, insanda fitri bir şekilde Allah tarafından yerleştirilen bir duygudur. O duygu yok edilemez. Fakat terbiye edilebilir, doğru mecraya kanalize edilebilir, kontrol altına alınabilir. Kontrol altına alınıp terbiye edilmezse, istenmeyen ve sonra insanın pişman olacağı neticeler ortaya çıkabilir. Hadislerde gazab duygusunun fitrî olması hasebiyle yok edilmesi değil, bu duygunun etkisiyle yanlış hüküm veya iş yapılmasından kaçınılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.²⁶⁸ İlimli bir öfke duygusuna "şecaat" veya "hamiyet" denilir. İnsanın onurunu, haklarını ve değerlerini koruyabilmesi için hamiyet sahibi olması gerekir.²⁶⁹

Kur'an-ı Kerimde Yüce Allah (c.c) takva sahiplerinin özelliklerinden öfkeyi yutmak, affedici olmak gibi vasıflardan bahsetmektedir.

*“O müttakîler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.”*²⁷⁰ Öfkeyi yutmak, bir kimsenin düşmanına karşı gücü yettiği halde öfkelenmediğini belirtmeme durumudur.²⁷¹

Kur'an-ı Kerimde öfkeye karşılık sabretmenin, affetmenin daha iyi olduğu vurgulanmaktadır.

*“Ceza verecek olursanız, size yapılan azap ve cezanın misliyle cezalandırın. Ama eğer bu hususta sabrederseniz, bilin ki bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Kâfirlerin yüz çevirmelerinden mahzun olma, yaptıkları hilelerden dolayı da telaş edip darlanma.”*²⁷²

Zuhayli bu ayetin tefsirinde şu açıklamada bulunur:

Aynıyla karşılık vermez, sabrederseniz kötülükten vazgeçerseniz ve size ulaşan zulme karşı sabredip Allah'tan ecir ve sevap beklerseniz Allah onun cezasını üstlenir.

²⁶⁷ el-İsfahani, *Müfredat'ü Elfaz'il Kur'an*, s. 459, Canpolat, “Gazap”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 201.

²⁶⁸ İbn-i Mace, “Zühd”, 18; Ebu Davut, “Edep”, 3.

²⁶⁹ Canpolat, “Gazap”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 201-202.

²⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/134.

²⁷¹ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, c. 1, s. 225.

²⁷² Nahl, 16/126-127.

Sabretmek, sabreden kimse için intikamdan daha hayırlıdır. Zira Allah'ın intikamı daha şiddetlidir.²⁷³

*“Her kim dişini sıkarak sabreder ve kusurları affederse, işte onun bu hareketi, ancak büyüklere yaraşan örnek alınacak davranışlardandır.”*²⁷⁴

Gazap kavramı Kur'ân'da²⁷⁵ ve hadislerde²⁷⁶ hem Allah'a hem Peygamber'e ve hem de diğer insanlara²⁷⁷ nispet edilerek kullanılmıştır. Bir Kutsî Hadise göre Allah, *“Rahmetim gazabımı geçmiştir (kuşatmıştır)”* buyurur.²⁷⁸ Kur'ân'da mü'minlerin üstün nitelikleri sayılırken öfkelenedikleri zaman bile kusurları bağışladıklarından övgüyle söz edilmektedir.²⁷⁹ Dinî, ahlâkî ve içtimaî konularda görülen yanlışlıklar ve haksızlıklar karşısında tutum ve davranışlarında aşırılığa yol açmasa bile Hz. Peygamber'in kızdığı ve bu durumun yüzünün kızarması gibi fizyolojik belirtilerden anlaşıldığı rivâyet edilmektedir.²⁸⁰

1.1.3.3.4. Bela

Sözlükte "denemek, sınamak,²⁸¹ eskimek, musibet, darlık ve sıkıntı" anlamına gelmektedir.²⁸² Kur'an-ı Kerimde farklı anlamlarda kullanmasına rağmen daha çok denemek, sınamak ve imtihan anlamlarında kullanılmıştır.²⁸³

Kur'an-ı Kerim'de bu hususta şöyle geçmektedir: *“ Sizi mutlaka imtihan edeceğiz, ta ki içinizden mücahede edenleri, sabır ve sebat gösterenleri tanıyacak ve gösterdiğiniz yararlılıkları imtihan meydanlarında örnek göstereceğiz.. ”*²⁸⁴

İnsanlara verilen nimetler bir deneme amacına yöneliktir. Nimetin değerini bilip Allah'ı tanımak, O'na inanmak için birer vesiledir. Allah'ı bilenle bilmeyen, O'nu tanıyanla tanımayan, şükredenle etmeyen birbirinden ayrılması için birer imtihan vesileleridir.

Kur'an-ı Kerim'de, *“ Bu gökleri ve yeri yaratması sizden hanginizin daha güzel iş ortaya koyacağını imtihan etmek içindir. ”*²⁸⁵ buyrulmuştur.

²⁷³ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, c. 7, s. 468-471

²⁷⁴ Şûrâ, 42/43.

²⁷⁵ Nisa, 4/93.

²⁷⁶ Buhari, *“Edeb”*, 3.

²⁷⁷ A'raf, 7/157.

²⁷⁸ Buhârî, *“Tevhid”*, 15, 22, 28, 55; Müslim, *“Tevbe”*, 14-16.

²⁷⁹ Şûrâ, 42/37.

²⁸⁰ Buhârî, *“Edeb”*, 75; Müslim, *“Fezâil”*, 127.

²⁸¹ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 95.

²⁸² Süleyman Uludağ, *“Bela”*, DİA, V/380; Canpolat, *“Bela”*, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.64.

²⁸³ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 95.

²⁸⁴ Muhammed, 47/31.

²⁸⁵ Hûd, 11/7.

Başa gelen belâlar, musibetler birer deneme ve sınama olduğundan ve insanı çeşitli biçimlerde eskitip yıprattığından dolayı, başa gelen olaylara “belâ” denmiştir. Bu bakımdan, dinin emirleri ve yasakları, çeşitli yönleriyle belâdır. Râgıp el-İsfahanî, bu yönlerin bazılarını şöyle belirtir:

1) Bazıları bedene zorluk verdiğiinden,

2) İnsanların içindeki hayırlıları şerhilerden, temizleri kirlilerden, mü'minleri münafıklardan ayırmak için bir deneme, sınama vasıtası olduklarından.

3) İnsanlar şükretsiner diye sevinçlerle ve nimetlerle, sabretsiner diye de zorluklarla denenirler. İnsanların bu şekilde denenmesi de “belâ”dır. Nitekim Hz. Ali (r.a.): “*Kimin dünyası genişletilir de, bunun bir imtihan olduğunu bilmezse, o kişi akıldan yoksundur.*”²⁸⁶ buyurmuştur. Yani, kişi başına gelen bolluğun da darlığın da Allah'tan bir deneme vasıtası olduğunu bilmeli ve ona göre davranmalıdır.²⁸⁷

Kur'an-ı Kerimde şu anlamlarda kullanılmıştır. “Firavun'un İsrailoğulları'na reva gördüğü korkunç işkenceler "*büyük bir imtihan (belâün azim)*"²⁸⁸ ve "*apaçık bir imtihan (belâün mübin)*"²⁸⁹ diye nitelendirilmiştir. Hz. İbrâhim'in oğlu İsmail'i kurban etme girişimi de "*apaçık bir imtihan*" sayılmıştır.²⁹⁰ Kulun denendiği imtihandan başarıyla çıkmasına da "*güzel bir imtihan (belâün hasen)*" denilmiştir.²⁹¹ Allah'ın korku ve kıtlık vermesi, can, mal ve meyveleri eksiltmesi de birer belâ (deneme) dir.²⁹² Dünya, kimin daha güzel iş yaptığının anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeridir, ölüm de hayat da bunun için yaratılmıştır.²⁹³ Peygamberler de dâhil olmak üzere Allah herkesi bir belâ ile denemektedir. Belânın en şiddetlisine uğrayanlar önce Peygamberler, sonra da mânevi bakımdan onlara en yakın olanlardır.²⁹⁴ Bir kimsenin gerçek şahsiyeti denenmesi halinde belli olur. Büyük belâlara büyük insanlar dayanabilir. Elde edilecek olan sevabın büyüklüğü katlanılan belânın büyüklüğüne göre dir. Belâyâ uğrama günahlardan arınmaya ve mânen yükselmeye vesile olur. Bunun-

²⁸⁶ el-İsfahani, *Müfredat'ü Elfaz'il Kur'an*, s. 95.

²⁸⁷ el-İsfahani, *Müfredat'ü Elfaz'il Kur'an*, s. 95.

²⁸⁸ Bakara, 2/49; Âraf, 7/141; İbrâhim, 14/6.

²⁸⁹ Duhân, 44/33.

²⁹⁰ Sâffât, 37/106.

²⁹¹ Enfâl, 8/17.

²⁹² Bakara, 2/155.

²⁹³ Mülk, 67/2.

²⁹⁴ Buhârî, “*Merdâ*”, 3; Tirmizî, “*Zühd*”, 56; İbn Mâce, “*Fiten*”, 23; Dârimî, “*Rekâik*”, 67.

la birlikte belâ istenmemeli, Allah'tan âfiyet dilenmelidir.²⁹⁵ Hz. Peygamber de "da-yanılamayacak belâlardan" Allah'a sığınmıştır.²⁹⁶

1.1.3.3.5. Azap

Sözlükte "mastar olarak susuzluğun şiddetinden yemeyi terk etmek, vurmak, "an" edatı ile kullanıldığında men etmek; isim olarak: ceza, zarar, ezâ, işkence, insana elem veren ve zor gelen şey" anlamına gelir.²⁹⁷ Bu kavram Kur'ân'da çoğunlukla inkâr ve isyân edenlerin dünya veya âhirette Allah tarafından cezalandırılmalarını ifade etmek için kullanılmıştır.²⁹⁸ Allah, hiç kimseye suçu olmadan azap etmez. Allah, îmân edip sâlih amel işleyenlere mükâfat vaad ettiği gibi inkâr edip isyân edenlere de azap vaadinde bulunmuştur.²⁹⁹

Allah'ın azabı hem dünyevi hem de uhrevidir. Dünyevi azap mü'min için birer imtihan vesilesidir. Ya uhrevi derecesi yükselir veya günahları affolunur.

Kur'an-ı Kerimde, "Biz mutlaka sizi biraz korku ile, biraz açlık ile, yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele!"³⁰⁰ buyrulmuştur.

Kâfirler için dünyevi azaplar birer imtihan vesilesi olmayıp, onlar için bir reziliktir, amellerinin bir dünyevi cezasıdır.

"Onlar için dünyada zillet, âhirette ise müthiş bir azap vardır."³⁰¹

Yüce Allah'ın (c.c) uhrevi azabı ise kabir hayatıyla başlayıp cehennem azabıyla devam eder. Kur'an-ı Kerimde Yüce Allah'ın (c.c) ahiretteki azabının çok şiddetli olduğu anlatılır.

"Ashab-ı şimal ki ne ashab-ı şimal! Ne bedbahttır onlar! Onlar kızgın ateşte ve kaynar sularında... Ne serin, ne de faydalı olan, kapkara duman tabakası altındadırlar. Çünkü onlar dünyada iken refah içinde şimarırlardı. O en büyük günahta, (şirkte) ısrar ederlerdi."³⁰²

²⁹⁵ Tirmizî, "Zühhd", 56; "Deâvat", 91; Buhârî, "Deavat", 23; İbn Mâce, "Fiten", 23, 31; el-Muvatta, "Ayn", 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 6, s. 157.

²⁹⁶ Canpolat, "Bela", Dini Kavramlar Sözlüğü, s.64.

²⁹⁷ el-İsfahani, Müfredat'u Elfaz'il Kur'an, s. 415-416; İbn-i Manzur, Lisani'l-Arab, c. 1, s. 585.

²⁹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Azap", DİA, IV/302 .

²⁹⁹ el-İsfahani, Müfredat'u Elfaz'il Kur'an, s. 415-416; Canpolat, "Azap", Dini Kavramlar Sözlüğü , s.46.

³⁰⁰ Bakara, 2/155.

³⁰¹ Bakara, 2/ 114.

³⁰² Vâkıa, 56/41-46.

1.1.3.3.6. Ahz, Muahaza

“A-he-ze” kökünün dildeki anlamı, almak, bir şeyin kontrolünü ele geçirmek ve elde etmektir. Bu iki şekilde olur. Ya normal bir yolla elde edilen bir alma şeklinde gerçekleşir. Bu durumda “vermenin” zıttı bir anlam ifade eder. Ya da bir şeyi zor kullanarak elde edip kontrolünü ele geçirme şeklinde meydana gelir.³⁰³ Helak edilen kavimlerle ilgili pasajlarda yer aldığı anda ahz, cezalandırmak anlamına gelmektedir.³⁰⁴

Ahz’da şiddetli bir ele geçirme ve cezalandırma anlamı vardır. Hakka suresinde bu durum açık bir şekilde ortaya konmuştur: “*Rab’lerinin elçisine isyan ettiler, Allah da onları şiddetle cezaya çarptırdı.*”³⁰⁵

Ahz’ın helak anlamında kullanılmasıyla ilgili Kur’an’da çok sayıda ayet vardır:

“*Onlardan her birini kendi suçu sebebiyle cezaya çarptırdık: Kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir gürültü bastırverdi, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmedi, onlar asıl kendi kendilerine zulmettiler.*”³⁰⁶

İsimleri sayılarak bir çok kavmin helak edilmesinin bu kelimeyle ifade edildiği Kur’an’da görülür.³⁰⁷

Bunlar dışında şu gelen kelimeler de helak anlamında kullanılmıştır: Bevar,³⁰⁸ bu’d,³⁰⁹ demdeme,³¹⁰ ehva,³¹¹ habe,³¹² hâke,³¹³ hare,³¹⁴ hızy,³¹⁵ ihata,³¹⁶ isabet,³¹⁷ ishah,³¹⁸ ityan,³¹⁹ izhab,³²⁰ Kasm,³²¹ Kat’,³²² Katl,³²³ Muhasebe,³²⁴ Reden,³²⁵ sevva,³²⁶ subur,³²⁷ tağşiye,³²⁸ ta’zib,³²⁹ tebab,³³⁰ tedmir,³³¹ temzik,³³² tetbir.³³³

³⁰³ el-İsfahani, *Müfredat’u Elfaz’il Kur’an*, s. 34; İbn-i Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 3, s. 472-473.

³⁰⁴ İbn-i Manzur, *Lisan’ul-Arab*, c. 3, s. 473.

³⁰⁵ Hakka, 69/10.

³⁰⁶ Ankebut, 29/40.

³⁰⁷ Hud, 11/67; Hicr, 15/73, 83; Şuara, 26/189; Kasas, 28/40; Bakara, 2/55.

³⁰⁸ Furkan, 25/18; Fetih, 48/12.

³⁰⁹ Hud, 11/44, 60, 68, 95.

³¹⁰ Şems, 91/14.

³¹¹ Necm, 53/53.

³¹² İbrahim, 14/15.

³¹³ Fatır, 35/43.

³¹⁴ Nahl, 16/26.

³¹⁵ Hud, 11/66.

³¹⁶ Kehf, 18/42.

³¹⁷ Hud, 11/89; Ra’d, 13/13.

³¹⁸ Taha, 20/61.

³¹⁹ En’am, 6/40, 47; Yunus, 10/50; Nahl, 16/26.

³²⁰ Fatır, 35/8; Nisa, 4/133.

³²¹ Enbiya, 21/11.

³²² A’raf, 7/72; Hakka, 69/46; En’am, 6/45; Enfal, 8/7.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. HZ. ŞUAYB (AS) VE KAVMİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

2.1.1. HZ ŞUAYB (AS)'DA BULUNAN ÖZELLİKLER

2.1.1.1 Namaz Kılması

Namaz Farsça bir kelime olup, Arapçadaki salât kelimesinin karşılığıdır.³³⁴ Sözlükte, dua,³³⁵ yüceltmek,³³⁶ istiğfar, övgü anlamlarına gelen salât, dinî bir kavram olarak, İslâm'ın beş temel esasından biri olup, belli eylemler ve rükünleri bulunan özel bir ibadettir.³³⁷ Taftazani, salat kelimesinin şer'i namaz manasında bir kavram olarak kullanılmadan önce, dua manasında kullanıldığını belirtmiştir.³³⁸ Daha sonra belli rükünlerden ibaret ve dini bir ibadet olan namazı ifade etmek için kullanılmıştır.³³⁹

Namaz, içerisinde zikir, tesbih, dua, kıyam, rükû, secde gibi alt ibadetleri toplayan önemli bir ibadettir. Namaz amellerin en faziletlisi,³⁴⁰ müminin miracı ve alamet-i farikasıdır.³⁴¹ Namaz, insana devamlı olarak Allah'ı hatırlatır, kalplere sorumluluk duygusunun yerleşmesini sağlar, kötülük ve günahla, kişi arasında bir perdedir. Namaz insanın maddî ve manevî temizliğinin vasıtasıdır.³⁴²

Namaz, kul ile Allah arasında yüksek bir nispet ve ulvî bir münasebet ve nezih bir hizmettir ki, her ruhu celb ve cezb etmek namazın şe'nindedir. Namaz, Hâlık-ı

³²³ Buruc, 85/1-9.

³²⁴ Talak, 65/8.

³²⁵ Taha, 20/16; Fussilet, 41/23; En'am, 6/137.

³²⁶ Şems,91/14.

³²⁷ İsrâ, 17/102; Furkan, 25/14.

³²⁸ Necm, 53/54.

³²⁹ Talak, 65/8; Enfal, 8/33; İsrâ, 17/58.

³³⁰ Hud, 11/101; Mü'min, 40/37.

³³¹ İsrâ, 17/16; Ahkaf, 46/25; Neml, 27/51; Şuara, 26/172; Furkan, 25/35-36.

³³² Sebe', 34/19.

³³³ Furkan, 25/39; Nuh, 71/28.

³³⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", DİA, c. 32, s. 350.

³³⁵ el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 209; et-Tahanevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 1081.

³³⁶ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s.367; Abdullah bin Hüseyin bin Abdullah bin Hüseyin Ukberî Ebu'l-Beka, , *el-Külliyat*, Beyrut: 1993, s. 552.

³³⁷ el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 209; Paçacı, "Namaz", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 514.

³³⁸ Ebu'l-Beka, *el-Külliyat*, s. 553.

³³⁹ Ebu'l-Beka, *el-Külliyat*, s. 553; el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 209.

³⁴⁰ Buhari, "Namaz Vakitleri", 6 ; Tirmizi, "Salat", 173.

³⁴¹ Tirmizi, 2623; Nesai, I/231; İbn-i Mace, 1079.

³⁴² Paçacı, "Namaz", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 514.

Zülcelâl tarafından her yirmi dört saat zarfında tayin edilen vakitlerde manevî huzuruna yapılan bir dâvettir.³⁴³

İbadet imanı kuvvetlendiren bir güçtür. Akaidî ve imanî hükümleri kavî ve sabit kılmakla meleke haline getiren, ancak ibadettir.³⁴⁴

Namazın, bir müslümanın hayatındaki fonksiyonlarından biri onu kötülüklerden, günah ve çirkinliklerden korumasıdır. Bu hakikat Kur'an-ı Kerim'de şöyle dile getirilir:

"...*Muhakkak ki namaz, insanı, ahlâk dışı davranışlardan, meşrû olmayan işlerden uzak tutar...*"³⁴⁵

Namaz, iki şeyi ihtiva etmektedir. Bunlardan birisi hayâsızlıkları ve kötülükleri terketmektir. Yani namaza devam etmek, kişiyi bunları bırakmaya sevkeder. Namaz ikinci olarak, Allah'ın zikrini de içermektedir ki bu, namazdan beklenen ve istenilen en büyük şeydir.³⁴⁶

Yukarıdaki ayetin tefsirinde Razi şöyle der:

"Bu ayetle, namazın mutlak fuhuştan ve münkerden alıkoyacağı manası kastedilmiştir."³⁴⁷

Taberi, namazın kulu, hayâsızlıktan ve kötülüklerden nasıl koruduğunu izah ederken özetle şöyle der: "Şayet namazın içinde, kulu, hayâsızlıktan ve kötülüklerden men eden ayetler okunmasa bile kul en azından namazla meşgul olduğu anda hayâsızlık ve kötülük yapmaktan beri olur."³⁴⁸

Ayete göre gerek abdest, kıraat, rükû, secde, ta'dîl-i erkân gibi zahirî şartlarına ve rükünlerine gerekse ihlâs, huşu, takva gibi manevî şartlarına özen göstererek kılınan namaz, İslâm'ın ve sağduyu sahibi erdemli toplumların edepsizlik, hayâsızlık ve kötülük sayıp reddettiği tutum ve davranışlarla uyumsuz, adeta bir nasihatçı, bir uyarıcı gibi namaz kılan kişiyi bu davranışlardan men eder. Böylece âyette namazın ahlâkî tesirlerine, kötülüklerle karşı koruyucu özelliğine işaret edilmekte; namaz kıldık-

³⁴³ Said Nursi, *İşaratü'l-İ'caz*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1991, s. 43.

³⁴⁴ Nursi, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 83.

³⁴⁵ Ankebût, 29/45.

³⁴⁶ İbn-i Kesir, *Tefsîr'ul Kur'an'il Azîm*, c. 10, s. 516.

³⁴⁷ er-Razi, Fahr'ud-Din, Muhammed, *et-Tefsîr'ul Kebir ve Mefatih'ul Ğayb*, Beyrut: Dar'ul Fikir, 1981, I.Baskı, XXV/73.

³⁴⁸ et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsîru'l-Kur'an*, c. 6, s. 379.

ları halde hak hukuk gözetmeyen, edep ve ahlâk kurallarına uymayanlara da dolaylı bir uyarı yapılmaktadır.³⁴⁹

Namaz -gerçekten kılındığı zaman- insanı çirkinliklerden, kötülüklerden alıkor. Çünkü namaz Allah'a bağlanma durumudur. Bu yüzden kişi namazla birlikte büyük günah işlemekten, kötülöklere bulaşmaktan utanır, bu şekilde Allah'ın karşısına çıkmaktan sıkılır. Namaz arınmadır, kötülöklere soyutlanmadır. Kötülöklere keri, iğrenç davranışların ağırlığı namazla uyuşmazlar.³⁵⁰

Namaz kişinin tüm hayatını düzenleyen bir özelliğe sahiptir. Namaz kılan bir insanın hayatında bunu görmek mümkündür. Allah'a hakkıyla namaz kılan ve namazın gereklerini hakkıyla yerine getiren bir insan helal ve harama daha dikkat eder. Kötülöklere elinden geldiğince kendini korumaya çalışır. Salih amelleri çoğalır. Namaz kişinin bireysel, toplumsal, ekonomik, ahlâkî tüm hayatını düzene koyma özelliğine sahip olduğu gibi, aynı zamanda o kişinin içinde yaşadığı toplumun yanlışlarını düzeltme eylemine de sevk edici bir ibadettir. İşte Allah'ın elçisi, elçiliğinden ve namazı ikâmesinden sonra toplumun yanlışlarını gündeme getirmeye, toplumu sorgulamaya başlayınca toplum şöyle diyordu: “Ey Şuayb! Atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terketmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor?...”³⁵¹ Hz. Şuayb da (as) “muhakkak namaz, iyilikleri emreder ve kötülöklere nehyeder” diyerek cevap veriyordu.³⁵² Hz. Şuayb (as) çokça namaz kılar, farzı ile nafilisiyle ibadete çokça ve dikkatle devam eder ve şöyle derdi: “Şüphesiz ki namaz hayâsızlıktan ve münkerden alıkoyar. Onlara bu şekilde (iyilikleri) emredip (kötülöklere) yasaklayınca devamlı çokça namaz kıldığını gördüklerinden onu ayıplamaya, onunla alay etmeye ve yüce Allah'ın söylediklerini haber verdiği sözleri söylemeye koyuldular.”³⁵³

Yukarıdaki ayet hakkında Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir'de şöyle geçer: “Allah'a ibadet, O'nun birliği ilkesine dayanan dinin direği hükmünde ve putperestlere açıkça muhalefeti temsil ettiği için putperestler daima onunla alay ederek dini yıkmaya, yıkamadıkları takdirde ise zayıflatmaya çalışmışlardır. Hz. Şuayb'ın

³⁴⁹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 4, s. 275.

³⁵⁰ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 5, s. 2738.

³⁵¹ Hud, 11/87.

³⁵² Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmet b. Mahmud en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Lübnan: Dar'ul Kutub'ul İlmiye, 2008, c. 1, s. 582.

³⁵³ Ebi Abdullah Muhammed Bin Ahmat Bin Ebi Bekir el-Kurtubi, *el-Cami Li-Ahkamil Kur'an*, Lübnan: Müessese'tu er-Risalet'u, 2006, XI/193; es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, c. 2, s. 29.

kavmi de aynı maksatla onun ibadeti ile alay ederek tebliğ ettiği dini etkisiz hale getirmeye gayret etmiştir. Şuayb'ın gerek Allah'a ibadet, gerekse ticarî ahlâk konusunda söyledikleri insan fitratına uygun ve hürriyeti geliştirici davranışlar olduğu halde, onlar bunun hürriyeti engelleyici bir budalalık olduğunu düşünerek onu küçümseyip alay etmişlerdir.”³⁵⁴ "Şuayb! dediler, atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terketmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor?"³⁵⁵

Seyyid Kutub bu ayet hakkında şöyle der: “Bu adamlar anlamıyorlar ki -ya da anlamak istemiyorlar ki- namaz bu inanç sisteminin gereklerinden ve Allah'a kulluğun, Allah'ın kayıtsız egemenliğini benimsemenin ifade biçimlerinden biridir; tek Allah'a inanmadan, gerek kendilerinin ve gerekse atalarının Allah'ı bir yana bırakarak taptıkları putları bırakmadan bu inanç sisteminin varlığından söz edilemez. Bunun yanı sıra bu inanç sisteminin ayakta durabilmesi için ticarete, her türlü mal alış-verişinde, pratik hayatın her alanında, bütün insanlar arası ilişkilerde yüce Allah'ın yasalarının uygulanması gerekir. Bunlar organik bir bütün oluştururlar. Ne inanç namazdan ve ne de bunların ikisi pratik hayatın yasalarından ve sosyal kurumlardan ayrılamazlar.”³⁵⁶

İbadetler içinde önemli bir yeri olan namaz ise "*Sabır göstererek, namazı vesile ederek Allah'tan yardım dileyin. Gerçi bu çok zor bir iştir, fakat içi saygı ile ürperenlere değil.*"³⁵⁷ âyeti gereğince huşu ehlinden olmayanlara pek ağır gelen, Allah'dan başkasını bir yana bırakıp Allah huzurunda divan durmanın, secdelere varmanın zevk ve ulviyyetini idrak edemeyenlere boş ve faydasız bir uğraş gibi geldiğinden namaz kılanlarla alay edip eğlenmek küfrün gereği ve azgın kâfirlerin ötedenberi âdetleridir. Bundan dolayı Şuâyb Aleyhisselam'ın kavmi de onun tevhid inancına, hukuk ve ahlâka ilişkin bildirimlerini doğrudan doğruya red ve inkâr edemedikleri için, özellikle dolaylı yoldan değersiz göstermek üzere bütün bunları onun kıldığı namaza bağlayarak geçersiz ve değersiz göstermeye çalışıyorlar. Onun peygamberliğiyle alay etmek üzere namazıyla alay ediyorlar.³⁵⁸

³⁵⁴ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 193.

³⁵⁵ Hud, 11/87.

³⁵⁶ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 4, s. 1919.

³⁵⁷ Bakara, 2/45.

³⁵⁸ Elmalî'lı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, 3. Baskı, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979, c. 4, s. 2808.

Namaz, hayatı düzenleme özelliğine sahip bir ameldir. Namaz kılan bir mü'min kendi hayatını namaza özdeş, namaza endeksli bir hale getirdiği gibi çevresini de namaza, Allah'a kulluğa endeksli bir hale getirir.

İnsanın dünyevi ticareti, günlük alış-verişi Allah'tan ve Allah'a ibadetten insanı alıkoymamalıdır. Bu durum bizzat Kur'an tarafından şöyle dile getiriliyor: “*Birtakım insanlar (Allahı tesbih ederler) ki, ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekat vermekten alıkoymaz. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.*”³⁵⁹

Ayette ticaret özellikle zikredilmiştir. Çünkü insanı namazdan alıkoyan en büyük meşguliyet ticarettir.³⁶⁰ İnsanların çoğu, fâni olan imtihan dünyasında ticarete, zanaata, zevk ve sefaya dalarak Allah'ı unuturlar. Namazları vaktinde kılmazlar, mala düşkünlükleri sebebiyle zekâtı ya hiç vermezler yahut da eksik verirler. Bunlar imtihan için verilmiş, âdeta imtihan sorusuna benzeyen dünya malına ve menfaatine aldanarak servet ve nimet imtihanını kaybeden gafillerdir. Allah'ın örnek gösterdiği, övdüğü, yaptıklarının karşılığını fazlasıyla vereceği, ayrıca karşılığı olmayan hesapsız lütuflarda bulunacağı kullar ise dünya-âhîret dengesini iyi kuranlar, ebedîyi fâniye, devamlıyı geçiciye, değerliyi değersizle değişmeyenlerdir.³⁶¹ Ticaret ve alışveriş para kazanma ve servet biriktirme içindir. Fakat onlar bunlarla uğraşmakla beraber, namaz kılmak suretiyle-Allah'ın hakkını ödemekten geri kalmazlar.³⁶²

2.1.1.2. Halîm Olması

Halim kelime olarak, rüya görmek, ihtilam olmak, deriden kene çıkarmak, yavaş, sakin, sabırlı, ağırbaşlı ve yumuşak davranışlı olmak³⁶³ anlamındadır. "h-l-m" kökünden türeyen halim, halîm kelimesinin mübalağalı şeklidir. Öfkenin galebesi anında sakinleşmektir.³⁶⁴ Hoşa gitmeyen şeyin isabet etmesi anında öfkenin kolaylıkla tahrik etmediği, nefsin sakin olması halidir.³⁶⁵ Sabırlı ve temkinli, akıllı³⁶⁶ ve çok ağırbaşlı, çok sakin demektir.³⁶⁷ Hilm Rağıb'a göre, nefsi ve tabiatı, öfkenin heye-

³⁵⁹ Nur, 24/37.

³⁶⁰ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 9, s. 481.

³⁶¹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 4, s. 84.

³⁶² Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 7, s. 488.

³⁶³ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 179.

³⁶⁴ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s.157.

³⁶⁵ et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fünûn ve'l-Ulum*, c. 1, s. 706.

³⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Halîm”, *DİA*, c. 15, s. 334.

³⁶⁷ İsmail Karagöz, “Hâlîm”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 227.

canına karşı kontrol etmektir.³⁶⁸ Çoğulu hulemâ ve ahlâmıdır. Allah'ın sıfatı olarak halîm: “Çok sâkin, çok sabırlı, hemen öfkelenmeyen, kızmayan, heyecanlanmayan, gücü yettiği halde cezalandırmayıp affeden, cezada acele etmeyen, teennî ile hareket eden, müsamahakâr olan.” demektir.³⁶⁹

Halîm sıfatı Kur'ân'da hem Allah'ın³⁷⁰ hem de insanın vasfı olarak kullanılmıştır. Mesela İbrahim (a.s.) halîm vasfı ile nitelenmiştir.³⁷¹

Allah'ın sıfatı olarak halîm "ğâfur", "âlim", "ganî" ve "şekûr" isimleriyle birlikte 11 âyette geçmiştir: "...Biliniz ki gerçekten Allah ğâfurdur, halîmdir."; "...Allah ganîdir, halîmdir."³⁷² ; "...Allah, şekûrdur, halîmdir." ³⁷³; "...Allah, âlimdir, halîmdir."³⁷⁴

Halîm sıfatının çoğunlukla "ğâfûr" ismiyle birlikte geçmesi, hilmde affedicilik, bağışlayıcılık ve hoşgörülülüğün esas olduğunu ifade eder. Kızmayı ve öfkelenmeyi gerektiren bir davranışta bulunanı, suç işleyen cezalandırmaya gücü yettiği halde cezalandırmaması Allah'ın "halîm" olmasının sonucudur.³⁷⁵ Şu âyet Allah'ın halim sıfatını ifade etmektedir: " *Eğer Allah insanları işledikleri günahlar yüzünden cezalandıracak olsaydı, dünyada tek bir insan bile bırakmazdı; ama Allah onların cezasını belirlenmiş bir vadeye kadar erteler. O vadeleri geldiği vakit hükmünü yerine getirip onları cezalandırır. Çünkü Allah kullarını tamamen görmektedir.*"³⁷⁶

Şu ayette ifade edildiği gibi Peygamberler biz insanlar için uyulması gereken birer model ve örnektirler: " *Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Resulüne ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin. Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilafa düştüğünüz meseleyi Allah'a ve Resulüne arzediniz. Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.*"³⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah (cc) onların ahlaki vasıflarını anlatmakla bizim de onlar gibi olmamızı istemektedir. Yani Yüce Allah'ın istediği ahlaki model onların ahlakıdır. " *De ki: Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin. Eğer sırtınızı döner-*

³⁶⁸ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 179.

³⁶⁹ Mustafa İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul: Adım Dağıtım, 2012, c. 2, s. 210;

Karagöz, "Hâlîm", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 227.

³⁷⁰ İslamoğlu, *Kur'an'a Göre Esmâ-i Hüsnâ*, s. 210.

³⁷¹ Tevbe, 9/114.

³⁷² Bakara, 2/235, 263.

³⁷³ Teğabun, 64/17.

³⁷⁴ Nisâ, 4/12.

³⁷⁵ Karagöz, "Hâlîm", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 227.

³⁷⁶ Fâtır, 35/45.

³⁷⁷ Nisâ, 4/59.

seniz bilin ki Peygamber kendi görevinden, siz de kendi yükümlülüğünüzden sorumlu olursunuz. Ama ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Yoksa peygamberin görevi, açıkça tebliğ etmekten başka bir şey değildir.”³⁷⁸

Peygamberlerin ahlaki özelliklerini taşımak Allah’ın sevgisine mazhar eder. Bu konu Kur’an’da şöyle dile getirilir: “*Ey Resulüm, de ki: “Ey insanlar, eğer Allah’ı seviyorsanız, gelin bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gafurdur, rahimdir. De ki: Allah’a ve Resulullah’a itaat ediniz. Şayet yüzçevirirlerse, bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.”*³⁷⁹ âyette de belirtildiği gibi Allah’ı sevmenin ölçüsü Rasulullah’a uymaktır. Yani yaptıklarını yaşamaktır. Sünnet-i Seniyyeyi esas tutan, Habibullahın zıllı altında makam-ı mahubiyete mazhardır.³⁸⁰

Kur’an-ı Kerimde anlatılan peygamberlerin özelliklerinden biri de yumuşak huy, şefkat ve merhamet sahibi olmalarıdır. Peygamberlerin yumuşak huylu olması onların davalarının insanlar tarafından kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“İnsanlara yumuşak davranman da Allah’ın merhametinin eseridir. Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile...”*³⁸¹

Peygamberler, Allah’ın emirlerini insanlara anlatmaya çalıştıkları sırada, inananlar onlara her türlü hakareti reva görüp, onlarla alay edip ölüm tehdidinde bulunuyorlardı, öfkelenirip kızdırmak için her türlü yola başvuruyorlardı. Fakat onlar, kendilerine yapılan bütün bu hakaretlere tahammül edip kızmıyorlardı.

Hz. Şuayb ile alay ederek ona şöyle diyorlardı: "*Aslında sen yumuşak huylu, uslu ve akli başında bir adamsın.*"³⁸² Razi ayetin tefsirinde şöyle demektedir: “Hz. Şuayb (a.s.), onlar nezdinde de halim ve reşit (aklı başında) olarak meşhur idi. Fakat O, onlara atalarının dinini bırakmalarını emredince, onlar ona, "sen bu hususta yolu belli, halim ve akli başında bir kimsesin. Nasıl oluyor da bizi, atalarımızı üzerinde bulduğumuz dinden nehyediyorsun?" dediler.”³⁸³ Bu sözden maksat, böylesi bir işin, halim ve akli başında bir kimseden çıkmasının pek tuhaf görüldüğünü ifade etmek-

³⁷⁸ Nur, 24/54.

³⁷⁹ Al-i İmrân, 2/31-32.

³⁸⁰ Said Nursi, *Lem’alar*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1991, s. 50.

³⁸¹ Al-i İmrân, 2/159.

³⁸² Hud, 11/87.

³⁸³ er-Razi, *et-Tefsîr’ul Kebîr ve Mefatih’ul Ğayb*, c. 18, s. 44.

tir.³⁸⁴ Kurtubi bu ayetin tefsirinde şöyle der: “Onlar Hz. Şuayb (as)’ın yumuşak huylu ve akli başında birisi olmakla birlikte, kendilerine atalarının taptıklarını terk etmelerini emretmesini uygun göremediler.”³⁸⁵

Yukarıdaki ayet hakkında Seyyid Kutup şunları söylemektedir: “Böyle söylüyorlar, ama aslında söyledikleri sözlerin anlamının tam tersini kastediyorlar. Onlara göre iyi huyluluk ve olgunluk, atalarının taptıkları putlara hiç düşünmeden körü körüne tapmaları ve ibadetleri ile çarşı-pazar işlemleri arasında bağ kurmamaktır. Hz. Şuayb, taşıdığı gerçeğin doğruluğuna güvenen bir dava adamının soğukkanlılığı ile soydaşlarına cevap verirken yumuşak konuşuyor. Yetersiz ve cahil olduklarını bildiği için alaycılıklarına aldırış etmiyor, bu terbiyesizliklerini umursamıyordu. Son derece tatlı bir dille onlara anlatmaya çalışıyor ki, Rabbinden gelen kesin belgelerin kılavuzluğu altındadır; bunu kalbinin derinliklerinde hissediyor, söylediğinin doğruluğundan emindir. Çünkü soydaşlarına verilmeyen bilgi, kendisine verilmiştir. O, onları ticari işlemlerde dürüst davranmaya çağırırken bu çağırının sonuçlarından kendisi de etkilenecektir. Çünkü onun da malı ve başkaları ile kurulmuş ticari ilişkileri vardır. Buna göre onlara yönelttiği çağırının ardında kişisel çıkar aramamaktadır. Onlara yasakladığı yolsuzlukları kendi yapıp da müşterilerini ele geçirmek, pazarı tek başına kapatmak istememektedir. Amacı hem onları, hem kendisini ve hem de tüm insanları ıslah etmek, kötü alışkanlıklarından arındırmaktır. Onları benimsemeye çağırdığı ilkeler, zannettikleri gibi, kendilerine, ticaretlerine zarar getirmeyecektir.”³⁸⁶

2.1.1.3. Reşit Olması

Reşit, sözlükte, doğru yolu bulup onda sebat etmek anlamındaki rüşd kökünden türemiş bir sıfattır.³⁸⁷ Allah'ın sıfatlarından biri olup, söz ve fiillerinde isabetli olan, hâkim, doğru yolu gösteren, öğreten,³⁸⁸ yardımcısı olmadan bütün işleri en güzel bir şekilde yöneten, tedbirli olan demektir.³⁸⁹ Rüşd, sapıklığın zıddı olup, hidayet anlamında kullanılır.³⁹⁰ Hidayette sabit, köklü olan³⁹¹ demektir.

³⁸⁴ er-Razi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 18, s. 44; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 386; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, c.1, s. 582.

³⁸⁵ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 11, s. 195.

³⁸⁶ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 4, s. 1920.

³⁸⁷ Topaloğlu, “Reşid”, DİA, c. 35, s. 11.

³⁸⁸ Topaloğlu, “Reşid”, DİA, c. 35, s. 11.

³⁸⁹ Karagöz, “Reşid”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 552.

³⁹⁰ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 260.

³⁹¹ Muhammed Reşid Rıza, Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-Kur'âni'l Hakim, (Tefsir'ul-Menar)* Kahire: Dâru'l-Menar, 1947, c. 12, s. 144.

Hız. Şuayb (as), söz ve fiillerinde tutarlı idi. Söylediklerini fiilleri tasdik ediyordu. Kur'an bu hususta Şöyle buyuruyor;

*“Şuayb: Ey halkım! dedi, ya ben Rabbimden gelen açık delile dayanıyorsam ve O, kendi katından bana güzel bir nasip ltfetmiŐe? O'na nankörlük etmem doğru olur mu? Hem ben sizi birtakım Şeylerden menederek kendim onları işlemek istemiyorum ki! İstediğim tek Şey, gücüm yettiğince ortamı düzeltmektir. Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na dayanıyorum, O'na yöneliyorum.”*³⁹²

Bu ayette belirtildiği gibi Hız. Şuayb (as) insanları menettiği Şeylerde evvela kendisi uzaklaŐıyor, yapmıyor. Doğru yolu insanlara gösterirken bizzat kendi yaŐıyor, onlara örnek oluyordu.³⁹³

Hız. Şuayb (as), davasında doğru olduğu gibi tedbirli tam bir ideal insandı. Şuayb bu ifadeleriyle -aynı zamanda- ideal insanda bulunması gereken vasıfları da özetlemiş bulunmaktadır. Bunlar:

- a) İdeal insanın her Şeyden önce bir delile yani Allah'tan gönderilmiş bir kitaba dayanması.
- b) İnsanlara söylediklerini öncelikle kendi nefsinde yaşaması.
- c) Başkalarına ettiği nasihatlere kendisinin aykırı davranmaması.
- d) Sözü ile özü, kalbi ile ameli birbirine uyması.
- e) İslahatçı, yapıcı ve düzeltici olması; iyiliğin hâkim olması için elinden geldiğince çaba göstermesi.
- f) Başarının yalnız Allah'tan geldiğine inanması, sadece O'na güvenip dayanması, sıkıntı ve başarısızlıklar karşısında ümitsizliğe kapılmamasıdır.

Hız. Şuayb da insanları çağırdığı tevhid inancı ve ahlâk ilkeleri konusunda kendisinin akli ve nakli delillere sahip olduğunu açıkladı; kavminin meseleyi bir de bu açıdan değerlendirmesini istedi.³⁹⁴

Hız. Şuayb (a.s) büyük bir hatipti. İnsanları güzel söz ve nasihatlarla aydınlatmaya çalıştı. Dolayısıyla ona “Hatibu'l-enbiya” denilmiştir.³⁹⁵

Hız. Şuayb, insanlara söylediği hakikatları öncelikle kendi nefsinde yaŐamaktaydı. Kur'an'da bu hususta Şöyle geçmektedir; "...Sizi birtakım Şeylerden menederek

³⁹² Hud, 11/88.

³⁹³ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 11, s. 198.

³⁹⁴ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 194.

³⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-KeşŞâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 119.

kendim onları işlemek istemiyorum... ³⁹⁶ Yani; “yapmakta olduğunuz bazı kötülükleri “*yapmayın*” dedikten sonra, arkanızdan onları kendim yapmak suretiyle kişisel kazanç sağlamak gibi kötü bir amacım yok.”³⁹⁷

Şuayb (a.s.)'ın kavmi, O'nun halim ve aklı başında bir kimse olduğunu kabul etmişlerdir. Bu da, onun aklının tamlığına delâlet eder. Aklın mükemmelliği, sahibini en doğru ve en uygun yolu tercihe sevkeder. Buna göre sanki Şuayb (a.s.) kavmine, “Siz benim aklımın mükemmel olduğunu kabul ettiğinize göre, aklımın kendim için tercih edeceğinin mutlaka en doğru ve en uygun yol olduğunu biliniz. Allah'ın birliğine davet ve eksik ölçüp noksan tartmayı bırakmanın neticesi şu iki şeye varır: Allah'ın emrine saygı ve mahlûkata şefkat. Ben, işte bu iki şeye devam ediyor ve onları hiçbir şekilde katiyyen bırakmıyorum. Binâenaleyh siz benim hilmimi ve rüşdümü (aklımı) kabul edip, benim bu yolu terketmediğimi gördüğünüze göre, bunun en hayırlı yol ve dinlerin-şeriatların en kıymetlisi olduğunu biliniz” demek istemiştir.³⁹⁸

2.1.1.4. İlim-Amel Bütünlüğü

Sözlükte ilim, “bilmek, şuurda hâsıl olmak, sağlam ve kesin bir biçimde, bir şeyin gerçeğini bilmek” gibi anlamlara gelir.³⁹⁹ Kelâm ilminde, vakiya uygun olan kesin inanç;⁴⁰⁰ aklın ve duyuların mevzuuna giren her şeyin tanınmasını sağlayan sıfat; zıddına ihtimal verilmeyecek şekilde mânaları birbirinden ayırdetme sıfatı şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁰¹ İlim, bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmektir.⁴⁰² Bu da iki kısma ayrılır: Bir şeyin zatını, kendisini idrak etmek. Bir şeye, kendisi için var olan bir şeyin varlığıyla hükmetmek.⁴⁰³

Sözlükte amel, “davranış, hareket, iş, çaba, emek, çalışma ve eylem” anlamlarına gelir.⁴⁰⁴ Amel, canlıdan, iradeye bağlı olarak meydana gelen her fiile denir.⁴⁰⁵ Canlı varlığın dış âlemde gayeli olarak yaptığı iştir.⁴⁰⁶ Din dilinde, niyet ve iradeye bağlı olarak yapılan dünya veya âhirette ceza veya mükâfat konusu olan iş, davranış ve bilinçli yapılan fiile denir. Bir iş, fiil ve davranışın amel olabilmesi için iradeli ve

³⁹⁶ Hud, 11/88.

³⁹⁷ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 4, s. 1921.

³⁹⁸ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Gayb*, c. 18, s. 45.

³⁹⁹ Fikret Karaman, “İlim”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 310.

⁴⁰⁰ el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 232; İlhan Kutluer, “İlim”, *DİA*, c. 22, s. 109.

⁴⁰¹ Karaman, “İlim”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 310.

⁴⁰² el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 233.

⁴⁰³ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfâz'il Kur'an*, s. 437.

⁴⁰⁴ Süleyman Uludağ, “Amel”, *DİA*, c. 3, s. 13; Karagöz, “Amel”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 24.

⁴⁰⁵ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfâz'il Kur'an*, s. 728.

⁴⁰⁶ el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 235.

bilinçli yapılmış olması gerekir. İrade, kasıt ve bilinç bulunmayan fiil, amel olmaz. Dolayısıyla "amel" fiilden daha özeldir. Her "amel", fiildir ama her "fiil", amel değildir. İnsanın dışındaki diğer canlıların eylemleri fiildir fakat amel değildir.⁴⁰⁷

İlim ve amel birbirini tamamlar, ilim amelle kemale erer. İlim iki kısma ayrılır: Nazari ve Ameli.

Nazari ilim; bilindiği zaman kişinin kendisiyle kemale erdiği ilimdir. Âlemdeki varlıkları bilmek gibi.

Ameli ilim; yerine getirilmediği sürece tamamlanmayan ilimdir. İbadetlerle ilgili ilim gibi.⁴⁰⁸

İslâm'da ilim, Allah'ın rızasını kazanmak ve amel etmek için öğrenilir. Peygamberimiz, şöyle dualar ederdi: "*Allahım, bana öğrettiklerinle beni faydalandır; bana fayda sağlayacak ilim öğret, ilmimi artır.*"⁴⁰⁹ "*Faydasız ilimden Allah'a sığınırım!*"⁴¹⁰ "*Allahım! Fayda vermeyen ilimden, kabul edilmeyen duadan, saygı duymayan kalpten ve doymayan nefisten Sana sığınırım.*"⁴¹¹ Hadis-i şerifte geçen faydasız ilimden: "Bilinip onunla amel edilmeyen ilim, bilinip başkasına öğretilmeyen ilim, sahibinin durum ve davranışlarını düzeltmeyen ilim, sahibinin huyunu temizlemeyen ilim, bilinmesine ihtiyaç duyulmayan ilim." gibi manaları anlayabiliriz.

Öğrenilen faydalı ilim insanın davranışını olumlu yönde değiştirmeli. Başkasına anlatıp da kendisini unutanları Yüce Allah Kur'an-ı Kerimde şöyle yerer:

*"Halka iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa? Hâlbuki siz kitabı okuyup duruyorsunuz. Artık aklınızı başınıza almayacak mısınız?"*⁴¹²

Bu ayet hakkında Seyyid Kutup şöyle açıklama yapar: "İyiliği başkalarına emrederler, fakat bunu kendileri yapmazlar. Başkalarını iyiliğe çağırıp da bu çağrıya ters düşen davranışlarla ortaya çıkmak, insanların vicdanlarında sadece bu çağrıyı seslendirenlere karşı değil, çağrı konusu olan davaya karşı da şüphe uyandıran büyük bir musibettir. Bununla birlikte sözle hareketin, inançla davranışın birbiri ile uyuşması basit bir şey değildir. Bu iş; özel bir çabayı, bazı sıkıntılara katlanmayı, kararlı bir girişimi, yüce Allah ile sıkı sıkıya ilişkili olmayı, O'ndan sürekli yardım dilemeyi ve

⁴⁰⁷ Karagöz, "Amel", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 24.

⁴⁰⁸ el-İsfehani, *Müfredat'u Eلفaz'il Kur'an*, s. 437.

⁴⁰⁹ Tirmizî, "Deavat", 128.

⁴¹⁰ Tirmizî, "Deavat", 68.

⁴¹¹ Tirmizî, "Deavât", 68.

⁴¹² Bakara, 2/44.

O'nun hidayetini sığınmayı gerektirir.”⁴¹³

İnsanın yapmadığı yani aksiyona dönüştürmediği uygulamadığı şeyleri söylemesi uygun bir davranış değildir. Bilip te uygulanmayan ilim insana sorumluluk getirir. Kur'an bu hususta şöyle demektedir:

*"Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemek, Allah'ın en çok nefret ettiği şeylerdendir."*⁴¹⁴

Kurtubî bu ayetlerin tefsirinde şöyle der: “İnsanın yapmadığı ve yapmayacağı iyi şeylerden kendisi hakkında sözetmesi sebebiyle bir azar ve inkâr anlamında bir istifhamdır. Eğer kişinin bu söylediği şeyler geçmişe dair ise yalan olur, geleceğe dair ise verdiği sözde durmamak olur. Her ikisi de yerilmiş davranışlardır.”⁴¹⁵

Bildiklerini amele dönüştürmeyenleri yüce Allah Kur'an'da şöyle yerer: *"Tevratın mesajını ulaştırma ve onu uygulama yükümlülüğünü kabul ettikleri halde, sonra bu yükümlülüğü yerine getirmeyenler, tıpkı ciltlerle kitap taşıyan merkebe benzer. Allah'ın âyetlerini yalan sayan kimselerin düştükleri durum ne fecî! Allah böyle si zalim gürûha hidâyet etmez, emellerine ulaştırmaz."*⁴¹⁶

İlmiyle amel etmeyenler bu ayette kınanıyor. Yani içindekini anlayıp gereğince istifade ve amel etmemiş bulunanların meseli ne çirkindir! Burada ilmiyle amel etmeyenlerin hepsinin hâl ve mesellerinin böyle çirkin olduğuna bir tenbih vardır.⁴¹⁷ Yukarıdaki ayet hakkında Sabunî şöyle bir açıklama yapar: “Allah onları, ilim ve hikmet kitaplarını taşıyıp da onlardan faydalanamayan eşeğe benzetti. Burada benzetme yönü, son derece faydalı bir şeyden, yorgunluk ve meşakkat çekildiği halde, mahrum kalmaktadır.”⁴¹⁸

Peygamberler Allah'ın emirlerini yerine getirmede en muttaki insanlardı. Onlar bizzat Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına birinci derecede muhatap idiler. Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmeleri imkânsızdı. Halka tebliğ ettikleri hakikatları bizzat yaşıyorlardı. Bu durumu Hz. Şuayb (as) şöyle dile getiriyordu: *"Ben sizi bir takım şeylerden menederek kendim onları işlemek istemiyorum;"*⁴¹⁹ Yani “sizi uzak-

⁴¹³ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c.1, s. 68.

⁴¹⁴ Saff, 61/2-3.

⁴¹⁵ el-Kurtubi, *el-Cami li Ahkam-il Kur'an*, c. 20, s.437.

⁴¹⁶ Cuma, 62/5.

⁴¹⁷ Elmalî'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 7, s.4957.

⁴¹⁸ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, c. 3, s. 368.

⁴¹⁹ Hud, 11/88.

laştırmaya çalıştığım kötülükleri kendim yapmak istiyorum değilim.” Nitekim bazı insanlar, halkı bazı şeylerden uzak tutarlar ve sonra da o şeyi kendileri yaparlar.⁴²⁰

İman ve amel bütünlüğü toplumu irşada me'mur olanlarda bulunması gereken şartlardandır.

Üstteki ayet ile ilgili Vehbe Zuhayli şöyle der: “Hz. Şuayb (as) bu ifadelerle, ben size bir şeyi yasaklamışsam onu kesinlikle yapmam. Bu prensibe sımsıkı bağlıyım demek istemiştir.”⁴²¹ Hz. Şuayb bu ifadeleriyle -aynı zamanda- ideal insanda bulunması gereken vasıfları da özetlemiş bulunmaktadır. Bunlar:

- a) Mürşidin her şeyden önce bir delile yani Allah'tan gönderilmiş bir kitaba dayanması.
- b) İnsanlara söylediklerini öncelikle kendi nefsinde yaşaması.
- c) Başkalarına ettiği nasihatlere kendisi aykırı davranmaması.
- d) Sözü ile özü, kalbi ile ameli birbirine uyması.⁴²²

Sabuni yukarıdaki ayetin tefsirinde şöyle demektedir: Benim, Rabbimden apaçık ve kesin bir delilim varsa ve ben gerçekten bir peygamber isem, bu takdirde putlara ibadeti bırakmanızı ve masiyetlerden vazgeçmenizi söylememem doğru olur mu? Hâlbuki peygamberler sırf bunun için gönderilirler. Ben bir şeyi kendim yaptığım halde onu size yasaklayacak değilim. Ben neyi yapıyorsam size de onu emrediyorum. Ben size emrettiğim ve size yasakladığım şeylerde, sadece gücüm yettiği kadar sizi ve işlerinizi düzeltmek istiyorum.⁴²³

Şöyle diyor Şuayb (a.s.); yasakladıklarım ben de riayet ediyorum, yasakladıklarım kendim muhalefet etmiyorum. Yani emir ve yasakları ben size söylüyorum. Ama önce fiilen kendi hayatımda tatbik ediyorum.⁴²⁴

Bu ayette ilmin yalnız başına ümmetin ıslahı için yeterli olmadığına işaret edilmektedir. Ümmetlerin ve milletlerin ıslahı için mutlaka yeni yetişen nesillere doğruluk, emanet, adalet gibi fazilet esaslarının faydalarını, haktan sapmanın ve kötü davranışların zararlarını anlatıp işleyecek dini eğitime ihtiyaç vardır. Çünkü içten gelen istek, dışarıdan gelen istek veya baskılardan daha kuvvetlidir.⁴²⁵

⁴²⁰ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, t.y., c. 8, s. 102,111.

⁴²¹ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 11, s.353.

⁴²² Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, 187-188.

⁴²³ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefsîr*, c. 2, s. 29.

⁴²⁴ Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, ty. c. 4, s. 86-88.

⁴²⁵ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 4, s. 573.

2.1.1.5. Mütevekkil Olması

Mütevekkil, sözlükte "güvenen,⁴²⁶ dayanan, vekil tutan" demektir.⁴²⁷ Tevekkül, birinin işini üstüne alma, birine güvence verme, birine işini havale etme, ona güvenme manasına gelir.⁴²⁸ Tevekkül, Allah'ın yanında olana güvenmek, insanların ellerindekinden de ümidini kesmek⁴²⁹ yani Allah'ın senin için takdir ettiği şeyin tüm dünya karşı olsa da sana ulaşacağına inanmaktır.⁴³⁰ Tevekkül, terim olarak "bir taraftan meşru hedefe ulaşabilmek için gerekli bütün çabayı gösterirken diğer taraftan da Allah'a dayanıp güvenmek ve işin sonunu O'na bırakmak" demektir. Tevekkül eden kişiye mütevekkil denir.⁴³¹ Kur'an'da bu hususta şöyle geçmektedir:

"...Bir kere de azmettin mi, yalnız Allah'a tevekkül et. Allah muhakkak ki Kendisine dayanıp güvenenleri sever."⁴³²

Ayetinden anlaşıldığı üzere "mütevekkil" vasfını kazanabilmek için insanın; önce kendi iradesini ortaya koyması, gereken her şeyi yapması, Allah'ı devre dışı bırakmaması, kul olduğunu itiraf etmesi, işinin hayır ve başarı ile sonuçlanması için Allah'tan yardım istemesi, O'na sığınması ve O'nun yardımına güvenmesi gerekmektedir. İnsan; iradesini, gücünü ve çalışmasını ortaya koymadan mütevekkil olamaz.⁴³³

Kur'an-ı Kerim'de kırk âyette tevekkül ve aynı kökten fiil ve isimler geçmektedir.⁴³⁴ Bu âyetlerde Allah'a sığınmak, O'na güvenip dayanmak ve bağlanmak gerektiği, bunun İslâm akidesinin bir gereği ve Allah'a samimi iman ve teslimiyetin zorunlu sonucu olduğu vurgulanmaktadır.⁴³⁵ Ancak bu iman ve teslimiyet, olaylar karşısında kişinin kendisini ve alması gereken tedbiri ihmal etmesi anlamına gelmez. Bu konudaki âyetler, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarıyla İslâm'ın bu iki temel kaynağını en iyi anlayıp uygulayan sahâbîlerin hayatları bir bütün olarak değerlendirilecek olursa, tevekkülün "hareket ve faaliyeti bırakmak, tedbiri ihmal etmek" şeklinde yorumlanmasının İslâm diniyle ilgisi bulunmadığı kolayca anlaşılır. Nitekim bir âyette

⁴²⁶ el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 133, Mustafa Çağrı, "Tevekkül", DİA, c. 41, s. 1.

⁴²⁷ Karagöz, "Mütevekkil", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 508.

⁴²⁸ Çağrı, "Tevekkül", DİA, c. 41, s. 1.

⁴²⁹ el- Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 133.

⁴³⁰ et-Tehânevî, *Keşşâfu İstilahati'l-Fünûn ve'l-Ulum*, c. 1, s. 533.

⁴³¹ Çağrı, "Tevekkül", DİA, c. 41, s. 1; Kur'an Yolu, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 1, s. 524.

⁴³² Âl-i İmrân, 3/159.

⁴³³ Karagöz, "Mütevekkil", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 508.

⁴³⁴ Abdu'l Baki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cem el-Mufehres Li elfazil Kur'an'il Kerim*, Mısır: Dâru'l Hadid, 2007, s. 851-852.

⁴³⁵ Al-İ İmrân, 3/122; Mâide, 5/11, 23; Tevbe, 9/51; Yûnus, 10/84.

"İnsan, emek ve gayretinin neticesinden başka şey elde edemez."⁴³⁶ buyurulmuştur. Hz. Peygamber de kuşların bile sabahın erken saatlerinde yuvalarından ayrılarak akşamın karanlığına kadar Allah'ın kendileri için yarattığı rızıklarını aradıklarını hatırlatarak⁴³⁷ Allah'a gerçek anlamda tevekkül etmenin "esbaba tevessul'ü" (sebeplere sarılmayı) gerektirdiğini anlatmak istemiştir. Devesini bağladıktan sonra mı yoksa onu salarak mı tevekkül ettiğini soran bedeviye hitaben de "*Önce deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et*"⁴³⁸ buyurarak İslâm'ın tevekkül anlayışını somut örneklerle açıklamıştır. Tevekkülü itici bir güç olarak değerlendiren ashâb-ı kiram ise bu anlayış sayesinde daha İslâm'ın ilk yüzyılı bitmeden İslâm dinini bir dünya ve milletler dini haline getirmeyi ve kıtaları fethetmeyi başarabilmişlerdir. Tevekkül halinin önemli bir faydası da gerekeni yaptıktan sonra kişinin kararlı, güvenli, huzurlu olmasını sağlamasıdır; çünkü tevekkülün kavram çerçevesi içinde Allah'ın âdet ve kanunlarına güvenmek de vardır.⁴³⁹

Dünyada Cenab-ı Hakk'ın Hâkim ismi tecelli eder. Bir şeyin meydana gelmesi sebeplere bağlanmış. Bir merdivenin basamakları gibi onlar tek tek atlatılıp neticeye varılır. Yoksa iş yarım kalır veya neticeye ulaşılmaz.

"Cenâb-ı Hak, Hakîm ismi muktezası olarak, vücud-u eşyada, bir merdivenin basamakları gibi bir tertip vaz etmiş. Sabırsız adam, teennî ile hareket etmediği için, basamakları ya atlar düşer veya noksan bırakır, maksut damına çıkamaz."⁴⁴⁰

Dünya dârü'l-hikmet ve âhiret dârü'l-kudret olduğundan, dünyada Hakîm, Mürettib, Müdebbir, Mürebbî gibi çok isimlerin iktizasıyla, dünyada icad-ı eşya bir derece tedrici ve zamanla olması, hikmet-i Rabbâniyenin muktezasıyla olmuş. Âhirette ise, hikmetten ziyade kudret ve rahmetin tezahürleri için, maddeye ve müddete ve zamana ve beklemeye ihtiyaç bırakmadan, birden eşya inşa ediliyor. Burada bir günde ve bir senede yapılan işler, âhirette bir anda ve bir lemhada inşasına işareten, Kur'ân-ı Mucizü'l-Beyan "*Kıyâmetin gerçekleşmesi ise göz açıp kapayıncaya kadar, yahut ondan da yakındır.*"⁴⁴¹ buyurmaktadır.⁴⁴²

⁴³⁶ Necm, 53/39.

⁴³⁷ Ahmed, b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 52.

⁴³⁸ Tirmizî, "*Kıyâmet*", 60.

⁴³⁹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 1, s. 525.

⁴⁴⁰ Said Nursi, *Mektubat*, Envar Neşriyat, İstanbul. 1991, s. 280.

⁴⁴¹ Nahl Sûresi, 16/77.

⁴⁴² Nursi, "*Sözler*," s. 113.

Yukarıda ifade edildiği üzere peygamberlerin üstün özelliklerinden biri de Allah'a olan güvenleri ve O'na tam teslimiyetleridir. Yani onlar tam mütevekkildirler. Hz. Şuayb (as) hak ve hakikati anlatmak için elinden gelen gayreti gösterdikten sonra neticeyi, başarıyı, muvaffakiyeti Allah'a bırakmaktadır. Kur'an bu hususta Hz. Şuayb'ın diliyle şöyle buyurur;

"...İstediğim tek şey, gücüm yettiğinde ortamı düzeltmektir. Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na dayanıyorum, O'na yöneliyorum"⁴⁴³

Başarılı olmam, hakta isabet etmem O'nun gücü ve yardımıyla olur. O'na güvendim.⁴⁴⁴ Çünkü benim itimadım ancak Allahü Tealâ'yadır. Her işimde Allah'ın muavenetine müracaat ederim. Zira O istediğim şeyi halketmeye kadirdir. Herşeyin vücut bulması onun kudreti ve inayetiyledir. Binaenaleyh; benim vazifem Allah'ın emir ve nehyini size tebliğ etmektir.⁴⁴⁵

Elmalı'lı yukarıdaki ayet hakkında şöyle demektedir; "Maksadım sadece ve sadece gücümün yettiği kadar ıslaha çalışmaktan ibarettir. Muvaffakiyetim de ancak Allah iledir, ancak O'nun yardımı sayesinde. Onun hidayeti ve inayetiyledir. Ben ancak O'na tevekkül ettim ve ancak O'na inabe ederim, hep O'na yönelirim, her işimde O'na sığınırım, O'na teslim olurum."⁴⁴⁶

Bir işte başarılı olmak için o iş için gerekli olan tüm sebeplere müracaat edip işin sonucu yani başarıyı Allah'a bırakmak, Ondan istemek, O'na güvenmek mütevekkil insanın vasfıdır.

H. Şuayb " ...Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımı ile olur... "⁴⁴⁷ ifadesiyle Allah'tan tebliğ görevini yerine getirmede başarılı olmayı istemektedir. Düşmanlarına karşı Allah'tan yardım talep etmektedir. Zımında ise kâfirlere tehdit vardır.⁴⁴⁸ Hayır yapmayı başarmak sadece Allah'ın desteği ve yardımı ile olur. Bütün işlerimde sadece Allah'a dayanırım.⁴⁴⁹ Aynı zamanda bu ifade ile getirmiş olduğu mesajı halkına kabul ettirebilmek için maddî ve manevî imkânlarını kullanarak bütün gücüyle

⁴⁴³ Hud, 11/88.

⁴⁴⁴ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, c. 1, 583.

⁴⁴⁵ Vehbi, Konyalı Mehmed, *Büyük Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1976, c. 6, s. 2409.

⁴⁴⁶ Elmalı'lı, *a.g.e.*, IV/ 2810.

⁴⁴⁷ Hud, 11/88.

⁴⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 387.

⁴⁴⁹ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefsir*, c. 2, s. 29.

onu tebliğ etmeye çalıştıktan sonra, başarının Allah'ın iradesinin de aynı yönde tecelli etmesine bağlı olduğunu, kendisinin de O'na dayanıp güvendiğini vurgulamıştır.

Görüldüğü gibi Allah'a dayanıp güvenme yani "tevekkül" uyuşukluk ve hareketsizliğin bir mazereti değil, bütün güçlülere rağmen başarıya ulaştıracağına inanılan Allah'a samimi güven ve bu güvenin verdiği tükenmez ümidin iman halini alışdır. "Allah bizi sizin o batıl dininizden kurtardıktan sonra kalkıp tekrar dininize dönecek olursak Allah'a büyük bir iftira atmış oluruz. Allah göstermesin, sizin inancınıza dönmemiz kesinlikle mümkün değil! Rabbimizin ilmi her şeyi kapsar. Biz yalnız Allah'a dayanırız. Ey bizim Rabbimiz! Bizimle şu halkımız arasında Sen âdil hükmünü ver, haklı haksız açığa çıksın. Sen elbette hüküm verenlerin en iyisisin!"⁴⁵⁰

Âyetin son cümleleri, zorbalıklarını insanların vicdanları üzerinde baskı kurmaya kadar götüren zalimler karşısında iyilerin Allah'a güven ve bağlılıklarını, sebatkâr ve yürekli tavırlarını sergilemesi bakımından anlamlı ve yol gösterici ifadelerdir.⁴⁵¹

Hz. Şuayb'ın "gücüm yettiğince"⁴⁵² demesi; güç yetirmenin iradeden ayrı olarak fiilin şartları arasında yer almasından dolayıdır. "gücüm yettiğince"⁴⁵³ Yani ben ancak gayret ve gücüm ile ıslahı istiyorum, ondan başka bir isteğim yoktur. "Muvaffak olmam"⁴⁵⁴ yani doğruyu bulmam, "sadece Allah'ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na dayanıyorum, O'na yöneliyorum."⁴⁵⁵ "Başıma gelen bütün musibetlerden dolayı yine O'na dönerim. Âhirette dönüşüm O'na olacaktır," diye açıklandığı gibi; "dönüş (inâbe) dua etmek demektir," diye de açıklanmıştır ki; buna göre; ben yalnız O'na dua ederim, demek olur.⁴⁵⁶

Hz. Şuayb ayette geçen, "İstediğim tek şey, gücüm yettiğince ortamı düzeltmektir. Muvaffak olmam sadece Allah'ın yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na dayanıyorum, O'na yöneliyorum."⁴⁵⁷ ifadeleriyle -aynı zamanda- ideal insanda bulunması gereken vasıfları da özetlemiş bulunmaktadır; bunlar:

a) İslahatçı, yapıcı ve düzeltici olması; İyiliğin hâkim olması için elinden geldiğince çaba göstermesi.

⁴⁵⁰ A'raf, 7/89.

⁴⁵¹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 556-557.

⁴⁵² Hud, 11/88.

⁴⁵³ Hud, 11/88.

⁴⁵⁴ Hud, 11/88.

⁴⁵⁵ Hud, 11/88.

⁴⁵⁶ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 11, s. 198.

⁴⁵⁷ Hud, 11/88.

b) Başarının yalnız Allah'tan geldiğine inanması, sadece O'na güvenip dayanması, sıkıntı ve başarısızlıklar karşısında ümitsizliğe kapılmamasıdır.⁴⁵⁸

2.1.1.6. Muslih olması

İslah, sözlükte "layık olmak, iyi olmak, barıştırmak, istikamet,⁴⁵⁹ iyilik yapmak, düzeltmek, onarmak ve daha iyi hale getirmek demektir.⁴⁶⁰ Salah kökünden masdar olan ıslâh kavramı; insanları, aileleri, toplumu, kurumları, işleri, ahlâkî davranışları ve çevreyi iyi, güzel, yararlı hale getirmeyi, sulh, barış, huzur ve sükûnu sağlamayı ifâde eder.⁴⁶¹ Sulh kelimesini terim olarak ele aldığımızda, insanlar arasında meydana gelebilecek düşmanlığı gidermek şeklinde genel bir tanım yapılabilir.⁴⁶²

Kur'ân'da çokça zikredilen bu kavram ile Allah'ın,⁴⁶³ Peygamberlerin ve insanların ıslah etmesi söz konusu edilmiştir.⁴⁶⁴

Allâh'ın insanları îmana ve sâlih amellere muvaffak kılması,⁴⁶⁵ amellerini kabul edip mükâfat vermesi,⁴⁶⁶ din ve dünya işlerinde başarılı kılması ve onlara yardım etmesi,⁴⁶⁷ Allah'ın insanı, amellerini ve işlerini ıslah etmesi; yeryüzünü yaşamaya elverişli yaratması, kitap ve Peygamberler göndererek insanları sulh ve sükûna, îman ve itaate, kötülükleri ve zulmü terk etmeye çağırması yeryüzünü ıslah etmesidir.⁴⁶⁸

Peygamberlerin kavimlerini ıslahı; onları şirk, küfür, nifâk, isyân, kötülük ve zulümden kurtarmaya çalışmaları, onlara doğru yolu göstermeleri, îman ve sâlih amellere davet etmeleridir.⁴⁶⁹

İnsanların kendi hallerini ıslah etmeleri; inanç, amel, ahlâk, söz, fiil ve davranışlarını İslâm'a uygun hâle getirmeleridir.⁴⁷⁰

Her şeyi bir ölçü ile yaratan Allah, doğru yolda olanları müjdelemek, sapanları uyarmak üzere elçiler göndermiştir.⁴⁷¹ Yüce Allah gönderdiği peygamberlerle insa-

⁴⁵⁸ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsi*, c. 3, s. 187-188.

⁴⁵⁹ el-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat* s. 209; et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 1094.

⁴⁶⁰ Ali Merad, "İslah", DİA, c. 19, s. 143; Karagöz, "İslah", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 280.

⁴⁶¹ Karagöz, "İslah", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 280-281.

⁴⁶² el-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 209; et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 1095.

⁴⁶³ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 365-366.

⁴⁶⁴ Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, Ankara: D.İ.B.Y., 1992, s. 93; Karagöz, "İslah", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 280.

⁴⁶⁵ Ahkâf, 46/15.

⁴⁶⁶ Ahzab, 33/70.

⁴⁶⁷ Muhammed, 47/2, 4, 5.

⁴⁶⁸ A'râf, 7/85-86.

⁴⁶⁹ Hüd, 11/88; A'râf, 7/142; Şû'ara, 26/151-152.

⁴⁷⁰ Nisâ, 4/146; Mâide, 5/38.

noğlunun ıslah olmasını istemiştir. İnsan, düzene konulmuş olan yeryüzünde bozgunculuk yapmamalı ve kul olduğunu unutmamalıdır. Ama insanlardan birçoğu hevâlarına uyarak Allah'ın ayetlerini unutup kendi başlarına büyüklük taslamaya başlayınca yeryüzünde büyük bir fesat, bozgun ve kargaşa oldu. Allah, bozgunculukları sonucu kargaşa ve karanlık içine düşen insanlara, içlerinden gönderdiği elçiler aracılığıyla hidayet yolunu tekrar tekrar göstermiş ve kendilerini ıslah edip (düzeltip) kurtuluşa ermelerini dilemiştir.⁴⁷²

Araf suresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Düzeltilmiş olan ülkeyi ifsad etmeyin...*”⁴⁷³

Razi bu ayetin tefsirinde şöyle der: “Bu âyette, Allah arzı yani dünyayı veya ülkeyi ıslah etmiş, düzene koymuşken, insanların orada fesat çıkarıp düzeni bozmaları yasaklanmakta; böylece insanın tabii ve beşerî çevresiyle ilişkisi düzenlenmektedir. Dünyadaki hiçbir düzenli şeyi bozmayın. Öldürme, yaralama, gasp ve hırsızlık gibi insana verilen zararlar bu yasağın kapsamına girer.”⁴⁷⁴ “*Ülkeyi ifsad etmeyin!*”⁴⁷⁵ buyruğu bütün bu hak ve menfaatlerle bunların kapsamına giren diğer şeylerin korunmasını öngörür. Zira Allah yeryüzünü ıslah ettiğini, düzene soktuğunu belirten ifade, Allah tarafından dünyaya bütün yaratılmışların menfaatlerini en uygun biçimde karşılayacak düzenlerin verildiğini bildirir. Öte yandan yüce Allah, peygamberler göndermek, kitaplar indirmek ve hüküm ve yasalar koymak suretiyle de dünyayı ıslah etmiş olup bu âyette, bir bakıma, insanlara “Peygamberleri yalanlamaya, kitapları inkâr etmeye, yasalara karşı gelmeye kalkışmayın!” denilmiştir. Zira bu isyanlar dünyada karışıklıklar çıkmasına, düzenin bozulmasına yol açar.⁴⁷⁶

Taberi yukarıdaki ayetin tefsirinde şöyle der: Allah'ın, yeryüzünü, Peygamberler göndererek düzeltilmesinden sonra, siz orada Allaha ortak koşarak veya isyan ederek bozgunculuk yapmayın.⁴⁷⁷

Hud suresinde Yüce Allah, kendisine hidayet nasib olmuş ve doğru yolda olan insanların, insanları bozgunculuk yapmaktan men etmeleri yani toplumu ıslah etmeleri gerektiğini şöyle dile getirmektedir: “*Sizden önceki nesillerde, dünyada fesat ve*

⁴⁷¹ Bakara, 2/213.

⁴⁷² A'râf, 7/35.

⁴⁷³ A'râf, 7/56.

⁴⁷⁴ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 139.

⁴⁷⁵ A'raf, 7/56.

⁴⁷⁶ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 424-425.

⁴⁷⁷ et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, c. 10, s. 249-250.

*düzensizliği menedecek, böylece onları helâk olmaktan koruyacak idrâk ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden görevlerini yaptıklarından ötürü kurtardığımız az kimse var. Zalimler ise içinde buldukları refahın ardına düştüler. Doğrusu onlar suçlu kimselerdi. Rabbin, halkı dürüst hareket eden hem kendi nefislerini, hem de birbirlerini düzeltmeye çalışan diyarları, haksız yere asla helâk etmez.”*⁴⁷⁸

Elmalı’lı bu ayetler hakkına şöyle der: “Önceki çağlarda helak olan kavimlerin helaklerine sebep olan iki şeydir. **Birincisi** içlerinde fesattan engelleyecek faziletli bir cemaatin bulunmayışı, bulunsa bile yetersiz kalışıdır. **Birisi de** refaha ermiş olanların zevk ve safa düşkünlüğü ve bu suretle halkın baştan çıkmasına sebep olmaları. Yoksa ahalsi muslihler olan bir memleketi durup dururken, Allah’ın haksız olarak helak etmesi olur şey değil. Hak etmeden helak olmaz. Bunun için salih olmak kâfi gelmez, ayrıca muslih olmak da gerekir.”⁴⁷⁹

“Şuayb: “Ey halkım!” dedi, “ya ben Rabbinden gelen açık delile dayanıyorsam ve O, kendi katından bana güzel bir nasip lütfetmişse? O’na nankörlük etmem doğru olur mu? Hem ben sizi birtakım şeylerden menederek kendim onları işlemek istemiyorum ki! İstedğim tek şey, gücüm yettiğince ortamı düzeltmektir.”⁴⁸⁰ Hz. Şuayb’ın kavmine hitap ettiği bu ayette de ıslah, Peygamber Şuayb’a (as) isnad edilmektedir. Zira Peygamberlerin hem Salih hem de muslih olmaları gerekir.⁴⁸¹ Çünkü, her türlü kusurdan münezze olan Allah, insanlar arasından bir takım şahsiyetler seçmiş, kendi hitabına mazhar kılarak, onları yüceltmiş, kendi hakkında marifet ve bilgi sahibi olacak şekilde yaratmış, kulları ile kendisi arasında bunları vasıta ve vesile kılmıştır. Bunlar, insanlara, maslahat ve menfaatlerinin nerede olduğunu tarif etmişler, adeta ellerinden tutarak onları cehennemden uzaklaştırmışlardır, kurtuluş yolunu bulmaları için rehberlik etmişler ve delil olmuşlardır.⁴⁸²

Bozulmuş toplum düzenini düzeltmek amacıyla Medyen halkına gönderilen Hz. Şuayb (as), toplumun düştüğü bu kötü ahlaktan kurtulması için elinden gelen tüm gayreti sergilemiştir. Hz. Şuayb (as) asıl görevinin toplumu ıslah olduğunu şöyle dile

⁴⁷⁸ Hüd, 11/116-117.

⁴⁷⁹ Elmalı’lı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 4, s. 2836.

⁴⁸⁰ Hud, 11/88.

⁴⁸¹ Dumlu, *Kur’an-ı Kerim’de Salah Meselesi*, s. 93.

⁴⁸² Abdurrahman Ebu Zeyd İbn-i Haldun, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1982-1983, c. 1, s. 354.

getirmektedir: " İsteddiğim tek şey, gücüm yettiğince ortamı düzeltmektir."⁴⁸³ Yani nasihatim ve vaazımla⁴⁸⁴ düzelmeyi istiyorum. İyiliği emrediyor ve kötülükten nehyediyorum.⁴⁸⁵ Tefsir'ul Menarda bu ayetin tefsirinde şunlar geçmektedir: "Gücüm yettiği sürece nehyettiğim ve emrettiğim şey hakkında umumun ıslahını istiyorum. Bu benim hevam değil, bunda şahsi bir menfaat istemiyorum. İsteddiğim şey emr'i bil ma'ruf ve neh'yi anil münkerdir."⁴⁸⁶

Seyyid Kutup bu hususta şöyle der:

"Amacım tüm toplumsal hayatı kapsayacak geniş bir ıslâhat ve yaygın bir iyileştirmeyi gerçekleştirmektir. Bunun yararı herkese ve toplumun her kesimine yansıtacaktır. Bazıları sanabilir ki, eğer bu inanç sistemi benimsenirse, eğer bu inancın getirdiği ahlâk kurallarına uyulursa, bazı kişisel kazançlar elden gider, bazı fırsatlar kaçırılır. Oysa elden gidecek olan sadece kirli kazançlar, kaçacak olan sadece çirkin fırsatlardır. Bunların yerini temiz kazançları ile helâl rızıklar alacaktır. Ayrıca toplum dayanışmalı, kaynaşmış; kinlerden, haksızlıklardan ve düşmanlıklardan arınmış bir toplum olacaktır."⁴⁸⁷

2.1.2. HZ. ŞUAYB (A.S) KISSASINDA BİREYSEL AHLAKİ ÖZELLİKLER

2.1.2.1 İman

İman, bütün Peygamberlerin davalarının üssül esasıdır. Aynı zamanda davalarının hülasasıdır. Peygamberler, ayrı ayrı zamanlarda ve farklı yerlerde gelip birbirlerini görmedikleri halde dava ettikleri iman hakikatleri aynıdır.

Kur'an-ı Kerim buna şöyle dikkat çeker:

"*Celalim hakkı için, Biz Nûh'u resul olarak halkına gönderdik. Ey halkım! dedi, Yalnız Allah'a ibadet edin. Ondan başka tanrınız yoktur...*"⁴⁸⁸

⁴⁸³ Hud, 11/88.

⁴⁸⁴ Ebu suud, Muhammed Bin Muhammed el-İmadi, *İrşad'ul Akl-ı Selim İla Mezaya el-Kitâbi'l-Kerim*, Lübnan: t.y., c. 4, s. 234.

⁴⁸⁵ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 386; en-Nesefi, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, c. 1, s. 583.

⁴⁸⁶ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l Hakîm*, c. 11, s. 145.

⁴⁸⁷ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 4, s. 1921.

⁴⁸⁸ A'raf, 7/59.

“Âd halkına da kardeşleri Hûd’u elçi olarak gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah’a ibadet edin, O’ndan başka tanrınız yoktur...”⁴⁸⁹

“Semud halkına da içlerinden biri olan kardeşleri Salih’i gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka tanrınız yoktur...”⁴⁹⁰

Tüm peygamberlerin davalarının bir olduğu kanusunda Seyyid Kutup şunları söyler: “Bunlar bütün peygamberlerin sunduğu mesajın bir olduğunu, insanların uymasını istedikleri inanç sisteminin özde bir olduğunu açıkça gösteren işaretlerdir.”⁴⁹¹

Tevhid çağrısı gelmiş tüm peygamberlerin davet ettiği şeydi. Onu anlattıktan sonra ameli hükümlere geçtiler.⁴⁹² Diğer Peygamberlerin yaptığı gibi, Hz.Şuayb da (a.s.) başlangıçta iman hakikatını gönüllere yerleştirmekle işe başladı. Hz. Şuayb (as) ilk önce tevhidi onlara emretti, Muhakkak ki tevhid, emirlerin temeli ve esasıdır.⁴⁹³ Tevhid, dinin emirlerinin temelidir.⁴⁹⁴ Bunun sebebini Seyyid Kutup şöyle anlatır;

Hz. Şuayb (as), onları, yalnızca Allah'a kulluğa, O'nun ilâhlıkta tek kabul edilmesine, sadece O'na tapınmaya ve özellikle hayatın tümüne ilişkin otoritede biricik olduğu gerçeğine çağırarak işe başladı.

Hz. Şuayb (as) onlara yaptığı çağrıya, dünya görüşü, ahlâk ve sosyal ilişkileri düzenleyen kuralların kendisinden kaynaklandığı, yanısıra hayata ilişkin tüm kural ve sistemlerin kendisinden kaynaklandığını da bildiği bu prensip ile başlıyor. Tüm bunlar yalnızca iman esasının uygulanması durumunda düzelebilir.⁴⁹⁵

Kavminin azgınlığını muâmelâta taalluk eden bir noktada olduğunu bildiği halde Hz. Şuayb (a.s.), onları yalnız Allah’a ibâdet/kulluk etmeye, O'nun tek ilâh olduğuna inanmaya, yalnız O'nun dinini kabul etmeye çağırıyor. Şuayb (a.s.)’ın işe Tevhid akîdesine dâvet ile başlaması, onun, hayatın her türlü metod ve kanunlarının ancak bu kaideye bağlı olarak geliştiği zaman bir anlam kazanabileceğini bilmesinden dolayıdır. Yine yalnız Allah’a kulluk ederek O’na bağlanmalarını şart koşmasının nedeni; onun, sağlam bir akîde olmadan insanların yeryüzünde bozgunculuktan vazgeçmelerinin mümkün olmadığını idrâkinde olmasından dolayıdır. İşte bu sebepten

⁴⁸⁹ A’raf, 7/65.

⁴⁹⁰ A’raf, 7/73.

⁴⁹¹ Kutub, *Fi Zilâl’il Kur’ân*, c. 3, s. 1305.

⁴⁹² Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l Hakîm*, c. 12, s. 141.

⁴⁹³ el-Kâdi Nâsiruddin Ebi Said Abdullah bin ömer Bin Muhammed eş-Şirazi el-Beydâvi, , *Envaru’t-Tenzil ve Eararu’t-Te’vil*, *Dar’ut-tevfikiye*, Kahire: 2011, c. 1, s. 640.

⁴⁹⁴ Ebu suud, *İrşad’ul Akh’s-Selim İla Mezaya el-Kitâbi’l-Kerim*, c. 4, s. 231.

⁴⁹⁵ Kutub, *Fi Zilâl’il Kur’ân*, c.3, s. 1303.

dolayıdır ki, Şuayb (as) kavmini ilk olarak sadece Allah'a kulluğa, yani Tevhid akîdesine dâvetle işe başlıyor.⁴⁹⁶

İnsanlararası ilişkilerde adalete uymak, sosyal barışın sağlanması Allah'a inanmakla mümkün olur. Allah'ın birliğine inanmak ve O'nun ortaksız egemenliğine teslim olmak ilkesi ile güvenilirlik, dürüstlük, temizlik, insanlar arasındaki ilişkilerde adalete uymak, alırken ve verirken şerefli davranmak, gerek fertlerin ve gerekse devletin işlediği gizli hırsızlıklarla, yolsuzluklarla mücadele etmek arasındaki ilişki burada kendini gösterir. Allah'ın birliğine inanmak ile O'nun ortaksız egemenliğini benimsemek, bu fonksiyonu ile insana daha yaraşır bir sosyal hayatın teminatı olduğu gibi, sosyal adaletin ve sosyal barışın da güvencesidir. Allah korkusuna ve O'nun hoşnutluğunu kazanma arzusuna dayanan tek güvence budur. Bu güvence bu niteliği ile şahsi çıkarlara ve keyfi arzulara göre oynaklık göstermeyen sarsılmaz bir temele dayanmış olmaktadır.⁴⁹⁷

Yukarıda zikredildiği üzere tüm peygamberler davalarına tevhidden başlamışlardır. “*Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. O da onlara: Ey halkım! dedi, yalnız Allah'a ibadet edin, çünkü sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.*”⁴⁹⁸ âyetinde olduğu gibi Hz. Şuayb da tevhidden başlamıştır. Tevhid bir binanın temelleri gibidir. Binanın sağlam olması için temellerinin sağlam oturtulması gerekir. Sağlam olmayan temeller üzerine bina edilen yapının yıkılmaya mahkûm olduğu gibi devam etmesi de imkânsız hale gelir. Peygamberler geldikleri toplumlarda işe önce tevhidden başlamışlar. Toplumun ahlaki yapısı ne olursa olsun önce onu temellendirmişler. Evvela onu sağlam bir yapıya oturturmaya gayret göstermişler. Çünkü ondan sonra getirecekleri tüm ilkeleri bu temel üzerine bina etmişler.

2.1.2.2. Nimete Şükür

Şükür sözlükte “karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek” anlamına gelir.⁴⁹⁹ Terim olarak, “Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapmadır.”⁵⁰⁰ Şükür, kişinin, kendisine nimet verenin zikriyle dolup taşmasıdır.⁵⁰¹ Nimete

⁴⁹⁶ Süleyman Ateş, “Şuayb”, Kur'an Ansiklopedisi, İstanbul: Kuba Yayıncılık, 1996, c. 19, s. 425.

⁴⁹⁷ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 4, s. 1917.

⁴⁹⁸ Hud, 11/84.

⁴⁹⁹ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 203; Çağrı, “Şükür”, DİA, c. 39, s. 259. Canbolat, “Şükür”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.622-623.

⁵⁰⁰ Çağrı, “Şükür”, DİA, c. 39, s. 259.

sebepe olduğu için, nimet vereni büyük görmektir.⁵⁰² Ahlak kavramı olarak, yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek,⁵⁰³ nankör olmamak demektir. Kul, Allah'ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve O'nu överse şükretmiş olur. Ancak esas şükür verilen nimetleri yerli yerince kullanmaktır. Bu da nimeti bilme, elde edilen nimetten dolayı sevinç duyma, nimete karşılık olarak yapılması gerekeni dil, beden, ve kalp ile yerine getirmek suretiyle olur.⁵⁰⁴ Şükür üç kısma ayrılır:

Kalp ile şükür: Nimeti tasavvur etmektir.

Dil ile şükür: Nimet vereni övmektir.

Diğer organlarla şükür: Hak ettiği oranda nimetin karşılığını vermektir.⁵⁰⁵

Yüce Allah, bazılarını çok verir şükürünü eda edip etmeyeceğiyle dener, bazılarını kısıyor onları da sabredip etmeyeceğiyle dener. Her ikisi de zor bir imtihandır.⁵⁰⁶ Şu ayette insanların mutlaka imtihan edileceğini ve sabredenlerin kazanacağı belirtilir: *"Biz mutlaka sizi biraz korku ile, biraz açlık ile, yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele!"*⁵⁰⁷

Zemahşeri bu ayetin tefsirinde şunları söylemektedir: "Durumunuzu bilmek için size musibet göndereceğiz, acaba taat üstünde sabrederek sebat ediyor ve Allah'ın hükmüne ve emrine teslim oluyor musunuz yoksa olmuyor musunuz?"⁵⁰⁸

"...Kullarımdan gereği gibi şükredenler çok azdır."⁵⁰⁹ âyeti Allah'ın şükürünü yerine getirmenin zor bir iş olduğuna işaret etmektedir.⁵¹⁰ Şükür nimetin artmasına vesile olur.⁵¹¹ Aynı zamanda şükür azaba uğratılmama sebebidir.⁵¹²

Musibetler ve sıkıntılar dergâh-ı İlahiyeye ilticaya birer vesile oldukları gibi sıkıntı ve musibetten sonra ferahlık ve genişlik ise şükürün vesileleridir.

Allah, Hz. Şuayb (as) kavmini yalvarsınlar, yakarsınlar diye önce sıkıntılara maruz bırakıyor. Kendisine şükre sevk etmek için de o sıkıntıları kaldırıp bolluk ve be-

⁵⁰¹ el-İsfehani, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'an*, s. 630-631.

⁵⁰² et-Tahanevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, s. 1038.

⁵⁰³ el-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 203.

⁵⁰⁴ Canbolat, "Şükür", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 622-623.

⁵⁰⁵ el-İsfehani, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'an*, s. 630.

⁵⁰⁶ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 157.

⁵⁰⁷ Bakara, 2/155.

⁵⁰⁸ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 1, s. 194.

⁵⁰⁹ Sebe, 34/13.

⁵¹⁰ el-İsfehani, *Müfredât'u Elfâz'il Kur'an*, s. 630.

⁵¹¹ İbrahim, 14/7.

⁵¹² Nisa, 4/147.

reketler veriyor. Ama onlar ne yalvarıp yakarmakla ne de şükre yaklaşmakla ibret almadılar. Peygamberlerini dinlemeye yanaşmadılar ve sonunda helak oldular.

Bu konuda Taberi şu açıklamayı yapmaktadır: “Allah, bu tür insanları ızdıraplara, sıkıntılara düşürür. Tâ ki, yaptıkları kötülüklerden vaz geçip hakka yönelirler. Sonra da sıkıntıları genişliğe, darlıklarını bolluğa çevirir. Tâ ki, uyansınlar ve nimetlere karşı şükretsınler. Buna rağmen inkâr ve yalanlarında yine de ısrar ederlerse bu defa da onları ansızın yakalayiverir ve cezalandırır.”⁵¹³

Ni'mete şükür, ni'meti vereni tanımak ve O'na itaat etmek berekete vesile olduğu gibi O'nu tanımamak ve O'na isyan etmek de insanı helake götürür. Bu konu ayette şöyle geçmektedir:

*“Eğer o ülkelerin ahalisi iman edip Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, elbette Biz üzerlerine gökten, yerden nice bereket ve bolluk kapılarını açardık. Fakat onlar peygamberleri yalancı saydılar, Biz de işledikleri kötülükler sebebiyle kendilerini cezaya çarptırdık.”*⁵¹⁴

Yoksulluk ve darlık, bazen terbiyeye yöneliktir. Medyen halkı hakkında şu ayetler bu gerçeği şöyle dile getirir: “Biz hangi ülkeye peygamber gönderdiysek, mutlaka ilkin oranın halkını, gafletten uyarsın, Allah'a yönelip yalvarsınlar diye yoksulluğa, hastalık ve musibetlere duçar ederiz.”⁵¹⁵

Önce halkını fakirlik, şiddet, hastalık ve ihtiyaçlarla sıktık ki yakarsınlar, kibirlerini atıp hakka boyun eğsinler, yumuşayıp yalvarsınlar.⁵¹⁶

Bolluk içinde olan Medyen halkının peygambere boyun eğmesi ve itaat için darlık ve sıkıntıyla imtihan edilmişlerdir. Ve ardından Kur'an'ın ifadesiyle: “Sonra o kötü durumları değiştirip güzellikleri yayarız. Zamanla ahali çoğalıp “Vaktiyle atalarımız gâh üzülmüş, gâh sevinmişlerdi.” derler ve fakat olaylardan ibret alıp şükretmezler. Derken, o bilinçsiz halleriyle, hiç hatırlarından geçmezken, ansızın onları tutup bastırırız.”⁵¹⁷

Razi âyetin tefsirinde şöyle der: “Fakirlik, şiddet ve hastalıklardan sonra, beden ve mal ile ilgili pekçok nimetin gelmesi, insanı itaat etmeye ve şükürle meşgul olmaya sevkeder.”⁵¹⁸ Yüce Allah, bu buyruğuyla bizlere, onları sıkıntı ile yakaladığını,

⁵¹³ et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, c. 10, s. 329-332.

⁵¹⁴ A'raf, 7/96.

⁵¹⁵ A'raf, 7/94.

⁵¹⁶ Elmalî'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 2218.

⁵¹⁷ Araf, 7/95.

⁵¹⁸ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 191-192.

bolluk da verdiğini fakat bu işlerinden vazgeçmeyip şükretmediklerini bildirmektedir.⁵¹⁹ Yüce Allah yalvarıp, boyun eğsinler diye sıkıntı ve bela gönderir. Sonra verdiği belaya bedel selamet ve genişlik verir. Bu iki durum da imtihan vesilesidir.⁵²⁰

Zemahşeri yukarıdaki iki ayet hakkında şöyle der: “Peygambere itaat etmeyip büyüklendikleri, kendilerini üstün gördükleri ve yalvarıp boyun eğsinler diye onlara bela ve sıkıntı gönderildi. Sonra bu bela ve sıkıntıya bedel sıhhat ve genişlik verildi.”⁵²¹ Fakat onlar bundaki hikmeti anlamadılar. Dediler ki; bunun aynısı atalarımızın başına da gelmişti ve bir şey olmamıştı.⁵²²

Elmalı’lı bu ayetin tefsiri hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Sonra da kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik; hoşlanmadıkları darlık ve hastalık yerine, hoşlarına giden bolluk ve sağlık verdik. Gördükleri sıkıntı ve refah hallerinin Allah tarafından terbiyeye yönelik bir sebep ve hikmetle alakalı olduğunu düşünmediler. Bunları, hiç bir şekilde uzaklaştırmak ve elde etmek mümkün olmayan tabii veya zorunlu işlerden saydılar. Darlık, bolluk, fakirlik, zenginlik, hastalık, sağlık, gamlı veya sevinçli haller öteden beri olağan şeylerdir, dediler. Öylesine rahata erdiler ki sıkıntıları, vaktiyle atalarının bazan başlarına gelmiş tarihi bir şey gibi gösterdiler. İşte tam o vakit biz de kendilerini o şuarsuz hallerinde, hayallerine gelmeyecek şekilde birden bire tutup bastırırız.”⁵²³

Yüce Allah, kendisine sığınmaları için onları kötü durumlarla imtihan etti. Ona sığınmadılar. Sonra, şükretsizler diye, iyiliklerle imtihan etti. Bunu da yapmadılar. Artık, azap ile cezalandırmaktan başka bir şey kalmadı. Bunun içindir ki Yüce Allah şöyle buyurdu:⁵²⁴ “*Derken, o bilinçsiz halleriyle, hiç hatırlarından geçmezken, ansızın onları tutup bastırırız.*”⁵²⁵

2.1.2.3 İstiğfar

İstiğfar sözlükte "örtmek, örtbas etmek,⁵²⁶ birinin kusurunu ifşa etmeyip bağışlamak⁵²⁷ anlamına gelir. İstiğfar, iyi amelleri az görüp ona dönmek, kötü amelleri

⁵¹⁹ el-Kurtubi, *el-Cami li Ahkam-il Kur'an*, c. 9, s. 288.

⁵²⁰ el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, c. 1, s. 487; Ebu suud, *İrşad'ul Aklî's-Selim İla Mezaya el-Kitâbi'l-Kerim*, c. 3, s. 253.

⁵²¹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 124.

⁵²² es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*, Kahire, 2003, c. 6, s. 484.

⁵²³ Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 2219.

⁵²⁴ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefsir*, c. 1, s. 449.

⁵²⁵ A'raf, 7/95.

⁵²⁶ el-Feyyumi, *el-Misbahu'l-Münir*, s. 171.

⁵²⁷ Adil Bebek, “*Mağfîret*”, DİA, c. 27, s. 313.

çok görüp ondan yüzçevirmektir.⁵²⁸ İstiğfâr, dinî bir kavram olarak, “hata ve günahların Allah tarafından af ve mağfîret edilmesini istemek; kulun işlediği iyi ve güzel amelleri azımsayıp bunları artırmaya çalışması, günahlarını çok bulup bunları azaltmaya gayret etmesi demektir.”⁵²⁹

İnsan başına gelen olaylardan dersler çıkarmalı, ibret almalı, eğer bir hatası varsa ondan dolayı Allah’a yalvarmalı, hatasından dönmeli ve Allah’tan bağışlanma talep etmelidir.

Cenab-ı Hak, insanların kendisine yönelmelerini ve hatalarının farkında olup tevbe etmelerini sağlamak amacıyla bazen sıkıntılara maruz bırakmaktadır. Hz. Şuayb (as) kavminin başına gelen sıkıntılar bu hikmete mebnidir. Kur’an-ı Kerimde bu konuda şu ayetler geçmektedir:

“ Biz hangi memlekete bir Peygamber gönderdiysek, oranın halkı boyun eğip yalvarsınlar diye yokluk ve sıkıntıya uğratmışızdır.”⁵³⁰ Allah bu şeyleri, yalvarıp yakarsınlar diye onların başına getirdiğini beyan etmiştir.⁵³¹ Yani bu sıkıntılar, gurur ve kibirlerini bırakıp, yalvarsınlar, boyun eğsinler diyerdir.⁵³² İnsan, ferah ve genişlik anından çok sıkıntı ve musibet anında Allah’a dayanır, yakarır, yönelir. Böyle zamanlarda insan acizliğini anlar, kusurlarının farkına varır. Sıkıntı ve musibetler insanı eğitir, insana acizliğini gösterir, dergâhı İlahiyeye yönlendirir, O’na yalvarmaya, yakarmaya, nedamet etmeye götürür.

Yüce Allah, iş olsun diye, kullarının canlarını, bedenlerini, rızıklarını ve mallarını boşu boşuna sıkıntıya sokmaz. Putperest mitolojilerde boş işlerle uğraşan kindar ilâhlar gibi, kendi kinini dindirmek, öfkesini indirmek için onları cezalandırmaz! Allah bu tür işleri yapmaktan tamamen uzak ve münezzehtir. Allah Teâlâ peygamberlerini yalanlayanları sıkıntılarla ve belâlarla cezalandırır. Çünkü zorluklarla deneme ve sınamanın tabiatı; henüz iyi tarafları bulunan, hayır ümidi olan fitratı uyararak, birtakım iyilik kalıntılarını içinde taşıyan, fakat aradan geçen uzun zaman nedeniyle üzeri küllenen kalpleri inceltmek, yumuşatarak, zayıf olan insanları güçlü olan yaratıcısına yöneltmek, içtenlikle O’na yalvarmalarını sağlamak, merhametini ve bağışlamasını dilemelerini temin etmektir.⁵³³

⁵²⁸ el-Cürçani, *Kitabu’t-Ta’rifat*, s. 75.

⁵²⁹ Canpolat, “İstiğfar”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 332.

⁵³⁰ Araf, 7/94.

⁵³¹ er-Râzi, *et-Tefsîr’ul Kebîr ve Mefatih’ul Ğayb*, c. 14, s. 192.

⁵³² ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Te’vil ve ‘Uyûni’l-Akâvil fi Vucûhi’t-Te’vil*, c. 2, s. 124.

⁵³³ Kutub, *Fi Zilâl’il Kur’ân*, c. 3, s. 1336-1337.

Yukarıdaki ayette, kendilerine peygamberler gönderilen bütün ülkelerin toplumlarının, inkâr ve isyandan vazgeçerek Allah'a yönelmelerini sağlamak üzere hastalık veya yoksulluk gibi bazı sıkıntılara mânız bırakıldığı bildirilmektedir. Daha önce inkâr edip kötülük işleyenlerin, hastalık ve yoksulluk gibi sıkıntılarla imtihan edildiklerini ve bundan Allah'ın kendilerini cezalandırdığı anlamını çıkararak tövbe etmeleri gerekirdi. Hâlbuki onlar "Hastalık ve yokluk, sağlık ve zenginlik gibi haller, bizim gibi geçmişte atalarımızın da başına gelen, zamana bağlı, zamanın ortaya çıkardığı normal olaylardır" diyerek inkârcılıkta ısrar ettiler.⁵³⁴

2.1.2.4. Sabır

Sabır, sözlükte “tahammül etmek,⁵³⁵ dayanma, dayanıklılık” anlamına gelir.⁵³⁶ Sabır, aklın ve şeriatın gerektirdiği durumlarda nefsi hapsedme,⁵³⁷ kendine hâkim olmadır.⁵³⁸ Sabır, beladan ve elemden dolayı Allah'tan başkasına şekvayı terk etmektir.⁵³⁹ Hoşa gitmeyen şeye tahammül etmek ve acıyı yutmaktır.⁵⁴⁰ Ahlaki bir kavram olarak, “başına gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak; nefse ağır gelen ve hoş gitmeyen şeyler karşısında dünya ve ahiret yararını düşünerek, ruhi dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücü demektir.”⁵⁴¹

Kur'an-ı Kerimde Allah, sabredenleri sevdiğini, onlarla beraber olduğunu bildirmektedir. "Allah sabredenlerle beraberdir."⁵⁴² "Allah sabredenleri sever."⁵⁴³

Başka ayetlerde sabrın hayırlı neticeler vereceğini açıklar. "Sabrederseniz, bu, sabredenler için daha hayırlıdır."⁵⁴⁴ "Sabretmeniz ise sizin için daha iyidir."⁵⁴⁵

" O halde ey Resulüm! O üstün azim sahipleri olan peygamberler nasıl sabrettilerse, sen de öyle sabret. Onlar hakkında azap gelmesi için acele etme!..."⁵⁴⁶ " Her kim dışını sıkarak sabr eder ve kusurları affederse, işte onun bu hareketi, ancak bü-

⁵³⁴ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 559-560.

⁵³⁵ et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 1057.

⁵³⁶ Canbolat, "Sabır", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.567.

⁵³⁷ Çağrıci, "Sabır", *DİA*, c. 35, s. 337.

⁵³⁸ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 352.

⁵³⁹ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 206; et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 1057.

⁵⁴⁰ et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 1057.

⁵⁴¹ Çağrıci, "Sabır", *DİA*, c. 35, s. 337; Canbolat, "Sabır", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.567.

⁵⁴² Bakara, 2/153, 259; Enfâl, 8/46, 66.

⁵⁴³ Âl-i İmran, 3/146.

⁵⁴⁴ Nahl, 16/126.

⁵⁴⁵ Nisâ, 4/25.

⁵⁴⁶ Ahkaf, 46/35.

yüklere yaraşan örnek alınacak davranışlardandır."⁵⁴⁷ âyetleri sabrın, büyük irâde sahibi peygamberlerin yaptığı büyük bir iş olduğunu açıklamaktadır.

" Biz sabredenleri, işledikleri en güzel işleri esas alarak ödüllendirecek, kötülüklerini bağışlayacağız."⁵⁴⁸ "Sabredenlere, mükâfatları hesapsız/sınırsız ödenecektir."⁵⁴⁹ gibi âyetler sabredenlerin, en güzel biçimde ödüllendirileceklerini müjdelemektedir. "Sabredenleri müjdele!"⁵⁵⁰ âyeti, başına gelen olaylara sabredenleri müjdelemesini Peygamber'e emretmektedir. "Evet, eğer sabreder ve itaatsizlikten sakınırsanız, -düşmanlarınız da hemen üzerinize geliverirlerse- Rabbiniz, formalı formalı tam beş bin melek göndererek size yardım edecektir."⁵⁵¹ âyeti, sabredene zafer garantisi vermektedir. Nitekim bu ayet Allah'ın mü'minlere nimetini hatırlatması için Bedir savaşından söz etmektedir. Zira mü'minler bu savaşta sayı ve silah bakımından daha az ve zayıf olmalarına rağmen, Allah'ın yardımıyla zafer kazanmışlardı.⁵⁵²

Yüce Allah, peygamberlerinden maruz kaldıkları tekzip ve hakaretlere karşı ilahi hüküm gelinceye kadar sabırlı olmalarını istemektedir. Bu durum Kur'an'da şöyle dile getirilmiştir: "Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret. Çünkü sen Bizim himayemiz altındasın..."⁵⁵³

Zuhayli bu ayet hakkında şu izahı yapar: "Sabır, selâmetin anahtarıdır. Bu yüzden Allah, peygamberine -ve bütün müminlere- ona yüklediği peygamberlik vazifesi konusunda Rabbi'nin hükmüne karşı sabretmesini emretti ve ona kendisinin Allah'ın muhafazası ve himayesi altında olduğunu, söylediklerini ve yaptıklarını görüp işittiğini bildirdi."⁵⁵⁴

Peygamberler de ümmetlerine maruz kaldıkları baskı ve şiddete karşı sabırlı olmaları ve bu konuda Allah'ın hükmünü beklemeleri gerektiğini vurgulamaktadırlar. Nitekim Hz. Şuayb (as), ümmetine şöyle sesleniyordu: "Eğer benimle gönderilen gerçeğe içinizden bir kısmı inanıyor, bir kısmınız inanmıyorsanız, eh ne diyeyim, o halde, aramızda Allah hükmünü verinceye kadar bekleyin. Zaten hüküm verenlerin en iyisi O'dur."⁵⁵⁵

⁵⁴⁷ Şûrâ, 42/43.

⁵⁴⁸ Nahl, 16/96.

⁵⁴⁹ Zümer, 39/10.

⁵⁵⁰ Bakara, 2/155.

⁵⁵¹ Âl-i İmran, 3/125.

⁵⁵² es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsîr*, c. 1, s. 222.

⁵⁵³ Tur, 52/48.

⁵⁵⁴ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 14, s. 81.

⁵⁵⁵ A'raf, 7/87.

Hız. Şuayb bu ayetle şu manaları dile getirmektedir: Bir kısmınız Allah'ın beni gönderdiği tevhide, ibadete, fesadı önleyen ıslah hükümlerine inanmıştır. Bazınız ise şirk üzerinde ısrar edip onları ifsad ederek inanmıyor. Onların akibeti sizden öncekilerin akibeti gibi olur. Allah sizin ile bizim aramızda bu fiille hüküm verinceye kadar sabredin. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır. Çünkü O hak ve adaletle hükmeder.⁵⁵⁶ Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetten maksadı, mü'minlerin kalblerini teselli, iman etmeyenleri de kötülükten men etmektir. Çünkü, O'nun, buyruğu bir tehdit olup, burada "bekleyin!" demektir. O'nun, "*Allah aramızda hükmünü verinceye kadar...*" ifadesi de böyledir. Bundan maksadı da, mü'minlerin derecelerini yüceltmek, kâfirlerin de aşağılanmalarını, adiliklerini ortaya koymaktır. Bu durum, dünyada da görülür. Eğer dünyada görülmezse, ahirette mutlaka müşahede edilecektir.⁵⁵⁷

Zuhayli ise bu ayet hakkında şöyle der: "Her iki kesim arasında hükmünü verecek olan Allah'ın hükmünü bekleyiniz. Çünkü O, haklı olanları batıl üzere olanlara muzaffer kılacak ve onları ötekilerine üstün hale getirecektir. Bu, Allah'ın kendilerinden intikam alacağını belirterek kâfirlere savurduğu bir tehdittir. Yüce Allah'ın, "*Bekleyin bakalım, biz de bekliyoruz!*"⁵⁵⁸ buyruğu gibi. Veya bu, müminlere bir öğüt, kalplerine bir teselli, müşriklerin kendilerine yaptıkları eziyetlere karşı sabredip tahammül göstermelerine ve bunu, Allah aralarında hükmünü verinceye, onların intikamını müşriklerden alıncaya kadar sürdürmelerine bir teşviktir. Zahiren görülen o ki, hitap her iki kesimedir ve bundan maksat, mü'minlerin kâfirlerin eziyetlerine karşı sabretmelerini bildirmek, iman etmeyenleri de tutumlarından vazgeçirmek için azarlamaktır. Ta ki Allah hükmünü verip, temizi murdardan ayırd etsin."⁵⁵⁹

"...*Aramızda Allah hükmünü verinceye kadar bekleyin...*"⁵⁶⁰ Bu ayette Mü'minler için vaad, inanmayanlar için tehdit vardır.⁵⁶¹ Bu bölüm, mü'minler için bir zafer va'di, kâfirler için ise ceza ve ziyan tehdidi ifade eder.⁵⁶² Bu ayet mü'minleri sabra teşvik eder. Mü'minlerden, kâfirlerin ezalarına karşı sabretmelerini ister.⁵⁶³

Sonuç olarak, Yüce Allah tebliğ görevini yüklediği Peygamberlerini, tebliğ esnasında karşılaştıkları zorluklara karşı sabretmelerini ve akibetin onlar lehine netice-

⁵⁵⁶ Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, c. 9, s. 8-9.

⁵⁵⁷ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 183.

⁵⁵⁸ Tevbe, 9/52.

⁵⁵⁹ Zuhayli, *et-Tefsîr'ul-Münîr*, c. 4, s. 574.

⁵⁶⁰ A'raf, 7/87.

⁵⁶¹ Ebu suud, *İrşad'ul Akl's-Selim İla Mezaya el-Kitâbi'l-Kerim*, c. 3, s. 248.

⁵⁶² es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, c. 1, s. 447.

⁵⁶³ en-Nesefi, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, c. 1, s. 426.

lenmesi için sabırla Allah'ın hükmünün beklenmesi gerektiğini vurgulayarak sabra teşvik etmektedir.

2.1.2.5. Tevekkül

Sözlükte “dayanmak, güvenmek, vekil tutmak” anlamlarına gelen tevekkül, din dilinde; her hususta Allah'a güvenmek,⁵⁶⁴ dayanmak, teslim olmak işlerini Allah'a havale etmek demektir.⁵⁶⁵ Tevekkül, “iş başkasına havale etmek, aczini ortaya koyarak başkasına dayanmaktır.”⁵⁶⁶ Allah katında olana sarılmak, insanların elinde bulundandan ümidini kesmektir.⁵⁶⁷ Allah'a tevekkül eden kişi, Allah'ın rızıkına kefil olduğunu bilir, sadece O'na güvenir. Ve o'ndan başkasına dayanmaz.⁵⁶⁸

Tevekkül Kur'an'da müminin sıfatı olarak da zikredilir. “*Ve hani sizden iki bölük, Allah da kendilerinin yardımcıları olduğu halde, korkarak geri çekilmeye yeltenmişlerdi. Halbuki müminlere düşen, yalnız Allah'a dayanıp güvenmeleridir.*”⁵⁶⁹

“*Gerçek müminler ancak o müminlerdir ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını artırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar.*”⁵⁷⁰

Yüce Allah bu ayette ism-i mevsûlü kullanarak, mü'minlerin üç büyük makam ile vasıflandıklarını bildirdi. Bunlar korku makamı, imanda artış makamı ve Allah'a tevekkül makamıdır.⁵⁷¹

Peygamberler tebliğ görevinde bulunurken zor zamanlarında Allah'a tevekkül ettikleri Kuran'da şöyle bildiriliyor: “*Buna rağmen aldırılmaz, yüz çevirirlerse, ey Resulüm de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka tanrı yoktur. Ben yalnız O'na dayanırım. Çünkü O, büyük Arş'in, muazzam hükümranlığın sahibidir.*”⁵⁷²

Hz. Şu'ayb (as) dedi ki:

“*Ey halkım! ya ben Rabbimden gelen açık delile dayanıyorsam ve O, kendi kâtından bana güzel bir nasip lütfetmişse? O'na nankörlük etmem doğru olur mu? Hem ben sizi birtakım şeylerden menederek kendim onları işlemek istemiyorum ki! İstedğim tek şey, gücüm yettiğinde ortamı düzeltmektir. Muvaffak olmam sadece Allah'ın*

⁵⁶⁴ et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 1533.

⁵⁶⁵ Karagöz, “*Tevekkül*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 658.

⁵⁶⁶ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 687.

⁵⁶⁷ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 133.

⁵⁶⁸ el-İsfahani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 687.

⁵⁶⁹ Al-i İmran, 3/122.

⁵⁷⁰ Enfal, 8/2.

⁵⁷¹ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, c. 1, s. 481.

⁵⁷² Tevbe, 9/129.

yardımı ile olur. Onun için ben de yalnız O'na dayanıyorum, O'na yöneliyorum."⁵⁷³ Yani, getirdiğim şeylerde hakta isabet etmem ve muvaffak olmam ancak Allah'ın yardımıyla ve desteklemesiyle olur. O'na güvendim. Sevinçli ve sıkıntılı anlarda O'na yönelirim.⁵⁷⁴ Hz. Şuayb'ın (as), "...Ben de yalnız O'na dayanıyorum..."⁵⁷⁵ sözü mahzâ tevhide işaretir. Çünkü O'nun bu sözü hasr (sadece) manasını ifâde eder. İnsanın, Allah'dan başka hiç kimseye tevekkül etmemesi gerekir. Hak Teâlâ'nın dışında kalan herşey, zatı gereği mümkün ve fânî iken, sırf Allah'ın yaratması ve tekvini olarak meydana gelmiş iken, nasıl Allah'dan başkasına tevekkül edilebilir? Durum böyle olunca, ancak Allah'a tevekkül edilir.⁵⁷⁶ Ayetin âhirinde tevfiği Allah'ın ianesine hasır ve ancak Allah'a itimad etmek tevhidden ibaret olduğundan âyet ayn-ı tevhidin manasını ifade etmiştir. Çünkü; itimada şayan ancak Allahü Tealâ olup Allah'ın gayrı itimada şayan kimse olmadığını beyan etmektir ki ulûhiyet ancak Allah'a mahsus olup Allah'ın gayrı ulûhiyete müstehak kimse olmadığını beyan etmektir ki bu da ayn-ı tevhiddir.⁵⁷⁷

Hz. Şuayb (as), tebliğ vazifesinde karşılaştığı zorluklara göğüs gererek ve aynı zamanda Allah'a olan tevekkülünü şöyle dile getirmektedir; "...Ben de yalnız O'na dayanıyorum..."⁵⁷⁸ Yani, size tebliğ etmek üzere beni gönderdiği ve mükellef kıldığı şeyi yerine getirmede O'na güvendim. Kendi gücüme değil.⁵⁷⁹ Onun gücü her şeye yeter, O'nun dışındakiler acizdir. Bu cümle O'nun dışındakileri yardım istemek mertebesinden iskattir.⁵⁸⁰

2.1.2.6. Dua

D-a-a-v fiilinden gelen dua kelimesi çağırmak, seslenmek, yalvarıp yakarmak, sığınmak, ilgi kurmak gibi anlamlar taşımaktadır. Aynı kökten türeyen dava ve davet gibi dua da "talep ve niyaz anlamında" mastar kalıbında bir isimdir."⁵⁸¹ Dua, din literatüründe, "insanın bütün benliğiyle Allah'a yönelerek maddî ve manevî isteklerini O'na arz etmesi demektir."⁵⁸²

⁵⁷³ Hud, 11/88.

⁵⁷⁴ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, c. 1, s. 583.

⁵⁷⁵ Hud, 11/88.

⁵⁷⁶ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 18, s. 48.

⁵⁷⁷ Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri*, c. 6, s. 2411.

⁵⁷⁸ Hud, 11/88.

⁵⁷⁹ Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l Hakîm*, c.12, s. 145.

⁵⁸⁰ Ebu Suud, *İrşad'ul Aklî's-Selîm İla Mezaya el-Kitâbi'l-Kerim*, c. 4, s. 234.

⁵⁸¹ el-İsfehâni, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 228-229.

⁵⁸² Osman Cilalı, "Dua", *DİA*, c. 9, s. 529.

Terim olarak dua, “kuldan Allah'a doğru yapılan sözlü, yazılı veya fiili çağrı demektir. Esası Allah'ı zikretmek ve O'na saygı sunmak olan dua, kulun kendi varlığının bilincinde olarak acizliğinin idrakine varıp Yaratıcı'ya sığınmasıdır. Sadece zorda kaldığında, sıkıntıya uğradığında değil, tüm hayatı boyunca Rabbi ile münasebeti kesmemesidir. Bir başka deyişle daimi zikrullah'tır dua; sürekli Allah'ı anmak, O'ndan gafil bir saniye bile geçirmemektir.”⁵⁸³

Dua ile insan Yüce Yaratıcısını anıyor. Allah ile olan bağımlı tutuyor. Gaye O'nu her zamanda her işimizde her yerde hatırlamaktır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah şöyle buyuruyor: "*Öyleyse siz Beni zikredin ki Ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.*"⁵⁸⁴

Dua mü'minin dünyasını kaplamalı, dua onun için hayat tarzı olmalı. Mü'minin hayatının her merhalesinde, hayatının her noktasında, her ahvalinde, bollukta, zenginlikte, darlıkta, sevinçli hallerinde dua olmalıdır.

Rabbini sadece sıkıntılı hallarında ananları bizzat Allah yeriyor: "*İnsan bir sıkıntıya mâruz kalınca gerek yan yatarken, gerek otururken veya ayakta iken, Bize yalvarıp yakarır. Fakat Biz sıkıntısını giderdik mi, sanki uğradığı deritten dolayı Bize yalvaran kendisi değilmiş gibi eski haline geçip gider. İşte haddini aşanlara, yaptıkları işler, kendilerine böyle süslenmiş, hoşlarına gitmiştir.*"⁵⁸⁵

Döneminin en yaygın şirk işleme biçimi olan ekonomik soyguna karşı yılmadan mücadele eden adalet timsali Hz. Şuayb Peygamber ve az sayıda mümin kendilerini sürmek veya öldürmek için planlar kuran zalim topluma karşı Allah'a güvenmişlerdi.⁵⁸⁶

Hz. Şuayb Peygamber ve mümin arkadaşları "Allah'a iman etmiş olmaktan başka hiçbir kusur işlemedikleri halde" toplumdaki şirk önderleri tarafından sürgüne mahkûm edilmişlerdir. Onlar da hep birlikte durumlarını Allah'a tevekkül ederek bildirmişlerdir. Zaten her şeye şahit olan Yüce Allah onların bu yakarışına "suça gömülmüş o toplumu helak etmek suretiyle" cevap vermiştir.⁵⁸⁷ "*Ey bizim Rabbimiz! Bizimle şu halkımız arasında Sen hükmünü ver, haklı haksız açığa çıksın. Sen elbette*

⁵⁸³ Zülaloğlu, Fevzi, *Kur'an'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2005, s. 24.

⁵⁸⁴ Bakara, 2/152.

⁵⁸⁵ Yunus, 10/12.

⁵⁸⁶ Zülaloğlu, *Kur'an'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri*, s. 149.

⁵⁸⁷ Zülaloğlu, *Kur'an'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri*, s. 125.

hüküm verenlerin en iyisisin!"⁵⁸⁸ Yani bizim durumumuzu açıp ortaya ser, böylece bizlerle kavmimizin arası açılsın ve gerçek ortaya çıksın.⁵⁸⁹ Aramızda hükmet veya aramızda hüküm verene kadar bize yardım et."⁵⁹⁰

Hz. Şuayb, kavminin küfür ve isyanlarında devam etmesi uzayıp gidince, onların da salah bulacağından ümit kesince, beddua ederek: "Babbimiz, bizimle kavmimiz arasında Sen hak ile hükmet, Sen hükmedenlerin en hayırlısısın" diye dua etmiş, şanı yüce Allah da onun duasını kabul ederek kavmini büyük bir sarsıntı ile helak etmişti.⁵⁹¹

2.1.2.7. Emin olmak

Güvenmek, korku ve endişeden emin olmak" mânasındaki "emn" fiil kipinden gelen "emânet" kelimesi "hıyanet" in karşıt anlamlısı olarak isim şeklinde kullanıldığı gibi "güvenilir olmak" anlamında masdar şeklinde de kullanılır.⁵⁹² Emanet, güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey olup, Emin ise kendisine güvenilen kişi demektir.⁵⁹³ Peygamberlerin sıfatı olarak emânet, Allâh'tan aldığı vahiyleri, aynen insanlara tebliğ etmeleri anlamındadır. Peygamberler, almış oldukları ilâhî emirleri ne değiştirmişler ne de onlara bir şey ilâve etmişlerdir. Çünkü Peygamber "en güvenilir" insandır. Onlarda hiçbir şekilde ihanet ve hıyânet bulunmaz. O halde güven ve emniyet, nübüvvetin vazgeçilmez şartıdır.⁵⁹⁴ Bu hususta Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: "*Onlar öyle seçkin kimselerdir ki Allah'ın buyruklarını tebliğ ederler, O'nu sayıp çekinirler, O'ndan başka kimseden çekinmezler. Hesaba çeken olarak Allah yeter.*"⁵⁹⁵

Bütün Peygamberler görevlerini en mükemmel şekilde yerine getirmişler ve kavimlerine şöyle demişlerdir: "*Size Rabbimin buyruklarını tebliğ ediyorum. Ben sizin iyiliğinize çalışan, sizi uyaran güveneceğiniz bir insanım.*"⁵⁹⁶

Hz. Şuayb (a.s.) kavmine kendisinin Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu ve risaleti tam anlamıyla kavmini tatmin edecek tarzda ifa edip onları ken-

⁵⁸⁸ A'raf, 7/89.

⁵⁸⁹ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 5, s. 319.

⁵⁹⁰ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 122.

⁵⁹¹ el-Kurtubi, *el-Cami li Ahkam-il Kur'an*, c. 9, s. 286.

⁵⁹² Ali Toksarı, "*Emanet*", DİA, c. 11, s. 81.

⁵⁹³ el-İsfehâni, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 52.

⁵⁹⁴ Karagöz, "*Emanet*", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 145.

⁵⁹⁵ Ahzâb, 33/39.

⁵⁹⁶ A'râf, 7/68; Şuara, 26/178.

di risaletine uymaya ihlâsla teşvik ederek⁵⁹⁷ şöyle diyordu: “*Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim!*”⁵⁹⁸

2.1.2.8. Nasihat

Nasihat, bir şeyi veya bir kimseyi içten ve gönülden sevmek, ona bağlanmak, ihlas,⁵⁹⁹ sadakat ve samimiyet demektir.⁶⁰⁰ Kötülüklerden nehyetmek, insanları iyiye ve güzele sevk etmek⁶⁰¹ için yapılan güzel konuşma, va’az, öğüt, tavsiye, ihtar ve ibret verici derstir.⁶⁰²

Hiz. Şuayb (as) Allah’ın kendisine verdiği tebliğ görevini yerine getirmiş ve hak yoldan sapan toplumunu uyarılmış ve onlara nasihat etmiş, öğütte bulunmuş, görevini hakkıyla yerine getirmişti. Kendisini dinlemeyen halkın helâkini gördüğündeki durumunu Kur’an bize şöyle anlatır: “*Gördüğü müthiş manzara karşısında Şuayb, yüzünü üzüntü ile öteye çevirip: Zavallı halkım! dedi, ben size Rabbimin buyruklarını tebliğ etmişim, sizin iyiliğinize çalışmışım, size öğütler vermişim! Artık böyle nankör, böyle kâfir bir toplum için ne diye üzülüp kendimi harap edeyim!*”⁶⁰³ O’nun öğüt ve nasihatlerine kulak asmayan, O’nun söylediklerini nazarı dikkate almayan tutumlarından dolayı ve durumlarını değiştirmediklerinden o millete gelen azaptan sonra, “*zarara rızasıyla girene merhamet edilmez*”⁶⁰⁴ kaidesi gereğince Hiz. Şuayb (as) şöyle diyordu: “*Böyle nankör, böyle kâfir bir toplum için ne diye üzülüp kendimi harap edeyim!*”⁶⁰⁵

Bunun üzerine Hiz. Şuayb, onlardan yüz çevirdi. Ve dedi ki: Allah bilir ya ben size Rabb'immin elçilik görevini tebliğ ettim, bu felaketten kurtulmak için Allah'ın bildirdiklerini anlattım ve emirlerini ulaştırdım. Ve size gereken nasihatı yaptım, iyilikseverliğimi gösterdim, vazifemi tamamen yaptım, ancak siz dinlemediniz inkâr ettiniz. O halde ben şimdi kâfirler topluluğuna nasıl üzülrüm? Yani ilk önce Hiz. Şuayb (as) kavminin helak olmasından dolayı bir üzüntü duydu, fakat onların üzüntüye layık olmadıklarını ve küfürleriyle azabı hak etmiş olduklarını düşünerek onlar-

⁵⁹⁷ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, c. 10, s. 195.

⁵⁹⁸ Şuara, 26/178.

⁵⁹⁹ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 332.

⁶⁰⁰ Görmez, Mehmet, “Hz. Peygamberin Bir Hadisi Şerifinde Din Tanımı” Peygamberimiz Hiz. Muhammed (Özel sayı), *Diyanet ilmi dergi*, Ankara: 2000, s. 333.

⁶⁰¹ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 332.

⁶⁰² Çağrııcı, “*Nasihat*”, DİA, c. 32, s. 408; Görmez, “Hz. Peygamberin Bir Hadisi Şerifinde Din Tanımı”, s. 333.

⁶⁰³ A'raf, 7/93.

⁶⁰⁴ Ebu Bekir Bin Mes'ud Bin Ahmed el-Kasani el-Hanefi Alaaddin, *Bedaiu's-Sana-i Fi Tespiti Şerai*, Daru'l Kutubi'l İlmi, 1986, c. 4, s. 50.

⁶⁰⁵ A'raf, 7/93.

la olan bütün manevî ilgisini kesti. Kısacası "oh olsun" demedi, ancak "vah" etmenin de caiz olmayacağını düşünerek ve böyle söyleyerek onlardan tamamen yüz çevirdi.⁶⁰⁶

Hız. Şuayb (as), yukarıdaki ayette şunları kastediyordu: Andolsun ki ben, tebliğde bulunmak, nasihat etmek ve başınıza gelmiş olan şeyden sizi sakındırmak suretiyle, bütün mazeret kapılarınızı kapatmışım. Ama siz benim sözümü dinlemediniz ve nasihatimi kabul etmediniz. Binaenaleyh, ben artık size nasıl üzüleyim." Yani, "Onlar, bir kimsenin kendilerine üzülmesine layık değildiler."⁶⁰⁷

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. HZ. ŞUAYB KISSASINDA TİCARET AHLAKININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

3.1.1. Temiz Kazanç

Tarih boyu pek çok kimsenin dikkat etmediği şeylerden biri, helal kazançtır. Bu hususta Kur'an-ı Kerimde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır; *"Siz ey peygamberler! Helâl ve hoş şeylerden yiyip için, makbul ve güzel işler işleyin, zira Ben yaptığınız her şeyi bilmekteyim."*⁶⁰⁸

"Helâl ve hoş şeyler" diye çevirdiğimiz "tayyibât" kelimesi, hem şer'î bakımdan yenilip içilmesi, kullanılması helâl olan hem de saf, temiz ve sağlığa uygun olan nimetleri ifade eder.⁶⁰⁹ Bu sözler ile bütün peygamberlere hitab edilmiştir. O halde buyruğun anlamı şöyle olur: Ey peygamberler! Hoş ve temiz şeylerden yeyiniz.⁶¹⁰

Yine başka bir ayette şöyle bildirilir: *"Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yeyiniz; Fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır."*⁶¹¹

Elmalı'lı bu ayet hakkında şöyle der:

⁶⁰⁶ Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 2215.

⁶⁰⁷ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 191.

⁶⁰⁸ Mü'minun 23/51.

⁶⁰⁹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 4, s. 62.

⁶¹⁰ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 15, s. 50.

⁶¹¹ Bakara 2/168.

“Yeryüzünde bulunan şeylerden yiyiniz. Fakat nasıl rastgelirse ve her elinize geçeni değil, helali hoş ve tertemiz olarak yiyiniz. Yediğiniz şeyler pis, kirli, şunun bunun hakkı geçmiş, yaratılış itibariyle ve dinî bakımdan yasaklanmış veya şüpheli şeyler olmasın. Helalinden kazanınız, haram, pis, şüpheli şeylerden sakınıınız. Onlara tenezzül etmeyiniz. ve şeytanın adımlarına uymayınız. Yani onun arkasından izinden gitmeyiniz.”⁶¹²

Yine bir başka ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Size kısmet ettiğimiz rızıkların temiz ve helâlinden yeyiniz. Eğer yalnız Allah’a ibadet ediyorsanız, O’na şükrediniz.*”⁶¹³ Bu ayetle, Yüce Allah mü’min kullarına rızık olarak verdiği temiz şeyleri yemelerini ve Allah’ın kulu oldukları için kendisine şükretmelerini emrediyor.⁶¹⁴

Nesefi bu ayet hakkında şöyle demektedir; “*Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizin temiz ve helâl olanlarından yiyin. Eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız. Eğer siz, ibadet ve kulluğunuzu yalnızca Ona tahsis ederseniz ve nimetleri verenin Allah olduğu hususundaki ikrarınızda doğru ve samimi iseniz, size verdiği rızıklar için O'na şükredin.*”⁶¹⁵

Bu ayet hakkında Elmalî’li şöyle der: “*Size kısmet ettiğimiz rızıkların maddi ve manevi temiz olanlarından yiyiniz. Çünkü yaratılış âleminde rızıkın haramı da var, helali de; pisi de var, temizi de. Fakat siz, bunların temizlerinden ve kimsenin hakkı geçmeyerek meşrû şekilde kazanılan helallerinden insanca yiyiniz.*”⁶¹⁶

Bu ayetlerden anlaşıldığı gibi helalinden kazanıp, helalinden yemek Yüce Allah’ın bir emridir. Helal kazancın mü’min için gerekli olduğu ve kazancını mutlaka helal yoldan elde etmesi gerektiğini peygamberimiz şöyle dile getirmektedir; “*Helal kazanç peşinde koşmak farzlar üstü farzdır.*”⁶¹⁷

Helal kazanç ibadetlerin de kabulünün temel şartıdır.⁶¹⁸ Hz. Peygamber saçı başı dağılmış, yüzü-gözü toz toprak içinde perişan bir vaziyette yoldan gelmiş ellerini semaya açıp “*Ey Rabbim!*” şeklinde dua eden bir adamı anlatarak şöyle buyuruyor: “*Yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, haramla beslenmiş. Allah neden ona*

⁶¹² Elmalî’li, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 1, s. 583.

⁶¹³ Bakara 2/172.

⁶¹⁴ İbn-i kesir, *Tefsîr’ul Kur’ân’il Azîm*, c. 2, s. 147.

⁶¹⁵ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, c. 1, s. 97-98.

⁶¹⁶ Elmalî’li, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c.1, s. 588.

⁶¹⁷ Taberani, Süleyman bin Ahmed bin Eyyûb eş-Şâmi el-Lahmî’, el-Mu’cemü’l-Kebir (nşr. Hamdi es-Selefi), Musul 1404/1983, X,74, nr.9993.

⁶¹⁸ Müslim, “Zekat”, 65; Tirmizi “Tefsir”, c. 2, s. 36.

*icabet etsin?”*⁶¹⁹ Kazanç, batıl yollara tevessül edilmeden tertemiz, helal yollardan kazanılmalıdır. Çünkü ibadetin kabulünde kazancın temiz yoldan olup olmamasının büyük bir etkisi vardır.⁶²⁰ Helâl yemek; duanın ve ibâdetin kabulünün sebebidir. Keza haram yemek de; duanın ve ibâdetin kabul olmamasının sebebidir.⁶²¹

İçine hiç haram bulaşmamış saf, temiz az kazanç, içine haram bulaşmış çok kazançtan daha hayırlıdır. Ayette şöyle geçer: *“Murdarın çokluğu hoşuna gitse de murdar ile temiz bir olmaz. Öyleyse ey akl-ı selîm sahipleri! Siz az çok demeyip daima temize, helale yönelin! Haram yemekten, Allah’a karşı gelmekten sakının ki felah bulasınız!”*⁶²²

Faydalı olan az bir helâl; zararlı olan pekçok haramdan daha hayırlıdır. Nitekim hadîs-i şerifte şöyle zikredilmektedir:

*“Az olup da yeten, çok olup da aldatandan daha hayırlıdır.”*⁶²³

Kur’an-ı Kerimde, *“Hasılı o Yahudilerden taşan bir zulüm, insanları Allah yolundan menetmeleri, kendilerine yasaklanmış olmasına rağmen faizi almaları, halkın mallarını haksızlıkla yemeleri yüzündendir ki Biz, kendilerine daha önce helâl kılınan bazı temiz nimetleri haram kıldık ve içlerinden nankör olanlara can yakıcı azap hazırladık.”*⁶²⁴

Bu mahrum edilişleri, o temiz, helal nimetleri yemekten yasaklanmaları hep zulümleri sebebiyle ve Allah yolundan pek çok menetmeleri ve faizden yasaklanmış oldukları halde faiz almaları ve insanların mallarını batıl yollarla yemeleri sebebiyle oldu.

Hz Ömer’in şu sözü de helal ve temiz mal kazanmanın önemi açısından önemlidir: *“Parayı temiz kullanmanın üç yolunu görüyorum. Birincisi, meşru vasıtalarla kazanılmalıdır. İkincisi, meşru şeylere harcanmalıdır. Üçüncüsü, gayri meşru şeylere harcanması önlenmelidir.”*⁶²⁵

Helal yoldan kazanmak, Allahın emrettiği yoldan rızkını aramak, haram yollardan içtinab etmek bereket vesilesidir. Ticari hayatta yalan söylemek, alım ve satım sırasında yemin, hile, aldatma, işin hakkının vermeme, emek istismarı vb. ahlaki za-

⁶¹⁹ Müslim, “Zekat”, 65; Tirmizi, “Tefsir”, c. 2, s. 36.

⁶²⁰ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 26.

⁶²¹ İbn-i kesir, *Tefsîr’ul Kur’ân’il Azîm*, c. 2, s. 147.

⁶²² Maide 5/100.

⁶²³ İbn-i Kesir, *Tefsîr’ul Kur’ân’il Azîm*, c. 5, s. 379.

⁶²⁴ Nisa, 4/160-161.

⁶²⁵ Numani, Şibli, *Hz Ömer’in Devlet İdaresi II*, trc. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Hikmet Yay., th., s. 357.

aflar kâr ve kazancın bereketini gideren temel faktörlerdir. Bunun sonucu da yerine göre Allah'ın bahşetmiş olduğu nimetin tamamının veya bir kısmının helak olması şeklinde ortaya çıkabilir.⁶²⁶ Bir hadiste şöyle geçmektedir:

*”Ey insanlar! Allah’a gönülden bağlanarak emir ve yasakları hususunda Onu gücendirecek davranışlardan sakının. Rızık talebinde mutedil olun/ ifrat-tefritten sakının/ orta yolu (iktisad) tutun. Çünkü rızık gecikse bile hiçbir kimse onu tastamam almadıkça ölmeyecektir. O halde Allah’ın hakkınızda koyduğu esaslara gönülden bağlanarak saygılı olun ve talepte mutedil olun/ ahlaki sınırlar çerçevesi içinde davranın. Helal olanı alın, haram olanı da terk edin.”*⁶²⁷

Yüce Allah Kur’an-ı Kerimde Peygamber kıssalarını anlatmakla insana bazı dersler vermekte ve ibret almalarını istemektedir. Aynı zamanda her bir kıssa insanların bir zaaf noktasını dile getirmekte ve o yönde tahşidat yapmakla irşad etmektedir. Hz. Şuayb kıssasında da Allahı inkâr etmiş, sosyal ilişkilerinde adil davranmayan, haram yollardan kazanan ve bu yüzden helak olan bir toplum nazara veriliyor. *“Medyen ahalisine de içlerinden biri olan Şuayb’ı gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. İşte size Rabbinizden açık delil geldi. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır. Hem öyle tehditler savurarak, yol başlarını tutup, Allah’a iman edenleri Allah’ın yolundan çevirmeyin ve bu yolun eğri büğrü olduğuna dair, şüpheler verip halkı yanıltmayın! Hem düşünün ki bir zaman siz sayıca pek az idiniz. Öyle iken Allah sizi çoğalttı. Ülkeyi bozan o müfsitlerin sonunun nasıl olduğuna bakın da ibret alın!”*⁶²⁸

Bu ayet hakkında Seyyid Kutup şöyle der: Onlar özellikle otoritede O'na kullarını ortak koşuyorlardı. Sosyal ilişkilerini düzenlemede Allah'ın adil kanununa başvurmuyorlardı. Kendilerine kendilerinin uydurdukları kurallar ediniyorlardı. -Belki de ortak koşmaları sadece bu hususta idi- Onlar bu yüzden başkalarının yollarını kestikleri, yeryüzünde bozgunculuk yaptıkları gibi, alışverişte de hile yapıyorlardı. Doğru yolu bulan ve dinlerine inanan kişilere işkence eden ve Allah'ın dosdoğru yolundan alıkoymaya çalışan zalimler idiler. Yanısıra, Allah yolunda dosdoğru olmaktan

⁶²⁶ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 51.

⁶²⁷ İbn-i Mace, *“Ticaret”*, 2.

⁶²⁸ A’raf, 7 /85-86.

hoşlanmıyorlar ve yolun Allah'ın sisteminde olduğu gibi dosdoğru sürüp gitmemesini, yanlış ve saptıran olmasını istiyorlardı.⁶²⁹

Hz. Şuayb (as), kavminin haram yollardan kazanmamaları hususunda uyarıyor. *“Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın. Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin üzerinizde bir bekçi değilim.”*⁶³⁰

3.1.2. Ticarete İstikamet

İstikâmet, sözlükte; hakka tabi olmak, adâleti yerine getirmek, doğru yola girmek, itaat olan şeyleri yapıp isyân olan şeylerden sakınmak,⁶³¹ verdiği sözü tutmak ve haktan meyletmemek, doğru, düzgün, dengeli, sabit ve kararlı olma⁶³² demektir. Bu kimseye ve hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmayan, dümdüz ve dosdoğru şeye mustakîm denir.⁶³³

Mustakîm kelimesi Kur'ân'da; tartının,⁶³⁴ Allah yolunun⁶³⁵ ve Allah yoluna giren insanın sıfatı olarak kullanılmıştır. İbn Abbas'ın beyanına göre İslâm Dini de "Sıratı Müstakîm" olarak ifade edilmiştir.⁶³⁶

Dürüstlük İslam ahlakının temelini oluşturur. Kur'an-ı Kerimde bu manayı teyid eden ayetler geçmektedir. *“Rabbimiz Allah'tır diyip sonra da istikamet üzere/ doğru gidenler var ya, onların üzerine melekler iner: ‘Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin’ derler...”*⁶³⁷

*“Rabbimiz Allah'tır diyenler sonra da istikamet üzere olanlar / dosdoğru gidenler var ya işte onlara korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir de...”*⁶³⁸

Hz. Peygambere gelerek: *“Ya Rasulullah! Bana İslam hakkında öyle bir söz söyle ki senden başka hiç kimseye bir sorma ihtiyacı hissetmeyeyim ve o söz bana*

⁶²⁹ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 3, s. 1303.

⁶³⁰ Hud, 11/85-86.

⁶³¹ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 77.

⁶³² Süleyman Uludağ, Mustafa Çağrıçı, *“İstikamet”*, DİA, c. 23, s. 348.

⁶³³ Karagöz, *“İstikamet”*, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 335.

⁶³⁴ İsrâ, 17/35.

⁶³⁵ Şûrâ, 42/52.

⁶³⁶ Karagöz, *“İstikamet”*, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.335.

⁶³⁷ Fussilet, 41/30.

⁶³⁸ Ahkaf, 46/31.

yeterli olsun' diyen bir sahabiye Allah Rasulu cevaben: ' Rabbim Allah de sonra da istikamet üzere ol!'"⁶³⁹ buyurmuştur.

Ticari hayatta da dürüstlük bir nesneyi üretirken veya alıp satarken en değerli sermaye, dünyada itibar, ahirette saadet kazandıran en kıymetli erdemdir. Tersiyalan ve aldatmadır.⁶⁴⁰

Ticarette dürüst olmak ve dürüstlüğün kazandırdığı yüksek mertebeye şu hadis işaret etmektedir: " *Alışverişlerde doğru davranan, dürüst, güvenilir (emin) Müslüman tacirlerin ahiret yurdunda peygamberler, siddıklar ve şehitlerle birlikte bulunacaklardır.*"⁶⁴¹ Ticari hayatta kâr, üretim ve hizmet sektöründe kazancı bereketli kılan temel faktör dürüstlüktür. Bu üst değerdir ve bir tacir için hem dünyada hem de ahiret yurdu için en değerli sermayedir. Çünkü dürüst tacir dünyada en değerli ve en bereketli sermayeye sahiptir, ahirette de peygamberler, siddıklar ve şehitlerle birlikte haşrolunacaktır.⁶⁴²

Ticari hayatın doğası gereği dürüstlüğünü kaybeden bir esnafın hem bu dünyada hem de öteki dünyada iflası kaçınılmazdır. Çünkü insanlar aldatıldıklarını anladıklarında fitri olarak bu ortamdan uzaklaşırlar. Aldatma eylemi sadece aldatılan kişi bunu fark edinceye kadar devam edebilir. Aldatma ve yalan işin tabiatına aykırılık arzettiği için bir gün mutlaka kendisini hissettirir. Aldatma ve yalan gibi ahlaksız tutumlar da çabuk yayılma özelliğine ve bu yüzden büyük bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla hızlı bir müşteri kaybını beraberinde getirir. Müşterisini kaybeden de ticari hayatını bitirir.⁶⁴³

Ticari hayatın en önemli değeri güven unsurudur. Güven insana hem ahirette kazandırır hem de dünyada kazandırır. İnsanların güvenini kazanan bir tacir, müşterileri tarafından memnuniyetle karşılanacağı ve sürekli tercih etmeye sebep olacağı ve memnun olanlar tarafından başkalarına tavsiye edileceği ve böylece namı her tarafa yayılacağı bunun tabii sonucu olarak da servetinin artacağı bir gerçektir. Güven rızka

⁶³⁹ Müslim, "İman", 62; Tirmizi, "Zühd", 61; İbn Mace, "Fiten", 12; Darimi, "Rikak", 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 412; c. 4, s. 385.

⁶⁴⁰ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 59.

⁶⁴¹ Tirmizi, "Büyü", 4; İbn Mace, "Ticaret", 1; Darimi, "Büyü", 8.

⁶⁴² Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 50.

⁶⁴³ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 60.

bereket getirir. Hz. Peygamberin: “Güven, zenginliktir”⁶⁴⁴ ve “güvenirlilik rızkı, hıyanet fakirliği celbeder.”⁶⁴⁵ hadisleri bu manayı teyid eder.

Tabiun’un büyük âlimlerinden İmam Azam Ebu Hanife’nin talebesi, fakih, zahid Abdullah b. Mübarek (ö.181/797) tacirlerin dürüstlüğüne dikkat çeken şu tespitte bulunmuştur: “Ticaret erbabı, Allah’ın yeryüzünde güveni kendilerine en fazla yakıştırdığı kimselerdir. Tacir hain olursa insanlar kime güvensinler!”⁶⁴⁶

Allah’tan korkan dürüst tacirlerin sergiledikleri davranışlar takdire şayandır. Bu örnek olay ufuk açıcıdır: Muhammed b. El-Münkedir dükkânını emanet ettiği adam hata ile bir köylüye beş dirhemlik malı satmıştı. İbnü’l-Münkedir dükkâna dönüp hatayı tespit edince: “Yazık sana, bizi mahvettin” diyerek adama çıkıştı. Sonra ondan çarşı-pazar her tarafı dolaşıp o köylüyü bulmasını istedi. Adam akşama kadar o köylüyü aradı ve sonunda bularak dükkâna getirdi. İbnü’l-Münkedir, hatalı satışı anlatınca köylü: “Önemli değil benim bir itirazım yok” deyince: “Sen kendin için razı olsan da, biz senin için ancak kendimiz için razı olduğumuza rıza gösteririz” dedi ve verdiği parayla on dirhemlik bir bez satın alabileceğini ya da beş dirhemini talep edebileceğini ve yahut da aldığı bezi iade edip bütün parasını geri isteyebileceğini söyledi. Köylü, beş dirhemini alıp bu tacir için “ kuraklık ve kıtlık zamanı tam kendisiyle yağmur duasına çıkılacak adam” diyerek oradan ayrıldı.”⁶⁴⁷ Onun sergilediği tutum şu hadisin hayata geçirilmiş şeklidir: “ Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi içinde arzu etmedikçe hakiki imana ulaşmış olamaz.”⁶⁴⁸

Kur’an-ı Kerimde dile getirilen peygamber kıssalarının her biri toplumsal bir rahatsızlığı ve sapmayı dile getirdiği gibi aynı zamanda tedavi çarelerini de sunmaktadır.

Medyen’in, inkârcılıkları yanında, başta gelen toplumsal hastalıkları ticaret ahlâkının bozulması idi.⁶⁴⁹ Bu yüzden peygamberleri onları bundan menetti; ölçü ve tartıda adaletli olmaya; insanların haklarını nicelik veya nitelik olarak eksiltmeden, zarar vermeden ödemeye; ülkenin düzenini bozup halkın huzurunu kaçırmaktan vaz-

⁶⁴⁴ Kadı Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Selâm el-Kudai, , *Müsnedü’ş-Şihab* (nşr. Hamdi es-Selefi), Beyrut: 1407/1986, c. 1, s. 44.

⁶⁴⁵ es-Suyuti, *el-Fethu’l-Kebir fi Dammi’z-Ziyâdeti İlâ’l Camii’s-Sağir*, Beyrut: 1415/1994, c. 1, s. 338.

⁶⁴⁶ Abi, Ebû Sa’d Mansur b. el-Hüseyn, *Nesrü’d-dürr* (nşr. Hlid Abdülgani Mahfuz), Beyrut: 1424/2004, c. 4, s. 127.

⁶⁴⁷ Muhammed b. Ebi l-Hasen Ali b. Atiyye el-Hâris Ebu Talib el-Mekki, *Kûtu l-Kulûb fi Muameleti l-Mahbûb ve Vâsf-ı Tariki l-Mürîd ilâ Makâmı t-Tevhîd*, Beyrut: 1995, c. 2, s. 439, 440.

⁶⁴⁸ Buhari, “İman”, 7; Müslim, “İman”, 71.

⁶⁴⁹ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 436.

geçmeye çağırıldı. "...Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun..."⁶⁵⁰ buyruğu müşteri haklarını, "...halkın hakkını yemeyin..."⁶⁵¹ buyruğu da satıcı haklarını korumayı hedefler. Aynı ayetin sonunda, insanların bu buyruklara uymalarının bizatihi kendi iyiliklerine olduğu da belirtilmek suretiyle gerek iman, gerekse ahlâk kurallarının insanların yine kendilerine dünya ve âhiret saadeti kazandıracığına işaret edilmiş; buna mukabil 86. ayetin sonunda da inkârcılık ve haksız davranışlarıyla din ve dünya düzenini bozanların uğradıkları kötü akıbet hatırlatılmıştır. 87. âyette ise Şuayb'ın davetine inananlardan da inanmayanlardan da bir süre sabredip beklemeleri istenmekte; hüküm verenlerin en iyisi olan yüce Allah'ın, mutlak adaletiyle kimin haklı olduğunu ortaya çıkaracağı bildirilmektedir.⁶⁵²

Yukarıdaki ayet hakkında Razi şöyle der: Cenâb-ı Hak, burada, hem eksik ölçüp tartmaktan nehyetmekte, hem de hakkın tam olarak verilmesini emretmektedir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hak'ın, muameleleri men edip alışverişi yasaklamadığına; ancak eksik ölçüp tartmayı reddettiğine delâlet eder.⁶⁵³ "...halkın hakkını yemeyin..."⁶⁵⁴ Bu ifade, hem ölçülebilir ve hem de tartılabilir bütün malları ve eşyayı içine alır. Her tür eşyanın doğru değerlendirmesini emreden kapsamlı bir direktiftir. Tartarken, ölçerken, fiyatlandırırken maddi ve manevi anlamda değer biçerken hile yapmayı yasaklar.⁶⁵⁵ Bu ayette geçen "eşya" şey'in çoğuludur. Maddi ve manevi her şeydeki haklarda eksiltmeye şamildir.⁶⁵⁶

Yukarıdaki ayetin tefsirinde Zuhayli şöyle demektedir: Hz. Şuayb (as), bozulan ticaret ahlakını düzeltmek için onlara ölçü ve tartıyı tam olarak yapmalarını, hilekârlık, noksanlık ve sahtekârlık yapmamalarını emretti. Çünkü onlar insanların haklarını eksik veren ve hilekârlık yapan kimseler idiler. Bir satıcı buğday, arpa gibi bir mal getirdiği zaman fazla fazla alıyor ve haksızlık yapıyorlardı. Kendilerine bir müşteri gelince de eksik ölçüyle satış yapıyorlar, mümkün olduğu kadar açgözlülük yapıyorlardı. Bu sebeple hilekârlıktan men etmek için tam ve kâmil olarak hakka riayet etmekle emrolundular. Zira bilindiği gibi onlar hayır, bereket, bol rızık ve geniş bir nimet içindeydiler. Fakat tamahkârlık, maddî hırs ve tatminsizlik onları alçaltmış,

⁶⁵⁰ Hud, 11/85.

⁶⁵¹ Hud, 11/85.

⁶⁵² Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 437.

⁶⁵³ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Gayb*, c. 8, s. 42.

⁶⁵⁴ Hud, 11/85.

⁶⁵⁵ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 4, s. 1918.

⁶⁵⁶ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l Hakîm*, c. 12, s. 142.

insanlar arasında itibarlarını lekelemiştir.⁶⁵⁷ Onlar ticarete güveni kaybettiklerinden ve peygambere kulak verip itaat etmediklerinden helak oldular. Medyen halkının azabı dünyada tamamen helak olmak ve umumi telef idi. Çünkü ayet-i kerimede "*sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum.*"⁶⁵⁸ buyurulmuştur.⁶⁵⁹

3.1.3. Ölçü Ve Tartıyı Doğru Tutmak

Ticaret hayatının doğru temellere oturtulması için ölçü ve tartının sağlam ve düzgün tutulması gerekir. Kur'an-ı Kerim'de bu konuda Yüce Allah Medyen halkını uyararak şöyle diyordu: "*Ölçeği, tam ölçün de eksik ölçüp hak yiyenlerden olmayın! Doğru terazi ile tartın, halkın hakkından bir şey kısmayın! Ülkede bozgunculuk yaparak nizamı bozmayın.*"⁶⁶⁰

Taberi bu ayetlerin tefsirinde şöyle der: Yüce Allah onlara ölçü ve tartıya riâyeti emredip ölçü ve tartıyı eksik tutmaktan onları men'etmiştir. İnsanlara bir şey verdiğiniz zaman onlar için ölçüyü tât yapın, ölçüyü eksik tutup onlara eksik olarak vermeyin. Sizin lehinize bir durum olduğu zaman, onlardan alırken ölçüyü nasıl da tam olarak yapıyorsunuz. Aksine verdiğiniz gibi alın, aldığımız gibi verin.⁶⁶¹ Bu milletin karakteri, ölçüde ve tartıda hile yapmalarıydı. Haklarından daha fazlasını zorla ve gasbederek almalarıydı; İnsanlara haklarından daha az vermeleri idi; ucuza alıp fahiş fiyatla satmalarıydı. Öyle anlaşılıyor ki, onlar ticaret kervanlarının geçtiği bir kavşakta bulunuyorlar, ticaret borsalarına hükmediyorlardı. Peygamberleri, onlardan bütün işlemlerinde adalet ve doğruluğu ilke edinmelerini istiyordu.⁶⁶² Razi, "*Ölçeği, tam ölçün de eksik ölçüp hak yiyenlerden olmayın!*"⁶⁶³ ayeti hakkında şöyle demektedir:

Buradaki keyl (ölçme),

- 1) Tam ölçme,
- 2) Noksan ölçme,
- 3) Fazla ölçme diye üçe ayrılır. Böylece, Cenâb-ı Hak, "tam ölçmek" demek olan vacibi, "*tam ölçün*" ifadesiyle emretmiş; noksan ölçmek demek olan haramdan da, "*eksik ölçüp hak yiyenlerden olmayın*" ifadesiyle nehyetmiş, ama fazla ölçmeden

⁶⁵⁷ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 6, s. 375.

⁶⁵⁸ Hud, 11/84.

⁶⁵⁹ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 6, s. 375.

⁶⁶⁰ Şuarâ, 26/181-182-183.

⁶⁶¹ et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an*, c. 17, s. 634.

⁶⁶² Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 5, s. 2615.

⁶⁶³ Şuara, 26/181.

bahsetmemiştir. Çünkü insan fazla fazla ölçerek verirse iyilik etmiş olur, fazla ölçmeyip tam ölçerse, o zaman da günaha girmiş olmaz. Şuayb (as) tam ölçmeyi emredince, bunun nasıl olacağını beyan ederek, "Doğru terazi ile tartın" demiştir.⁶⁶⁴

Kur'an-ı Kerim'de, "Ölçü ve tartıyı eksik tutmayın."⁶⁶⁵ "Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın. Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır."⁶⁶⁶

Zuhayli şu ayet hakkında şöyle bir değerlendirme yapar: Yani satış yaptığınız zaman ölçüyü ve tartıyı tam yapın. İnsanların haklarını eksiltenden olmayın. Alıcı olduğunuz zaman da insanların mallarına tamahkârlık ederek ölçüye ve tartıya satarken yaptığınız gibi ilâve yapmayın. Yani vacip olan husus alış-verişte eşitliği gerekli kılmaktır. Sizler verdiğiniz gibi alın. Aldığınız gibi verin. "Doğru terazi ile tartın."⁶⁶⁷ Yani adil ve düzgün tartı ile tartın.

Bu ayetin bir benzeri Cenab-ı Hakk'ın şu ayetleridir: "Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan ölçüyle aldıkları zaman tastamam alırlar. Kendileri ölçüyle ve tartıyla verdikleri zaman ise eksiltendir. Gerçekten onlar öldükten sonra diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"⁶⁶⁸ Bu ayetler ölçü ve tartıda hile yapmaktan nehyetmektedir. Bu ifadeler verirken alırken, satarken ve satın alırken eşit davranma emrini ihtiva etmektedir.

"Halkın hakkından bir şey kısmayın!"⁶⁶⁹ Bu âyetin tefsiri hakkında Zuhayli şöyle der; İnsanların mallarını ve ölçülen-tartılan, ölçüyle tartılan, sayılan her şeyde insanların haklarını eksiltmeyin. Bu ifade her çeşit miktarları ihtiva etmektedir. Ölçü, tartı, yüzölçümü ve miktar olsun ölçülen her şeyde adalet vacip kılınmaktadır. Yine aynı şekilde şeref ve namusu korumak gibi manevî ve edebî hakları korumak da bu ifade muhtevasına girmektedir.⁶⁷⁰

Peygamberimiz de alış verişte tartının ehemmiyetine işaretle şöyle buyurmuştur: "Kim hacim ölçüsü ve tartıyla bir yiyecek satın alırsa, ölçmeden ve tartmadan onu başkasına satmasın."⁶⁷¹ "Sattığın zaman tart, satın alınca tarttır."⁶⁷²

⁶⁶⁴ er-Râzi, *et-Tefsîr 'ul Kebîr ve Mefatih 'ul Ğayb*, c. 24, s. 163.

⁶⁶⁵ Hûd, 11/84.

⁶⁶⁶ Hûd, 11/ 85-86.

⁶⁶⁷ Şuara, 26/182.

⁶⁶⁸ Mutaffifin, 83/1-6.

⁶⁶⁹ Şuara, 26/182.

⁶⁷⁰ Zuhayli, *et-Tefsîr 'l-Münîr*, c. 10, s. 456.

⁶⁷¹ Müslim, "Büyü", 31-39.

Allah hile yapılarak kazanılan kârın haram olduğunu; gerçek ve helâl olan kârın karşılıklı rızayla yapılan alışverişten kalan kâr olduğunu beyan eder: “Eğer mümin iseniz, Allah’ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır...”⁶⁷³

Alışverişte tartı üzerinde oynayarak fazla kazanç elde etmek insanın zaruri ihtiyacından veya fakirliğinden kaynaklanmıyor. Nitekim bu haram işi yapan Medyen halkı bolluk içindeydi. Bu durum ayette şöyle dile getirilir:

“Ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum. Ama böyle devam edecek olursanız, sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum.”⁶⁷⁴

İnsanı bu işe sürükleyen insandaki mala karşı zaafıdır. Bu hadisi şerif insanın bu zaafını şöyle dile getiriyor: “Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncü bir vadi daha isterdi. Âdemoğlunun karnını topraktan başka bir şey dolduramaz. Ama Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder.”⁶⁷⁵

Bu hadis işaret ettiği gibi insanın dünya malına karşı bitmeyen bir hırsı ve zaafı vardır.

3.1.4. Aldatmamak, Hile Yapmamak

Hile, sözlükte "çare, maharet, kurnazlık, aldatmak,⁶⁷⁶ düzenbazlık" gibi anlamlara gelir.⁶⁷⁷ Hile, kişinin sevmediği şeyden sevdiği şeye aldatarak meyletmesidir.⁶⁷⁸ Bir fıkıh kavramı olarak, bir kimseyi istenen yönde irade beyanında bulundurmamak için yanlış bir kanaat uyandırarak veya mevcut bulunan hatalı fikrin devamını sağlayarak yanıltmayı ifade eder.⁶⁷⁹ Hile, bir şahsın akit veya tek taraflı bir hukuki işlem yapması için kasten yanıltılması halidir.⁶⁸⁰ İslam dininde ticari ilişkiler karşılıklı rıza esasına göre olmalıdır. “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur...”⁶⁸¹ Hile ve aldatmak böyle bir ilişkiyi zedeler.

Ticaret üretici ile tüketici arasında köprü oluşturan bir aracılık hizmetidir. Ticaret üretilen malları tüketim yerlerine ulaştırıp pazara sunar, böylece bu malları güzel-

⁶⁷² Buhârî, “Büyü”“, 51.

⁶⁷³ Hud, 11/86.

⁶⁷⁴ Hud, 11/ 84.

⁶⁷⁵ Buhari, “Rikak”, 10; Müslim, “Zekat”, 116,119; Tirmizi, “Menakıb”, 32,64.

⁶⁷⁶ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 158.

⁶⁷⁷ Köse, “Hile”, DİA, c. 18, s. 28; Paçacı, “Hile”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 259.

⁶⁷⁸ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 158.

⁶⁷⁹ Köse, “Hile”, DİA, c. 18, s. 28; Paçacı, “Hile”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 259.

⁶⁸⁰ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 65.

⁶⁸¹ Nisa, 4/29.

leştirir ve bulunup satın alınmalarını kolaylaştırır. Buna göre ticaret her iki tarafa, yani hem üreticiye hem de tüketiciye yönelik bir hizmettir ve bu iki yönlü hizmet karşılığında yarar sağlama işlemidir. Bu yarar sağlama, maharete ve çalışmaya dayandığı gibi aynı zamanda hem kâra hem de zarara açıktır.⁶⁸² Hile ve aldatmak, taraflara kâr değil, zarar getirir.

Peygamberimiz hile ve aldatmanın imanla bağdaşmayacağını şu hadisiyle dile getirmiştir: “*Bizi aldatan bizden değildir.*”⁶⁸³ Başka bir hadiste de Peygamberimiz hileye başvuranın ateşte olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁴ Kusurlu bir malın bu durumunu gizleyerek satmanın helal olmadığı ve bu şekilde hareket eden kişinin daima Allah’ın gazabı ve meleklerin laneti altında bulunduğu⁶⁸⁵ hadislerde dile getirilmiştir. Hile ve aldatmak aynı zamanda malın bereketini de giderir.⁶⁸⁶

Medyen halkı alışverişlerinde hile ve aldatmaya başvurdukları ve bu yönde haksız kazanç elde ettiklerinden dolayı Yüce Allah tarafından uyarılmıştır. “*İşte size Rabbinizden açık delil geldi. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır.*”⁶⁸⁷ Bu ayetten anlaşılan, İnsanların mallarına hiyanet etmek ve haksız yere mallarını almalarının yasaklanmasıdır.⁶⁸⁸ Yüce Allah’ın, “*İnsanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin.*”⁶⁸⁹ buyruğunda geçen “*eksiltmeyin*” lafzı, malın kıymeti hususunda aldatmak suretiyle veya ölçü ve tartılarda fazla ya da eksiltmek suretiyle hileler yapmakla olur. Bütün bunlar batıl yollarla malları yemek kabilindedir. Böyle bir iş; geçmiş ve önceki ümmetler arasında peygamberler aracılığıyla yasaklanmış bir husustur.⁶⁹⁰ Yani gizlice ve onların görmeyecekleri bir şekilde satış esnasında onların hakkı olan bir şeyi eksiltmeyin.

Nitekim Yüce Allah'ın bu konudaki tehdidinde şöyle buyurulmaktadır: “*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay halinel Onlar insanlardan ölçüyle aldıkları zaman tastamam alırlar. Kendileri ölçüyle ve tartıyla verdikleri zaman ise eksiltlenlerdir.*”

⁶⁸² Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 2, s. 639.

⁶⁸³ Buhari, “*İman*”, 164; Ebu Davut, “*Büyu*”, 50.

⁶⁸⁴ Buhari, “*Büyu*”, 60.

⁶⁸⁵ İbn-i Mace, “*Ticaret*”, 45.

⁶⁸⁶ Buhari, “*Büyu*”, 19,23,44,46; Müslim, “*Büyu*”, 47.

⁶⁸⁷ Araf, 7/85.

⁶⁸⁸ Zuhayli, *et-Tefsîrül-Münîr*, c. 4, s. 570.

⁶⁸⁹ A'raf, 7/85.

⁶⁹⁰ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 9, s. 282.

*Gerçekten onlar öldükten sonra diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"*⁶⁹¹

Eşyanın eksik verilmesi ise, onu ayıplamak ve rağbet edilmeyecek bir surette eksiltmek yahut değeri bakımından aldatmak veya ölçüde fazla almak yahut onu eksik vermek suretiyle hileye sapmaktır. Maksat şudur: Hz. Şuayb kavminin satış esnasında ölçü ve tartıda eksiklik yapmalarını yasak edince, ayrıca bütün yönleriyle eksik vermeyi, eksiltmeyi de yasakladı. Bunun kapsamına hileli yollarla başkalarının mallarını almak ve buna benzer türlü hileli alışverişler ve alışveriş dışında dahi olsa, her türlü aldatma da girer. Hz. Şuayb'ın kavmi beldelerine gelen yabancıların kaliteli dirhemlerini alırlar ve bu kaç paradır diyerek bunu paramparça ederler sonra da ondan bu parayı gayet açık bir şekilde oldukça eksik bir değere alırlar yahut da o paranın bedeli olarak ona kalp para verirlermiş.⁶⁹²

Medyen halkı, sosyal ilişkilerini düzenlemede Allah'ın adil kanununa başvuruyorlardı. Kendilerine kendilerinin uydurdukları kurallar ediniyorlardı. Onlar bu yüzden başkalarının yollarını kestikleri, yeryüzünde bozgunculuk yaptıkları gibi, alışverişte de hile yapıyorlardı.⁶⁹³ Bu hatalarında ısrar ettikleri ve peygamberi dinlemedikleri için helâk oldular.

3.1.5. Ticarete Duyarlı Olmak

Ticaret insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Dinimizde de rızkın onda dokuzu ticarete görülmüştür. Ticaretin Müslümanlar için taşıdığı büyük önem, ticari kavramların dini alana nakladilmesiyle de kendini gösterir.⁶⁹⁴ İslam hukukunun önemli bir kısmı da zaten tüccarlar tarafından kayda geçirildi. Daha önemli sayılabilecek husus ise Hz. Muhammed'in kendisi de ticaretle uğraşmasıdır. Hz. Ebubekir kumaş tüccarı, Hz. Osman ise tahıl ithalatçısı idi.⁶⁹⁵ Cumartesi ve Pazar günlerini dinlenmeyi emreden Yahudilik ve Hristiyanlığın aksine, Kur'an-ı Kerim Cuma günü namaz vakti "alış-verişi bırakmayı" emrediyor fakat ardından hemen ekliyor: "*Ey Ey iman edenler! Cuma ezanı ile namaza çağırıldığınız zaman derhal Allah'ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Namaz tamamlanınca yeryüzüne yayılın, işinize gücünüze gidin, Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Felaha ermenizi ümid ederek Allah'ı çok zikrediniz.*"⁶⁹⁶

⁶⁹¹ Mutaffifin, 83/1-6.

⁶⁹² Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, c. 4, s. 571.

⁶⁹³ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 3, s. 1317.

⁶⁹⁴ Murat Çizakça, *İslamın Unutulan Ekonomik Modeli*, İstanbul: ufuk yay., 2012, s. 30.

⁶⁹⁵ Çizakça, *İslamın Unutulan Ekonomik Modeli*, s. 29.

⁶⁹⁶ Cuma, 62/9-10.

Yüce Allah, insanı en güzel sürette yaratmış. Ona başka mahlûklara vermediği üstün yetenekler vermiş. Bu derece üstün olan bir varlığa imtihan gereği beraberinde bazı zaafı da vermiştir. İnsanın mala karşı güçlü bir zaafının olması⁶⁹⁷ bu alanda şeytanın işini kolaylaştırmıştır. Kur'an-ı Kerim de bu konuda insanı şöyle uyarmıştır: *“Ey insanlar! Yeryüzünde olan bütün nimetlerimden helâl hoş olmak şartı ile yeyiniz; Fakat şeytanın peşinden gitmeyiniz. Çünkü o sizin besbelli düşmanınızdır. O sizi hep çirkin işler ve hayâsızlık yapmaya, bir de Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri iddia etmeye teşvik eder.”*⁶⁹⁸

Hz. Peygamberin dürüst tacirin cennette, nebiler, sıddıklar ve şehitlerle birlikte bulunacağını bildirdiği hadisi⁶⁹⁹ büyük bir müjde olarak kabul edilse de aslında işin ne kadar çetin olduğunu, düşmanın ne kadar güçlü olduğunu ve bu yüzden de ne kadar hassas davranılması gerektiğini gösteren ciddi bir uyarıdır.⁷⁰⁰ Hz. Peygamberin: *“Tacirler mi? İşte onlar facirlerdir / günahkârlardır”* şeklindeki hadisi topyekün bir meslek erbabını suçlamak anlamında değildir. Nitekim bizzat Hz. Peygambere: *“Ya Rasulallah! Allah alış-verişi helal kılmadı mı böyle soruyorsunuz!”* denildiğinde: *“Evet helal kıldı. Ama tacirler gereksiz konuşmalar yapabiliyorlar. Yalan söyleyebiliyorlar. Yemin edebiliyorlar ve günaha düşüyorlar.”*⁷⁰¹ demiştir. Hadisin bir başka rivayetinde de Allah'ın emir ve yasakları konusunda hassas davranan, yeminine, sözüne bağlı kalan, iyiliği esas alan ticaret erbabının bunun dışında olduğunu belirtmiştir.⁷⁰² Aslında ilk hadis, tacirin ne kadar kaygan bir zeminde bulunduğu, hataya ne kadar açık bir alanda rızkını kazandığına ince bir imadır, dolayısıyla çok hassas davranması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁷⁰³

İnsan için hem dünyada hem de ahirette böyle fayda sağlayan, fakat insanın zaaflarından dolayı kaygan bir zemin olan ticarete hassas ve duyarlı olunması, helal ve haram sınırlarına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanarak Kur'an-ı Kerimde şöyle dile getiriliyor: *“Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. O da onlara: Ey halkım! dedi, yalnız Allah'a ibadet edin, çünkü sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hem ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum.*

⁶⁹⁷ Buhari, “Rikak”, 10; Müslim, “Zekat”, 116,119; Tirmizi, “Menakıb”, 32,64.

⁶⁹⁸ Bakara, 2/168-169.

⁶⁹⁹ Tirmizi, “Büyü”, 4; İbn Mace, “Ticaret”, 1; Darimi, “Büyü”, 8.

⁷⁰⁰ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 49.

⁷⁰¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 3, s. 428,444; Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübra*, c. 5, s. 266.

⁷⁰² Tirmizi, “Büyü”, 4; İbn Mace, “Ticaret”, 3; Darimi, “Büyü”, 7.

⁷⁰³ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 50.

Ama böyle devam edecek olursanız, sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum. Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın. Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin üzerinizde bir bekçi değilim.”⁷⁰⁴

Medyen halkının en önemli işleri ticarettir.⁷⁰⁵ Ticarete duyarlı olmadıkları için de uyarılmışlardı. Onların böyle davranmalarının sebebi yokluktan gelmiyordu. Aksine onların bolluk ve bereket içinde oldukları Kur'an'da şöyle dile getiriliyor; “*Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum.*”⁷⁰⁶

Bu ayetin tefsirinde Elmalı'lı şu izahı yapmaktadır: Şüphesiz ben sizi bir hayır ile görüyorum. Yani nimet ve bolluk içinde görünüyorsunuz, bu da hakkınızda hayırdır. Bunun gereği haksızlık etmek değil, insanların hakkını, hukukunu gözetmektir, halkın yararına hizmet etmektir ve Allah'a şükretmektir. Şu halde ölçüyü ve tartıyı noksan yapıp da hayrı berbat etmeyin. Bununla beraber hiç şüphesiz ben hepinizi içine alacak, topunuzu birden kuşatacak bir günün azabından korkarım. Yani böyle devam eder giderseniz, noksan ölçü ve tartı ile haksızlığı sürdürürseniz, elinizdeki hayrı yitirdikten başka, bir gün gelecek ki, onun azabı hepinizi kuşatacak, hiçbiriniz ondan kurtulamayacaksınız. Sizin böyle topyekün bir azaba uğramanızdan korktuğum size acıdığım için bu nasihatları yapıyorum.⁷⁰⁷

3.1.6. Kul Hakkına Hassasiyet Göstermek

İnsanların gereğini yerine getirmekle yükümlü oldukları haklar "Allah'ın hakları" ve "kulların hakları" şeklinde başlıca iki kısma ayrılır. Allah hakları, O'nun emrine saygı O'nun varlığına ve birliğine iman edip hükümlerine uygun şekilde yaşamakla gerçekleşir. Kul hakları ise genellikle insanların canları, bedenleri, ırz ve namusları, manevî şahsiyetleri, makam ve mevkileri, dinî inanç ve yaşayışları gibi konulardaki kişilik haklarıyla mallarına ve aile fertlerine ilişkin haklarından oluşmakta ve bunlara yönelik olarak yapılan kötülükler, verilen zararlar kul haklarına tecavüz sayılmaktadır.⁷⁰⁸

Kur'an-ı Kerim kul hakkının önemine ve ağırlığına dikkat çekmiştir. “*Ey kavmimiz! Allah yoluna dâvet eden bu elçinin çağrısını kabul ve ona iman edin ki Allah*

⁷⁰⁴ Hud, 11/84-85-86.

⁷⁰⁵ Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 2806.

⁷⁰⁶ Hud, 11/85.

⁷⁰⁷ Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 2806.

⁷⁰⁸ Çağrıci, “*Kul Hakkı*”, DİA, c. 26, s. 350.

da sizin günahlarınızdan affetsin ve gayet acı bir azaptan sizi kurtarsın."⁷⁰⁹

Bu ayetten hareketle Elmalılı kul hakkının af kapsamının dışında olduğunu söylemiştir. "...Günahlarınızdan bağışlasın..."⁷¹⁰ Burada ba'ziyet ifade eden min ile denilmesi dikkat çekicidir. Denilmiştir ki maksat sadece Allah'ın hakkı olan günahlardır. Çünkü kulların hakları sadece iman ile bağışlanıvermez. Gerçi bir gayri müslim kanlar döküp mallar yağma etmiş olup da sonra müslüman olsa müslüman oluşu hiç şüphesiz bütün geçmişlerini keser atar ise de, yine o gayri müslimin birkaç sene önce eman yolu ile gelip bir şahısdan borç almış olduğunu farz etsek bu defa sadece İslâm'a gelmesiyle o borcun da zimmetinden düşmüş olması gerekmez. Yani aynı yurt içinde zimmi ve andlaşma ile orada bulunan gayri müslimlerin İslâm'a girmeleri belirli olan kul haklarını düşürmez.⁷¹¹

Dinimiz kul hakkına çok önem vermiştir. Hz. Peygamber: "*Kıyamet günü haklar sahiplerine mutlaka verilecektir. Hatta boynuzsuz koyun kendisini süsen boynuzlu koyundan hakkını alacaktır.*"⁷¹² buyurarak kul hakkı konusunda duyarlı olmamızı istemiştir. Peygamberimiz, kul hakkını ihlal edenleri müflis olarak nitelendirmiştir.⁷¹³

Ticaret, kul hakkı ihlallerinin çok olduğu bir alan olması hasebiyle Kur'an-ı Kerim bu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. "*Vay haline eksik ölçüp tartanların! Onlar ki satın alırken haklarını tam olarak alırlar. Fakat kendileri başkalarına satar, ölçüp tartarken eksik yapar, hile karıştırırlar. Sahi onlar, o en mühim günde, yani bütün insanların Rabbülâlemin'in divanında duracakları günde, diriltilip toplanacaklarını düşünmezler mi?*"⁷¹⁴ Ticarete yapılan kul hakkı ihlallerinin deftere yazıldığı ve bunlar için büyük bir mahkemenin kurulacak olması, kul hakkının önemine işaretir.⁷¹⁵

Araf suresinde geçen şu ayetler de kul hakkına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

"Medyen ahalisine de içlerinden biri olan Şuayb'ı gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. İşte size Rabbinizden açık delil geldi. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltme-

⁷⁰⁹ Ahkaf, 46/31.

⁷¹⁰ Ahkaf, 46/31.

⁷¹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 4362-4363.

⁷¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 235, 323, 363, 442.

⁷¹³ Müslim, "*Birr*", 60.

⁷¹⁴ Mutaffifin, 83/1-9.

⁷¹⁵ Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 85.

yin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır. Hem öyle tehditler savurarak, yol başlarını tutup, Allah'a iman edenleri Allah'ın yolundan çevirmeyin ve bu yolun eğri büğrü olduğuna dair, şüpheler verip halkı yanıltmayın! Hem düşünün ki bir zaman siz sayıca pek az idiniz. Öyle iken Allah sizi çoğalttı. Ülkeyi bozan o müfsitlerin sonunun nasıl olduğuna bakın da ibret alın!”⁷¹⁶

Şuayb (as)’ın kavminin müptelâ oldukları mefâsidin en büyüğü terazi ve kile vasıtasıyla insanların hukukunu gasp ettikleri için usul-ü itikadı beyandan sonra hukuk-u nâsı tam vermelerini emir ve nâs’ın hukukunu noksan vermekten nehyetmiştir. Şu nehiy; sirkat, gasp, rüşvet, yol kesmek, gibi herhangi nev’iyle olursa olsun gayrın malını almak hususunun cümlesine şâmindir. Zira umum eşyada hukuka tecavüzden nehyetmiştir. İslahtan sonra arzı ifsaddan nehiy buyurdu ki, umur-u din ve umur-u dünya cümlesinde fesaddan nehyetmektir. Şuayb (as)’ın tekliflerinin hulâsası iki şeydir: Hukuk-u ilâhiyeyi ve hukuk-u nâsı muhafazadır.⁷¹⁷ Hukuk-u nas, kul haklarına taalluk eden ihlallerdir. Ayetteki nehyedilen hususlar kul hakkı ihlalleridir.

Hud suresinde de şöyle geçmektedir: ” *Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın.* ”⁷¹⁸ Ölçeği ve teraziyi tam tutmak, ölçü ve tartının hakkını vermektir ki, alırken ziyade, verirken noksan yapmamaktır. Zira ziyade alıp, noksan vermek gayrın hukukuna tecavüz olduğu cihetle haramdır.⁷¹⁹

Şuara suresinde de benzer şekilde kul hakkı ihlallerine dikkat çekerek uyarılmaktadır: “*Ölçeği, tam ölçün de eksik ölçüp hak yiyenlerden olmayın! Doğru terazi ile tartın, halkın hakkından bir şey kısmayın! Ülkede bozgunculuk yaparak nizamı bozmayın.* ”⁷²⁰

Kul hakkını ihlal edenlerin akibeti berbat olur.⁷²¹ Kul hakkının sahibi dışında birisi tarafından affı yoktur. Hatta ihlal, hata sonucunda bile meydana gelse kul hakkı düşmez. Peygamberler de kul hakkından sorumludur. Buna göre kişi üzerindeki kul hakkını halletmeden ahiret yurduna gitmemenin yollarını aramalıdır.⁷²²

⁷¹⁶ A’raf, 7/85-86.

⁷¹⁷ Vehbi, *Büyük Kur’an Tefsiri*, c. 3-4, s. 1683.

⁷¹⁸ Hud, 11/85

⁷¹⁹ Vehbi, *Büyük Kur’an Tefsiri*, c. 5-6, s. 2404.

⁷²⁰ Şuara, 26/181-182-183.

⁷²¹ Vehbi, *Büyük Kur’an Tefsiri*, c. 9-10, s. 3946.

⁷²² Köse, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, s. 87.

İş ahlâkı, ticarî ahlâk, haklara saygılı olmak, başkasının hürriyetine tecavüz etmemek, ölçü ve tartıda her zaman âdil olmak, insaf ve vicdan kıstasını unutmamak, kul hakkının en ağır bir günah ve vebal olduğunu kabul etmek, toplumları ve milletleri ayakta tutan önemli nedenlerdir. İthalat ve ihracatın gelişmesi ve devamlılığı bu ahlâkla sıkı sıkıya bağlıdır. Sözü edilen kıstasların yıkılması, dumura uğraması, toplum ve milletin ahlaken çökmesinin ve yıkılmasının yakın olması demektir.⁷²³

3.1.7. İnsanlara Haklarını Tam Vermek

Hak, sözlükte “inkârî caiz olmayan sabit şey,⁷²⁴ doğru, doğruluk,⁷²⁵ adalet, hikmet, hikmete uygun vukubulan hüküm, görev, gerekli, ahenk, uyum, uygunluk, pay, hisse, kısmet ve var olma” anlamlarına⁷²⁶ gelir.

İnsanların haklarının tam verilmesi konusunda Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Halkın hakkını yemeyin"*⁷²⁷ Bu ifade, hem ölçülebilir ve hem de tartılabilir bütün malları ve eşyayı içine alır. Her tür eşyanın doğru değerlendirmesini emreden kapsamlı bir direktiftir. Tartarken, ölçerken, fiyatlandırırken maddi ve manevi anlamda değer biçerken hile yapmayı yasaklar. Emekler, davranışlar, beceriler ve nitelikler de bu kapsama girer. Çünkü aslında somut nesnelere için kullanılan "şey" sözcüğü, kimi zaman soyut değerler için de kullanılır. İnsanların mallarına düşük değer biçerek onları aldatmak, bir zulüm türü olmasının ötesinde, insanların vicdanlarına kötü duyguların tohumlarını da eker. Acı, kin; adaletten, iyilikten ve doğru değerlendirme kriterlerinden umut kesmek, sözünü ettiğimiz kötü duyguların başlıcalarıdır. Bu duygular, toplumsal birliği, kişiler arası ilişkileri, sosyal dayanışmayı, fertlerin vicdanlarını ve duygu dünyalarını sarsıntıya uğratırlar. Sosyal hayatta hiçbir sağlıklı kurum ve değer bırakmazlar.⁷²⁸

*"...Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın."*⁷²⁹ Bu ayet hakkında Zuhayli şöyle açıklama yapar: Yani hakkı eksik vermek yahut adam öldürmek yahut hırsızlık ve yağmalama gibi fesat çıkarmayın. Üç cümleden meydana gelen Hud suresi 85. ayetteki son iki cümle hususi bir ifadeden sonra umumi bir ifadeye geçmektedir. *"Halkın hakkını*

⁷²³ Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, c. 6, s. 2877.

⁷²⁴ el-Cürcani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 153.

⁷²⁵ et-Tehânevi, *Keşşâfu İstilahati'l-Fünûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 682.

⁷²⁶ Bekir Topaloğlu, *"Hak"*, DİA, c. 15, s. 152; Karagöz, *"Hak"*, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 220.

⁷²⁷ Hud, 11/85.

⁷²⁸ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 4, s. 1918.

⁷²⁹ Hud, 11/85.

yemeyin" ifadesi de haklarda noksanlaştırmayı ve diğer fesat çeşitlerindeki bozgunculuğa da şamildir.⁷³⁰

İnsanların haklarında tam riayet konusunda hassas olan Hz. Şuayb (as), kavminin hastalığını biliyordu. Onların hastalığı ölçü ve tartılarını noksan yapmaktı. Kavmine Peygamber olarak gönderilince, onları önce Allah'a imana ve ibadete davet etmiş, sonra en büyük hastalıkları olan ölçü ve tartılarını tam yapmalarını tavsiye etmiş ve şöyle demiştir: *"Ey halkım! dedi, yalnız Allah'a ibadet edin, çünkü sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hem ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum. Ama böyle devam edecek olursanız, sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum. Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın. Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin üzerinizde bir bekçi değilim."*⁷³¹

Bu ayetin tefsirinde Semerkandi şöyle der: "Hakkınıza razı olun, başkalarının hakkını gasbetmeyin. Yoksa ben sizi Allah'ın azabından koruyamam. Sizi hidâyete de erdiremem. Sizi hidâyete ancak Allah erdirir." Bulunduğun yerde ölçü ve tartı tam ise orada kal, şayet ölçü ve tartı tam değil ise oradan ayrıl. Zira ölçü ve tartının tam olmadığı yerlerde kıtlık, yokluk, hastalık çoğalır, huzur bozulur.⁷³²

Ayette geçen "...Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun ..." ⁷³³ hakkında Kurtubi şöyle der: Tamam yapmak, "eksiksiz, adalet ve hak ile yapmak" demektir. Maksad, herkesin hakettiği payı gereği gibi almasıdır. "...Halkın hakkını yemeyin..."⁷³⁴ Hakettiklerinden daha az vermeyin, haklarını eksiltmeyin." ...Ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın."⁷³⁵ buyruğuyla yüce Allah ölçü ve tartılarda hainlik etmenin yüzünde fesat çıkarmakta aşırıya gitmek olduğunu beyan etmektedir.⁷³⁶

3.1.8. Hırstan Kaçınmak ve Kanaatkâr Olmak

Hırs, sözlükte "bir şeyi şiddetle arzu etme,⁷³⁷ ona aşırı derecede tutkun olma,

⁷³⁰ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 6, s. 367.

⁷³¹ Hud, 11/84-85-86.

⁷³² Semerkandi, Ebu'l-Leys, *Tefsîru'l Kur'an*, ş.y, Sezgin Naşriyat ve Ciltevi, t.y. c. 3, s. 256.

⁷³³ Hud, 11/85.

⁷³⁴ Hud, 11/85.

⁷³⁵ Hud, 11/85.

⁷³⁶ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 11, s. 192.

⁷³⁷ el-İsfehâni, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 159.

sonu gelmeyen istek, aç gözlülük⁷³⁸ gibi anlamlara gelir, bir ahlak terimi olarak ise, belli bir amaca erişme hususunda kişinin bütün benliğini saran arzu ve tutku demektir.⁷³⁹ Hırs, başkasının elindeki nimetin yok olmasını talep etmek,⁷⁴⁰ aşırı biçimde arzu etmek ve aşırı biçimde istemektir.⁷⁴¹

İnsan imtihan gereği zaaflarıyla birlikte yaratılmıştır. İnsanın zaaflarından biri de mala karşı aşırı hırstır. Ve bundan dolayı da terbiyeye ihtiyacı vardır. Peygamberimiz şöyle buyurur: “*İnsanoğlu yaşlansa da onda iki şey genç kalır; hırs ve lezzet.*”⁷⁴² Başka bir hadiste: “*Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncü bir vadi daha isterdi. Âdemoğlunun karnını topraktan başka bir şey dolduramaz. Amma Allah tevbe eden kimsenin tevbesini kabul eder.*”⁷⁴³ buyurur.

İnsan mala kadar bu kadar düşkün ve açgözlü doyumsuz olsa da istifadesi sınırlıdır. Bu manaya şu rivayet işaret eder: “Mutarrif b. Abdillâh eş-Şihhîr babasından naklen rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (as) “*Çoklukla öğünmek sizi meşgul etti.*”⁷⁴⁴ Ayeti nazil olunca şöyle buyurdu: “*Ey Âdemoğlu! Malım, malım der durursun. Bir bak bakalım! Yiyip-içip bitirdiğin, giyip eskittiğin ve sadaka verip sevabını beklediğinden başka senin malın var mı?*”⁷⁴⁵ Hadisin devamında: “*Bunlar dışındakiler gidici ve sahibini terk edici özelliğe sahiptir.*” buyurmuştur.⁷⁴⁶ Bu hadislerde malda kanaat etmeye işaretler vardır.

Verilene razı olmak, anlamına gelen kanaat, kişinin elinde bulunanla yetinmesi, dünya nimetinden kısmetine düşene razı olması demektir.⁷⁴⁷ Kanaat azla yetinme anlaşılmalıdır. Gerçek anlamda kanaat, ticaretin kendine özgü tabii-ahlaki kurallarına dayalı kazancı merkeze alması, insanın bütün benliğini saran kazanma arzusunu (tamah, hırs, ihtiras) terbiye etmesi, kontrol altına alması, aç gözlülük etmemesi, helali-haramı ayırması, şüpheli olanlara haram gibi davranıp onlardan uzak durması anlamındadır. Bu yönüyle birçok ahlaki kavramı bünyesinde bulunduran kanaat mali

⁷³⁸ Çağrı, “*Hırs*”, DİA, c. 17, s. 383.

⁷³⁹ Canbolat, “*Hırs*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 255.

⁷⁴⁰ et-Tehânevî, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, c. 2, s. 643.

⁷⁴¹ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 159.

⁷⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 3, s. 115, 119, 169.

⁷⁴³ Buhari, “*Rikak*”, 10; Müslim, “*Zekât*”, 116,119; Tirmizi, “*Menakıb*”, 32,64; Darimi, “*Rikak*”, 62; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 117, 131, 132, 219.

⁷⁴⁴ Tekasür, 102/1.

⁷⁴⁵ Müslim, “*Zühd*”, 3,4; Tirmizi, “*Zühd*”, 31, “*Tefsir*”, 102/1; Nesai “*Vesaya*”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 2, s. 368, 41; c. 4, s. 24, 26.

⁷⁴⁶ Müslim, “*Zühd*”, 4.

⁷⁴⁷ el-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 259; Çağrı, “*Kanaat*”, DİA, c. 14, s. 289; Canbolat, “*Kanaat*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 358-359.

iffetin sebebidir.⁷⁴⁸

Hırs sebab-i mahrumiyettir. Hırs sebebiyle haksızlık edip haksız kazanç elde etmek, elde olanın da yok olmasına sebep olur.

Kur'an-ı Kerim'de insanlar dünya hayatının süs ve cazibesine aldanarak ahireti unutmamaları için uyarılmış, dünya hayatının değersizliği ve geçiciliği vurgulanmış ve ahiret hayatının tercih edilmesi gerektiği sık sık anlatılmıştır.⁷⁴⁹ Peygamberimiz de bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: “*Kanaatkâr ol ki insanların Allah'a en çok şükredeni olasın.*”⁷⁵⁰

Mala karşı aşırı derecede düşkünlük, kanaatkâr olmamak, insanı, helal haram sınırlarına dikkat etmeden kazanmaya sevkeder. Nitekim Medyen halkı da içinde buldukları zenginlik ve bolluğa rağmen daha fazla kazanma hırsından dolayı helal haram demeden insanların mallarından haksız kazanç elde ediyorlardı. Hud suresinde şöyle geçmektedir: “*Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. O da onlara: Ey halkım! dedi, yalnız Allah'a ibadet edin, çünkü sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hem ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum. Ama böyle devam edecek olursanız, sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum.*”⁷⁵¹ Medyen halkı putperestliğinin yanında toplumsal ahlâk, özellikle ticaret ahlâkı bakımından da bozulmuştu. Esasen Medyen halkı bolluk içinde, müreffeh bir hayat yaşıyordu; yani onların böyle ahlâk dışı davranışlara sapmaları yoksulluktan kaynaklanmıyordu. Hz. Şuayb bu konu üzerinde çok durdu; ölçüyü, tartıyı eksik tutmamalarını, adaletle ve düzgün ölçüp tartmalarını, kendi çıkarları uğruna insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve yeryüzünde fesat çıkararak ülke düzenini bozmamalarını emretti; böylece hak dinin tevhid ve adalet ilkelerini toplumda yerleştirmeye çalıştı.⁷⁵²

Elmalı'lı yukarıdaki ayet hakkında şöyle demektedir; Medyen halkının en önemli işleri ticaret idi. Nimet ve bolluk içindeydiler. Bunun gereği haksızlık etmek değil, insanların hakkını hukukunu gözetmektir, halkın yararına hizmet etmektir ve Allah'a şükretmektir. Şu halde ölçüyü ve tartıyı noksan yapıp da hayrı berbat etmemektir.⁷⁵³

⁷⁴⁸ Muhammed abdurrahman er-Rauf Münavi, *et-Tevkif ala Mühimmatı't-Tearif*, Tah. Dr. Muhammed Rıdvan ed-Daye, Beyrut, Dimeşk: 1410, c. 1, s. 290.

⁷⁴⁹ Al-i İmran, 3/14; Ankebut, 29/64.

⁷⁵⁰ İbn-i Mace “*Zühd*”, 24.

⁷⁵¹ Hud, 11/84.

⁷⁵² Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 192.

⁷⁵³ Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 2806.

3.2. HZ. ŞUAYB (AS) KISSASINDA SOSYAL AHLAK İLE İLGİLİ ÖZELLİKLER

Sosyal ahlak, insanların toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek maksadıyla başvurulan kaidelerin bütünüdür. Sosyal ahlak, toplumda güven ortamı tesis eder. İnsanların bir arada ahenk içinde yaşamasını, iç ve sosyal barışı sağlar.

İnsan toplu halde yaşayan bir varlıktır. İnsanı toplumdan ayrı düşünmek mümkün değildir. İnsanların, toplum içinde huzurlu ve güvenli bir hayat sürmeleri için karşılıklı olarak birbirlerinin haklarına riayet etmeleri gerekir. Bu haklar karşılıklı olarak korunduğu zaman toplumdaki huzur ve güven de artar. Bu hakların korunması için toplumda ahlaki ilkelerin yer etmesi gerekir.

Peygamberlerin gönderilmesinin gayelerinden biri de bireyi ve dolayısıyla toplumu kötü gidişattan kurtarmak, bireye ve topluma ahlaki değerleri kazandırmaktır. Kıssalar diliyle Allah, bireyi eğittiği gibi toplumu de eğitiyor. Yüce Allah, kıssalar yoluyla ideal bir toplumda bulunması gereken ilkeleri ders veriyor. Bu ahlaki ilkelere uyulmadığı zaman da toplumun huzuru ve güveni kaybolarak, zamanla toplumun yok olmasına sebep olmuştur. Hz Şuayb (as) kıssasında sosyal ahlakla ilgili şu noktalar öne çıkmaktadır:

3.2.1. Emanete Riayetsizlik

Emanet, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen şey,⁷⁵⁴ güvenilir olmak, doğruluk⁷⁵⁵ gibi anlamlara gelmektedir. **Emin** ise kendisine güvenilen kişi demektir.⁷⁵⁶

İslâm literatüründe emânet oldukça geniş kapsamlı bir kavram olup, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen malın yanında, ücret, kira, ortaklık hakkı, buluntu gibi maddî haklar ile îmân, ibadet gibi dinî yükümlülükleri; beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyetleri; sözleşmeleri; mesken ve aile

⁷⁵⁴ el-İsfehâni, *Müfredat'ü Eلفaz'il Kur'an*, s. 52.

⁷⁵⁵ Karagöz, "Emanet", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 145.

⁷⁵⁶ el-İsfehâni, *Müfredat'ü Eلفaz'il Kur'an*, s. 52.

mahremiyetine saygı, nimet ve ikrama teşekkür, selama karşılık verme, sırların saklanması gibi dinî, ahlâkî, sosyal ilke ve kuralları kapsamaktadır.⁷⁵⁷

Bu anlamda emanet, maddi ve manevi tüm hakları, mükellefiyetleri kapsamaktadır.

“Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adalete uygun tarzda hüküm vermenizi emreder..”⁷⁵⁸ Âyetteki hitap umumî olup bütün mükellefleri kapsamaktadır. Nitekim emanetler de umumîdir ve ister Allah hakları, ister kul hakları olsun zimmetlere taalluk eden bütün haklara şâmindir.⁷⁵⁹ Bu hitap, her fert ve her emaneti içine almaktadır.⁷⁶⁰

Seyyid Kutub yukarıdaki ayet hakkında şunları söylemektedir. “En büyük emanet” ağacının dallarını oluşturan ikinci derecedeki emanetler arasında şunları sayabiliriz: İnsanlar arasında sağlıklı ilişkiler kurma, hiç kimsenin hakkını çiğnememe emaneti; alış-verişlerde, sözleşmelerde, verilmek üzere alınan her türlü eşyada güveni bozmama emaneti; yönetenlere ve yönetilenlere yönelik nasihat, doğruyu söyleme emaneti; ailede ve toplumda çocuklara bakma, onları iyi yetiştirme emaneti; toplumun dokunulmaz haklarını, mallarını ve sınır boylarını kollama-gözetme emaneti; kısacası hayatın bütün alanlarında ilahi sistemin insanlara yüklediği görevleri yerine getirme emaneti. Bu saydıklarımızın tümü yukarda okuduğumuz ayetin yaygın anlamı kapsamına giren ve bu nitelikleri ile yerine getirilmeleri yüce Allah'ın emri olan emanetlerin başlıcalarıdır.⁷⁶¹

Tarih boyunca insanların huzur ve mutlulukları iki sebeple kazanılmış veya kaybedilmiştir: Emanet ve adalet. Emanetler ehline verildiği ve adalete riayet edildiği müddetçe cemiyette huzur ve saadet bulunmuş, hıyanetler ve haksızlıklar ise huzursuzlukların, kavgaların, savaşların, servet ve neslin helak olmasının baş sebepleri arasında yer almıştır. Emanet, korunması istenen maddî ve manevî değerdir. Kişinin kullanıp sahibine iade etmek üzere aldığı eşya emanet olduğu gibi devletin hizmet makamları da emanettir; ilim, din, antlaşma ve sözleşmeler, komşuluk hakları... emanettir. Bütün bunlar korunacak, muhatap ve ilgililerine teslim edilecek, ne maksatla verilmiş ise ona uygun olarak kullanılacaktır.⁷⁶²

⁷⁵⁷ Karagöz, “Emanet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 145.

⁷⁵⁸ Nisa, 4/58.

⁷⁵⁹ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefâsir*, c. 1, s. 278.

⁷⁶⁰ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 1, s. 488.

⁷⁶¹ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 2, s. 688.

⁷⁶² Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 82.

İnsanların haklarına riayet etmek, haklarını yememek, alırken, verirken ölçü ve tartıya dikkat etmek güvenilir insanların özelliklerindedir. Hz. Şuayb'ın toplumunda, insanlar bu özellikten mahrum oldukları için insanların haklarına riayet etmeden, haksız yoldan gaspediyorlar. İnsanların haklarını korumakta yoksun olan halkını Hz. Şuayb (as) bu sözlerle onları uyarmaktadır;

*“Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır.”*⁷⁶³

‘Emânet’ sahibi olmak, yani güvenilir olmak toplumsal barışın ve huzurun en önemli garantisidir. Emânet duygusunun yok olması bir toplumsal felâkettir. Toplumda güven kalmadığı zaman insanarası ilişkiler tamamen menfaat esasına dayanır. Güçlü olan haklı görülür, güçlü olan zayıf olanı ezer. Hakların korunmadığı bir toplumda da fitne çıkar. Toplumun huzuru kaybolur.

3.2.2. Adalet ve İstikrarsızlık

Sözlükte adalet, "doğru hareket etmek, hakka ve hakikate göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak"⁷⁶⁴ gibi mânalara gelen bir isim olup ahlâk ve hukuk terimi olarak "bireysel ve sosyal yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik esaslarına uygun şekilde davranmayı sağlayan bir erdem veya hukuk ilkesi" anlamında kullanılır.⁷⁶⁵

Bir toplumda istikrarın olması için adaletin olması gerekir. Adalet ancak ahlaki duyguların toplumda yetleşmesiyle gerçekleşebilir. Adalet herkese insanca yaşamasını sağlayan hakkının tanınmasıdır.⁷⁶⁶ Adaletin sağlanması için her hak sahibi hakkını alması, karşılıklı hakların korunması gerekir.

Yüce Allah aşağıdaki ayetlerle adil toplumdan uzak, karşılıklı hakların korunmadığı, gasbedildiği ve bu haklara riayet edilmediği için istikrarın yok olduğu bir toplumu istikamete getirmek için şöyle uyarmaktadır;

“Medyen ahalisine de içlerinden biri olan Şuayb’ı gönderdik. Ey benim halkım! dedi, yalnız Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. İşte size Rabbinizden açık delil geldi. Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların haklarını eksiltme-

⁷⁶³ A’raf, 7/85.

⁷⁶⁴ el-İsfehâni, *Müfredat’u Elfaz’il Kur’an*, s. 413.

⁷⁶⁵ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 433.

⁷⁶⁶ Ahmet Tabakoğlu, “İslam Sosyalizmi Davası”, *İş Ahlakı Dergisi*, II-4, Kasım, 2009, s. 107

ysin, halka haksızlık etmeyin, ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın. Bana inanıp bu dediklerimi yapmanız sizin için elbette hayırlıdır."⁷⁶⁷

"Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. O da onlara: "Ey halkım!" dedi, "yalnız Allah'a ibadet edin, çünkü sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hem ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum. Ama böyle devam edecek olursanız, sizi azapla kuşatacak olan bir günden korkuyorum."⁷⁶⁸

"Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın."⁷⁶⁹

"Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin üzerinizde bir bekçi değilim."⁷⁷⁰

Bu ayetlerin tefsirinde Kurtubi şöyle demektedir;

"Eksik ölçüp tartmayı yasakladıktan sonra, tamam ölçüp tartmayı emretmesi te'kid içindir. "Tamam yapmak, eksiksiz yapmak" adalet ve hak ile yapmak demektir. Maksad, herkesin hakettiği payı gereği gibi almasıdır. Yoksa ölçülen ve tartılan şeyin (ölçek ve tartıda) tamamlanmasını kastetmemektedir.

" İnsanların haklarını eksiltmeyin."⁷⁷¹ Hakettiklerinden daha az bir şey vermeyin, haklarını eksiltmeyin." Ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın."⁷⁷² buyruğuyla yüce Allah ölçü ve tartılarda hainlik etmenin yeryüzünde fesat çıkarmakta aşırıya gitmek olduğunu beyan etmektedir

" Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır."⁷⁷³ Yani hakları adaletle, tastamam verdikten sonra Allah'ın sizin için geriye bıraktığı daha bir bereketlidir ve akıbeti daha bir övülecek şeydir. Bu yönüyle bunlar sizin zorbalık yaparak, haksızlık ederek ölçü ve tartıda eksik yapıp kendiniz için bir şeyler arttırmanızdan daha üstündür."⁷⁷⁴

Sosyal hayat fertler arasında kurulan ortak ilişkiler neticesinde oluşmuştur. Sosyal hayatta huzurun, adaletin ve onun neticesinde oluşan istikrarın sağlanması karşı-

⁷⁶⁷ A'raf, 7/85.

⁷⁶⁸ Hud, 11/84.

⁷⁶⁹ Hud, 11/85.

⁷⁷⁰ Hud, 11/86.

⁷⁷¹ A'raf, 7/85.

⁷⁷² A'raf, 7/85.

⁷⁷³ Hud, 11/86.

⁷⁷⁴ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 11, s. 192.

lıklı hakların korunmasına bağlıdır. Karşılıklı hakların korunmasını temin eden amil adalettir.

İslâm düşünürleri, kâinatın her alanında var olduğunu kabul ettikleri ve zaman zaman adil (adalet) kavramıyla da ifade ettikleri mükemmel nizamı, gerek her bir bireyin ahlâkî kişiliğinde, gerekse tabiatı gereği medenî varlıklar sayılan insanların birbirleri arasındaki münasebetlerinde yani toplumsal ve siyasal hayatta da bulunması zorunlu bir ilke olarak görmüşlerdir. Ahlâk kitaplarında bireyin ahlâkî kişiliğinin gelişmesi için gerekli görülen dört temel erdemın sonuncusu adalettir; hatta adalet erdemi, hikmet, şecaat ve iffet şeklinde sıralanan diğer erdemleri de kuşatan bir fazilet olarak kabul edilir. Öte yandan, sosyal hayat, zorunlu olarak fertler arasında ortak münasebetler kurulmasıyla gerçekleşir. Ancak bu ilişkilerin, hem Allah'ın iradesine ve rızasına hem de insanların iyiliğine uygun olarak sürdürülebilmesi için öngörülen şartların başında adalet gelir. Bu nedenle adalet, yalnız ahlâkî bir erdem değil, aynı zamanda hukukun da en temel ilkesi ve bütün yasalarda gözetilmesi gereken amaçtır.⁷⁷⁵

Ölçü ve tartıda hile yapan toplumlarda haksızlıkların çoğalacağı ve istikrarın bozulacağı bir gerçektir. Çünkü böyle toplumlarda karşılıklı güven yok olmakta, üretim motivasyonu azalmakta, “havadan para kazanma” arzusu galip gelmekte, fiyat artışı (enflasyon) olup ve “ilahi bereket” ortadan kalkmaktadır.⁷⁷⁶

3.2.3. Helal Kazancı Önemsememe

İnsan dünya hayatında hayatını idame etmek için ihtiyaç duyduğu şeyler vardır. Bunları sağlamak için çoğu zaman başkasına ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçları temin etme yollarından biri de ticaret yapmaktır. Ticarete karşılıklı rıza ve birbirlerinin haklarını korumak esastır. Bunu sağlamanın yolu helal kazançtır. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur.*”⁷⁷⁷ Yani, mal kazanmada, haram yollara tevessül etmeyiniz. Satıcı ve alıcının hoşnûdluğu (karşılıklı rızâ) ile olan meşru' ticârete gelince; bunu yapın ve

⁷⁷⁵ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 433.

⁷⁷⁶ Mustafa Özel, *İktisat ve Din, İstanbul: İz Yay., 1994, s. 215.*

⁷⁷⁷ Nisa, 4/29.

meşru' ticaret ile mal kazanmaya çalışın.⁷⁷⁸ Ticaret, onu doğruluk ve iyilikle isteyenler için Allah'ın helallerinden bir helal, Allah'ın rızıklarından bir rızıktır.⁷⁷⁹

İnsanı yaratan ve onun fitratını en iyi bilen Yüce Allah, insanın tüm ihtiyaçlarını en güzel yollardan temin etme imkânı vermiştir. “Helâl dairesi geniştir, keyfe kâfi gelir. Harama girmeye hiç lüzum yoktur.”⁷⁸⁰ Her konunun yasalarını koyan Rabbiniz helâl bir ticaretin kurallarını belirlemiş, insanlar Allah'ın belirlediği ölçüler içinde helâl yollardan ihtiyaçları olan şeylere ulaşma hakkına sahip kılınmışlardır. Kazanmanın helâl yolları her zaman açıktır.

İnsan, Allah'ın haram kıldığı yollardan dünyada bir zenginlik elde edebilir. Ancak bu yoldan kazanılan para ve mal sahibine hiçbir zaman fayda getirmez. Aksine bu kişi kazandıkları ile hiçbir zaman mutlu ve huzurlu olamaz, elindekilerin bereketi gider, istediği gibi bir fayda sağlayamaz. Ama bundan daha önemlisi, Allah'ın rızasını gözdardı ederek harama giren ve bu şekilde kazanç elde eden kişi, bu tavrını ölünceye kadar sürdürmesi durumunda ahirette de sonsuza kadar cehennem azabı ile karşılık görür. Allah'ın helal kıldığı yollardan elde edilen kazanç ise, her zaman hayır getirir. Çünkü Allah'ın insanlara gösterdiği yol en doğru ve en faydalı olandır. Bu yüzden Allah'ın dinine uygun yaşam sürenler ve kazançları helal yollardan elde edenler her zaman bunun faydasını ve bereketini görürler. Allah dünyada ve ahirette iman edenlere sakınmalarının karşılığı olarak kat kat fazla nimet verir.

Medyen, Hicaz bölgesi ile Suriye ticaret yolu üzerinde, Akabe körfezine yakın bir yerleşim merkezi idi. Şuayb aleyhisselâm ise Medyen ve Eyke halkına gönderilmiş bir peygamberdir. O da diğer peygamberler gibi inkârcı ve putperest halkına önce Allah'tan başka tanrı olmadığını anlattı ve herkesi O'na kulluk etmeye çağırdı. Ancak Medyen halkı putperestliğinin yanında toplumsal ahlâk, özellikle ticaret ahlâkı bakımından da bozulmuştu. Esasen Medyen halkı bolluk içinde, müreffeh bir hayat yaşıyordu; yani onların böyle ahlâk dışı davranışlara sapmaları yoksulluktan kaynaklanmıyordu. Hz. Şuayb bu konu üzerinde çok durdu; ölçüyü, tartıyı eksik tutmalarını, adaletle ve düzgün ölçüp tartmalarını, kendi çıkarları uğruna insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve yeryüzünde fesat çıkararak ülke düzenini bozmamalarını emretti; böylece hak dinin tevhid ve adalet ilkelerini toplumda yerleş-

⁷⁷⁸ et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, c.6, s. 637.

⁷⁷⁹ es-Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sûr*, c. 4, s. 348.

⁷⁸⁰ Nursi, *Sözler*, s. 29.

tirmeye çalıştı. Özellikle dürüstlük ilkesi üzerinde durdu. Kişinin insan ilişkileri alanında dürüst olmadıkça Allah'a karşı da dürüst olamayacağını anlattı.⁷⁸¹

Hz. Şuayb (as), kavmini helal işlerden elde ettiklerinin, harama girerek kazandıklarından daha hayırlı olduğunu tebliğ ederek şöyle demişti: "*Ey halkım! Ölçü ve tartıyı dengi dengine tam tutun, halkın hakkını yemeyin ve ülkede müfsitlik ederek fenalık yapmayın. Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. Ben sadece sizin iyiliğinizi düşünerek öğüt veriyorum, yoksa sizin üzerinizde bir bekçi değilim.*"⁷⁸²

Taberi'de bu ayetin tefsirinde şunlar geçmektedir: "Eğer Allaha iman ediyorsanız, Allahın size verdiği rızık, veya ölçü ve tartıları tam olarak yaptıktan sonra elde ettiğiniz kâr, veya Allaha itaatınız veya Allah tarafından size verilen nasibiniz veya Allahın rahmeti sizin için daha hayırlıdır."⁷⁸³

Fahredden Razi'nin tefsirinde bu ayet hakkında şunlar geçmektedir: "Allah'ın ölçüyü ve tartıyı tam yaptıktan sonra, sizler için geride bırakmış olduğu helâl kâr, noksanlaştırmaktan daha hayırlıdır. Yani Allah'ın, size geride bıraktığı helâl mal, aldatma ve eksik ölçüp tartma yoluyla meydana gelebilecek bu fazlalıktan hayırlıdır. Elde kalan malın daha hayırlı olmasına gelince: Bu böyledir, çünkü insanlar, bir kimsenin emin, doğru ve hainlikten uzak olduğunu bilirlerse, ona itimat ederler ve bütün muamelelerinde, ona yönelirler. Böylece de o kimseye, bol rızık kapıları açılır. Yine insanlar, birisinin hâin ve hilekâr olduğunu bilirlerse, ondan uzaklaşır ve kesinlikle onunla bir araya gelmezler. Böylece de, onun rızık kapıları daralmış olur. Şuayb (as) sonra "*Eğer mümin kimseler iseniz*"⁷⁸⁴ demiştir. Bunun kendileri için hayırlı olması için, imanı şart koşturmuştur. Çünkü onlar sevabı ve ikâbı kabul eden mü'minler oldukları zaman, bu sevabı elde etmeye ve o ikâbtan da sakınmaya gayret etmelerinin kendileri için, o azıcık ziyâdeyi, fazlalığı elde etmeye gayret etmelerinden daha hayırlı olduğunu bilirler."⁷⁸⁵

Bu ayet hakkında Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir'de şöyle geçer: "Allah'ın kalıcı nimeti" diye tercüme ettiğimiz "bakıyyetullah" deyimine "Allah'a itaat etmek, Allah'ın vasiyeti, Allah'ın rahmeti, Allah'ın verdiği rızık, kismet, kâr Allah'ın

⁷⁸¹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 192.

⁷⁸² Hud, 11/ 85-86.

⁷⁸³ et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsiru'l-Kur'an*, c. 22, s. 541.

⁷⁸⁴ Hud, 11/ 86.

⁷⁸⁵ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 18, s. 43-44.

hayır ve bereketi, Allah'ın acıması" gibi anlamlar da verilmiştir. Bu ifade Allah'ın helâlinden verdiği nimetin kalıcı, çeşitli yolsuzluklarla elde edilen malın ise geçici olduğuna da işaret eder. Zira helâlinden elde edilen kazanç meşru olduğu için onda erdemli kimselerin bir diyeceği olmaz, malı veren, alana karşı herhangi bir kin ve nefret duygusu beslemez; malı sahibinin elinden almak için fırsat kollamaz; dolayısıyla toplum mal ve can güvenliği içinde yaşar. Ayrıca helâlinden kazanılıp meşrû yerlere harcanan malın âhiretteki sevabı da ebedîdir. Oysa yolsuzlukla elde edilen mal toplumda kin ve nefret duygularını kamçılar; anarşiye, kan dökülmesine sebep olur; sonuçta mal da can da telef olur.⁷⁸⁶ Bu sebeple Hz. Peygamber, "*Kanlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır*"⁷⁸⁷ buyurmuştur.

Ölçüyü tam yaptıktan sonra Allah'ın sizin için bıraktığı helâl mal, topladığımız haramdan daha hayırlıdır. Allah'ın va'dine ve azabına inanıyorsanız bu böyledir.⁷⁸⁸

Ayetin "*Eğer mümin iseniz, Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır.*"⁷⁸⁹ kısmı hakkında Kurtubi şöyle der: Yani hakları adaletle, tastamam verdikten sonra Allah'ın sizin için geriye bıraktığı daha bir bereketlidir ve akıbeti daha bir övülecek şeydir. Bu yönüyle bunlar sizin zorbalık yaparak, haksızlık ederek ölçü ve tartıları eksik yapıp kendiniz için bir şeyler arttırmanızdan daha üstündür.⁷⁹⁰

İbn-i Kesir'de yukarıdaki ayetin tefsirinde şunlar geçmektedir: "Allah'ın rızık, sizin için daha hayırlıdır. Allah'ın vereceği rızık sizin insanlara eksik vermenizden daha hayırlıdır. Allah'ın geri bıraktığı sizin için daha hayırlıdır. Ölçü ve tartıyı tâtıttuktan sonra kalan kâr sizin için insanların mallarını almanızdan daha hayırlıdır."⁷⁹¹

3.2.4. Ölçü ve Tartıda Ahlaksızlık

Ticarette adaletin tam olarak sağlanması için ölçü ve tartının doğru olması⁷⁹² gerekir. Ölçü ve tartının doğru olması yanında bir de vicdanların din terbiyesiyle tezkiye edilmesi gerekir. Ölçü ve tartı ne kadar doğru tartarsa tartсын eğer vicdanlarda Allah korkusu olmazsa yine doğru ve tam tartmaz. İşte ticarete adaletin sağlanması için ölçü ve tartıyla birlikte vicdanların da din terbiyesiyle düzelmesi gerekir.

⁷⁸⁶ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 193.

⁷⁸⁷ Buhârî, "*Hac*", 132, "*Megazi*", 77; Müslim, "*Hac*", 147, "*Kasâme*", 29.

⁷⁸⁸ es-Sâbuni, *Safvetü't-Tefsîr*, c. II, s. 28.

⁷⁸⁹ Hud, 11/86.

⁷⁹⁰ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 11, s. 192.

⁷⁹¹ İbn-i Kesir, *Tefsîr'ul Kur'ân'il Azîm*, c. 7, s. 461.

⁷⁹² Rahman, 55/7.

Yüce Allah şu ayetlerde Medyen halkında şöyle der: “*Medyen halkına da kardeşleri Şuayb’ı gönderdik, onlara dedi ki: Ey benim halkım! Yalnız Allah’a ibadet edin, âhiret gününü bekleyin ve ülkede fesatçılık yaparak düzeni bozmayın!*” Bu ifadeler, Hz. Şuayb’ın (as) gönderildiği Medyen halkının bazı özellikleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Buna göre onlar Allah’a kulluk etmemekte, buna mukabil başka ilahlar edinmiş durumdadırlar. Ayrıca onlar ahirete, öldükten sonra yeniden dirilip bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceklerine inanmamakta, bu sebeple de yaptıkları her türlü zulüm ve haksızlığın yanlarına kar kalacağını düşünmekteydiler. Ahireti inkâr eden bireylerin oluşturduğu toplumlarda zulüm ve haksızlığın korkunç boyutlara ulaştığı bir gerçektir. Çünkü yaptıklarından hesaba çekilmeyeceğini düşünen kimseyi, imkân bulduğunda zulüm yapmaktan, başkalarının haklarını gasp etmekten ne alıkoyabilir? Hukuk kuralları buna belki bir nebze engel olabilir, ama vicdanlara hiç tesir edebilir mi?⁷⁹³

Allah’a ve ahiret gününe inanmayan ve bundan dolayı da hesaba çekileceklerini düşünmeden ölçü ve tartıda hassasiyet göstermeyen kavmini Hz. Şuayb (as) şöyle uyarıyordu; “*Ey Kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın.*”⁷⁹⁴

Kur’an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir’de bu ayet hakkında şunlar geçer: Medyen’in, inkârcılıkları yanında, başta gelen toplumsal hastalıkları ticaret ahlâkının bozulması ve din hürriyetinin ortadan kalkmasıydı. Bu yüzden peygamberleri onları bundan menetti; ölçü ve tartıda adaletli olmaya; insanların haklarını nicelik veya nitelik olarak eksiltmeden, zarar vermeden ödemeye; ülkenin düzenini bozup halkın huzurunu kaçırmaktan, ticarete dürüst davrananların yollarını keserek onları tehdit etmekten, Allah yolunda gitmelerini engellemekten ve içlerinde kuşku uyandırmaktan vazgeçmeye çağırdı.⁷⁹⁵

Onların ticari ahlakta sapmaları yoksulluktan, fakirlikten gelmiyordu. Aksine bolluk içinde bu kötü işi yapıyorlardı. “...*Ben sizin bolluk içinde olduğunuzu görüyorum...*”⁷⁹⁶ âyeti bu gerçeğe işaret ediyor. İşin temelinde inanç zafiyeti vardı. Vicdanlara tesir edecek ve ıslah edecek bir amilin olmamasıydı. Esasen Medyen halkı bolluk içinde, müreffeh bir hayat yaşıyordu; yani onların böyle ahlâk dışı davranışla-

⁷⁹³ Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helak Oldular*, İzmir: Akademi Yayınları, 2008, s. 277.

⁷⁹⁴ Hud, 11/85.

⁷⁹⁵ Heyet, *Kur’an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 436-437.

⁷⁹⁶ Hud, 11/84.

ra sapmaları yoksulluktan kaynaklanmıyordu. Hz. Şuayb bu konu üzerinde çok durdu; ölçüyü, tartıyı eksik tutmamalarını, adaletle ve düzgün ölçüp tartmalarını, kendi çıkarları uğruna insanların mallarının değerini düşürmemelerini ve yeryüzünde fesat çıkararak ülke düzenini bozmamalarını emretti; böylece hak dinin tevhid ve adalet ilkelerini toplumda yerleştirmeye çalıştı. Özellikle dürüstlük ilkesi üzerinde durdu. Kişinin insan ilişkileri alanında dürüst olmadıkça Allah'a karşı da dürüst olamayacağını anlattı.⁷⁹⁷

3.2.5. Değişime Karşı Çıkma

Her peygamber geldiği toplumun kötü gidişatını değiştirmek için Allah tarafından insanlara tebliğ etmek üzere bir takım görevlerle gelmiştir. Bu değişimi istemeyerek, ona karşı çıkanlar da olmuştur. Karşı çıkanlar, toplumun mevcut statükosunda çıkarları olan, buldukları konumda toplumun üstünden sağladıkları bir takım ayrıcalıkları olan ve bundan dolayı da mevcut düzenin bozulmasını istemeyen o toplumun ileri gelenleridir. Toplumdaki statülerinin bozulmasını istemeyen bu ileri gelenler, Peygamberlerin getirdiği ilkelere karşı direnerek amansız bir mücadeleye girişmişlerdir.

Mevcut düzenin onların menfaatına daha uygun olduğunu gören ve devam etmesini isteyen bu ileri gelenler aynı zamanda halkı yanlış yönlendirerek, Peygambere karşı çıkarak tehdit ediyorlardı. Statükoyü korumaya çalışıyorlardı.

Kur'an'da şöyle geçmektedir; *“Halkından kibirlenen eşraf grubu: Bak Şuayb! dediler, yeminle söylüyoruz: Ya dinimize dönersiniz. Ya da seni de, sana inanan taraftarlarını da ülkemizden süreriz!”*⁷⁹⁸

Değişime karşı çıkan bu grup aynı zamanda halkı da yanlış telkinlerle yönlendirerek şöyle diyorlardı;

*“Kavminden inkâra sapan ileri gelenler “Eğer Şuayb’a uyacak olursanız kesinlikle perişan olursunuz!” diye tehditte bulundular.”*⁷⁹⁹

Yani onların yanlış telkinlerinden şunlar anlaşılmaktadır; Eğer bu adama inanırsanız ve getirdikleriyle amel ederseniz, istediği gibi yaşamaya kalkışırsanız o zaman bu toplumda sizler yok olmak, erimek zorunda kalacaksınız. Ölçüde-tartıda bizim gibi hile yapmadan, yalana-dolana bulaşmadan bu toplumda nasıl ticaret yapacaksınız? Kazanmak şöyle dursun, büyümek şöyle dursun sermayelerinizi bile koruyama-

⁷⁹⁷ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 3, s. 186-187.

⁷⁹⁸ A'raf, 7/88.

⁷⁹⁹ A'raf, 7/90.

yacaksınız. Bunları yapmadan bu toplumda ayakta kalmanız mümkün değildir. Eğer Şuayb'ın getirdiği dine tâbi olursanız, onun haram dediklerini haram, helâl dediklerini de helâl kabul ederek hayatınızı bu inanca binâ edecek olursanız, kesinlikle sizler zarar edeceksiniz” diyorlardı. Onlara göre yalana, hileye bina edilmeyen bir ekonomi düşünülemez. İş düşündükleri gibi olmayıp eriyip yok olan o halkı yanlış telkinlerle yönlendirenler oldu.

Neticede kaybeden dünya menfaati uğruna ve haksız yere bunları elde edip, Peygambere ve inananlara karşı muhalefet oluşturan ileri gelenler oldu. Bu durum İbn-i Kesir'de şöyle ifade edilir; “Allah Teâlâ, Şuayb'ın (as) kavminin küfürlerindeki şiddetlerini, isyanlarını, haddi tecavüzlerini, içinde buldukları sapıklığı ve hakka karşı kalblerinde yer eden muhalefeti haber vermektedir. Bu sebeple onlar yemîn etmiş ve : « *Eğer Şuayb'a uyacak olursanız kesinlikle perişan olursunuz.*»⁸⁰⁰ demişlerdi. Bunun için Allah Teâlâ bunun peşinden: “*Derken şiddetli bir deprem onları kısıvrak yakaladı ve derhal oldukları yerde yığılıp kaldılar.*”⁸⁰¹ buyurmuştur. Allah Teâlâ burada, onların Hz. Şuayb'ı ve arkadaşlarını üzdükleri ve onları memleketlerinden çıkarmakla tehdîd ettikleri gibi, kendilerini sarsıntının (zelzelenin) yakalay-verdiğini haber vermektedir.⁸⁰²

Netice olarak, zamanla hak ve hakikattan uzaklaşan, toplumdaki denge ve düzeni bozan şeylerin değişime uğrayıp, asliyetini kazanması İlahi bir kaidedir. Peygamberlerin de görevi budur. Bu değişime karşı çıkmak, bulunduğu konumu ve menfaati kaybetmemek ise o konumdan nemalanmak isteyenlerin başvurduğu bir yoldur.

3.2.6. Baskı Grubu Oluşturma

Kur'an'daki kıssaları bir bütün olarak ele alıp incelediğimizde Peygamberlerin tebliğlerine anında karşı tavrı takınıp: “... *Seni izleyenlerin, toplumun en aşağı tabakasından olduklarını göre göre sana inanmamızı nasıl beklersin?*”⁸⁰³ Ve “*Bu Kur'an, bu iki şehirden büyük bir adama indirilseydi ya!*”⁸⁰⁴ gibi bir takım bahaneler ileri sürerek Allah'ın elçisi olduklarını inkar edenlerin “mele” terimi ile ifade edilen belli bir grup olduğunu görürüz. Peygamberler ve ona inananlar ile inanmak istemeyenlerden meydana gelen bu iki gruptan başka toplumun asıl çoğunluğunu temsil

⁸⁰⁰ A'raf, 7/90.

⁸⁰¹ A'raf, 7/91.

⁸⁰² İbn-i Kesir, *Tefsîr 'ul Kur'an 'il Azîm*, c. 6, s. 350.

⁸⁰³ Şuara, 26/111.

⁸⁰⁴ Zuhruf, 43/31.

eden bir grup daha vardır. Kur'an'da "mustaz'af" terimi ile ifade edilen bu grup da tercih yapmakta güçlük çeken kimselerden meydana gelmektedir.⁸⁰⁵

"Mustaz'af" terimi de ayetten anlaşıldığına göre toplumun ileri gelenlerine uyan halk tabakası, tebaa manasına gelmektedir.⁸⁰⁶

Toplumda baskı ve şiddet uygulayan, Peygamberlere karşı çıkan ve "mele" tabir edilen bu grup layık olmadıkları halde, liderlik makamında bulunan, bu makamı elden çıkarmamak için her türlü yola başvuran, zulmeden, akıl ve vicdanın sesine kulak asmayan, halktan gelen herhangi bir fikre itibar etmeyen, kibir ve gururun esiri olmuş sözde ileri gelen bir guruptur.⁸⁰⁷

"Mele" kelimesi Arapça "me-le-e" fiilinden türeyen müfred bir isimdir. Bu fiil: doldurmak, dolmak, bir kimseye yardım etmek, kurulan yayı iyice germek, zengin olmak ve çok yemekten dolayı mide fesadına uğramak gibi manalara gelmektedir.⁸⁰⁸ Bunlarla ilgili olarak da mele' ismi şu manalarda kullanılmıştır:

1- Toplumun ileri gelenleri, idarecileri, reisleri, eşrafı, fikir danışılan, görüşleri alınan kimseleri, toplum piramidinin üstünde bulunan bu tabaka "halkın gözlerini şan, şeref ve azametle doldurdukları ve ihtiyacı hissedilen her şeyi kendilerinde bulundurduklarından dolayı dolgunluk manasını taşıyan mele' ismini almışlar.⁸⁰⁹

2- Cemaat,⁸¹⁰

İlk müfessirlerden Mukatil (ö. 150/767): Mele' kelimesinin Arapçada toplumun eşrafı, liderleri ve büyükleri manasına geldiğini söyler.⁸¹¹ Taberi (ö. 310/922): "Toplumun ileri gelenleri, eşrafı, önderleri, idarecileri, beyleri ve uluları..."⁸¹² manasını verir. Razi de (ö. 606/1209) bu terimi açıklarken şöyle der: "Peygamberlere karşı çıkan beyler ve büyüklerdir. Meclislerin önünde yer almaları, heybetli görünüşleri, göz ve gönülleri doldurmaları, toplantılarda bütün gözlerin onlara yönelmesi sebebiyle dolgunluk ifade eden bu ismi almışlar. Bu da ancak rüesada olur. Bütün bunlar,

⁸⁰⁵ İbrahim Çelik, "Kur'an'da Mele' Terimi, Peygamberler Ve Onlara Uymak İstemeyenler," *Uludağ Üniv. İlah. Fak. Derg.* I-1; Yıl, 1; Bursa: 1986, s. 75.

⁸⁰⁶ İbrahim, 14/21.

⁸⁰⁷ Çelik, "Kur'an'da Mele' Terimi, Peygamberler Ve Onlara Uymak İstemeyenler", s.79.

⁸⁰⁸ Mecduddin el-Firuzâbâdi, "1 Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhit*, trc. Asım Efendi, İstanbul: 1305, c. 1, s. 99.

⁸⁰⁹ Ebu Bişr el-Yemani el-Bendenci, *et-Takfiyetü Fi'l-Luga*, Beyrut: 1967, s.83; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c. 1, s. 158.

⁸¹⁰ İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sihah Tacu'l-Luga Ve Sihahu'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru'l-İlim, 1990, c. 1, s. 73.

⁸¹¹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Kur'an*, Bursa inebey ktb. H. Çelebi Kısmı, no. 27. vr. 207, 80.

⁸¹² et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, c. 2, s. 595, 602.

Mele'den muradın rüesa ve ekâbir olduğunu gösterir.⁸¹³

Bu kaynaklardan hareketle Kur'an'da peygamberlere uymak istemeyenleri ifade için "mele" teriminin kullanıldığı ve bu kelimenin eşraf, ileri gelenler, idareciler ve reisler manasına geldiği anlaşılır.

Yüce Allah ilk insandan beri insanlığa rehber ve doğru yolu gösterici peygamberler göndermiştir. Her ne zaman ki insanoğlu peygamberlerin gösterdiği hak ve doğru yoldan ayrılmışlarsa Yüce Allah yine peygamber göndererek insanoğlunu irşad etmiştir.

Peygamberlerin davetine karşı her seferinde, Kur'an'da "mele" terimi ile ifade edilen kendini beğenmiş bir grup, peygamberlerin karşısına dikilip bu davete engel olmak istemiştir. Çünkü bu grubun iddiasına göre insanlara doğru yolu ancak kendileri gösterebilirdi. Eğer Allah insanlara bir rehber göndermek isteseydi halkın arasından birini değil kendilerinden birini seçerdi... Hak ile batıl arasındaki bu mücadele sözlü ve fiili olarak yıllarca devam etmiş fakat sonunda peygamberler galip gelip insanoğlunu, kendini beğenmiş bu gurubun zulmünden kurtarmış ve şu gerçeği ilan etmiştir: İnsan kendisi gibi bir insana değil ancak Allah'a kul olmalıdır.⁸¹⁴

Hz. Şuayb'ın (as) tebliğine karşılık şöyle diyorlardı: "*Halkından kibirlenen eşraf grubu: Bak Şuayb! dediler, yeminle söylüyoruz: Ya dinimize dönersiniz. Ya da seni de, sana inanan taraftarlarını da ülkemizden süreriz! Şuayb şöyle cevap verdi: Peki, istemesek de mi dinimizden döndürüp süreceksiniz (Ya istemezsek ne olacakmış!) Allah bizi sizin o batıl dininizden kurtardıktan sonra kalkıp tekrar dininize dönecek olursak Allah'a büyük bir iftira atmış oluruz. Allah göstermesin, sizin inancınıza dönmemiz kesinlikle mümkün değil! Rabbimizin ilmi her şeyi kapsar. Biz yalnız Allah'a dayanırız. Ey bizim Rabbimiz! Bizimle şu halkımız arasında Sen âdil hükmünü ver, haklı haksız açığa çıksın. Sen elbette hüküm verenlerin en iyisisin!*"⁸¹⁵

Hz. Şuayb (as), o sözleri söyleyince, kavminin mütekebbir olan, O'nu ve sözlerini kabul ve tasdik etmeyi kibirlerine yediremeyen ileri gelenleri, "*mutlaka şu iki şeyden biri olur: Yani seni ve sana tâbi olanları bu beldeden çıkarırız, ya da sen bizim dinimize dönersin*" dediler.⁸¹⁶

⁸¹³ er-Razi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 150; c. 6, s. 181.

⁸¹⁴ Çelik, "Kur'an'da Mele' Terimi, Peygamberler Ve Onlara Uymak İstemeyenler", s. 75.

⁸¹⁵ A'râf, 7/88-89.

⁸¹⁶ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 184.

Peygamberlerin hak davaları karşısında söyleyecekleri bir şeyleri, getirebilecekleri bir delilleri, savunacak hak bir davaları olmayanlar, peygambere ve ona inananlara karşı baskı, zulüm, dışlanma, alay gibi tepkilerle karşı koydular. Kendi gibi düşünmeyen bu kimselere karşı toplumsal baskı gurubu oluşturmuşlar.

Bu konuda Kurtubi şöyle der: Yüce Allah'ın: "*Hem öyle tehditler savurarak, yol başlarını tutup, Allah'a iman edenleri Allah'ın yolundan çevirmeyin...*"⁸¹⁷ buyruğu ile yollarda oturup Allah'a itaate götüren yoldan başkalarını alıkoymalarını yasaklamaktadır. Onlar, iman eden kimseleri işkenceye uğratmakta tehdit ediyorlardı.⁸¹⁸

Hâlbuki peygamberlerin getirdiği hak dinde zorlama, baskı yoktur.⁸¹⁹ Birlikte yaşama, hoşgörü vardır. Hz.Şuayb (as), hak bildiği davası uğruna Allah'a dayanıp, onların tüm tehdit ve uyarılarına kulak vermeyerek insanlara hakikatleri anlatmaya devam etti. "*Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: "Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kentimizden kesinlikle çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!"*"⁸²⁰

Görüldüğü gibi batıl, bencilliği ve çatışma arzusu nedeniyle barış ve birlikte yaşamayı kabul etmemektedir! Ancak, inanç kuvveti, tehdit ve uyarılar karşısında ne gevşer, ne de sarsılır... Şuayb bir adım bile gerileyemeyeceği bir noktada durmaktadır... Herkesi, Allah'ın zaferini ve iki grup arasındaki hükmünü bekleyerek, dilediği inancı edinme ve dilediği otoriteyi benimsemeye serbest bırakmak şartıyla barış ve birlikte yaşama noktası... Davetçinin batılın yönelttiği herhangi bir baskı veya tehdit altında bu noktadan bir adım dahi geriye gitme yetkisi yoktur... Bunun dışında bir tavır, temsil ettiği haktan tamamen uzaklaşma ve ona ihanet anlamına gelir. Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi, inananlara kentten sürme ya da dinlerine geri dönme tehdidini savurduğu zaman Hz. Şuayb, kendi dinine sarılarak ve Allah'ın onu kurtardığı hüsrana uğraticı dine tekrar dönmekten nefret ederek hakkı haykırdı. Dua ederek, yardım dileyerek ve hakka ve ailesine yardım sözünü tutmasını isteyerek, sığınağı ve efendisi olan Rabbine sığındı.⁸²¹

Medyen'in inkârcı ve baskıcı eşraf takımı, halkı Şuayb'a inanmamaları hususunda uyarıp tehdit ederken, asıl kendileri hak ettikleri büyük felâkete uğramışlar; bu

⁸¹⁷ A'râf, 7/86.

⁸¹⁸ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 9, s. 282-283.

⁸¹⁹ Bakara, 2/256.

⁸²⁰ A'râf, 7/88

⁸²¹ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, c. 3, s. 1306-1307.

dünyada öyle bir topluluk yaşamamış gibi yok olup gitmişlerdir. Şuayb, daha önce onları dalâletten kurtarmak ve böyle bir akibete mâruz kalmalarını önlemek için elinden gelen her şeyi yaptığından, artık onlara acımanın da yersiz olduğunu düşünmüştür.⁸²²

Özetle toplumsal baskı, her hangi bir hakka dayanmayan, başkasına yaşama ve fikir hürriyeti tanımayan, kendi yaşam tarzının ve düşüncesinin en doğru olduğunu ileri süren, halkı kendi menfaatlerine göre yönlendiren ve şekillendiren, insanlık tarihi boyunca hak ve hakikata dayanan İlahi ilkelere direnen bir zihniyetin ürünüdür.

3.2.7. Mülkiyet Hakkına Saygı Göstermeme

Bu kelime “mülk” kökünden türemiştir. Her hangi bir şey üzerinde tasarruf yetkisinde bağımsız kalmak, özgür ve sınırsız iradede bulunmak, bir şeye sahip olmak anlamlarına gelir.⁸²³ Bir ayn veya menfaat üzerinde varlığı kabul edilen ve bir engel bulunmadıkça yalnızca sahibine tasarruf imkânı veren, ayrıca herkese karşı ileri sürülebilen bir haktır.⁸²⁴

İslâm hukukunda mülkiyet hakkının konusu sadece mallar olmayıp, bir kısım haklar ve menfaatler de mülkiyet kapsamına girmektedir.⁸²⁵

Kur'an-ı Kerim'de mülkiyet ile ilgili ayetler bir bütün halinde ele alınınca üç hüküm çerçevesinde toplandığı görülür:

Allah'ın mülkiyeti, toplumun ortak mülkiyeti ve kişilerin özel mülkiyeti.⁸²⁶ İslam, özel mülkiyete izin vermekte, ama mal sahibi için, malların kamu yararı dışında kullanılmasını önleyen sınırlayıcı hükümler koymaktadır.⁸²⁷ Özel mülkiyet konusunda İslam, kişiye kendi yararını, toplum yararını, manevi öğütleri, sorumluluk duygusunu ve toplumsal bilinci hatırlatmaktadır.⁸²⁸ Bu mülahazalar çerçevesinde mala bakan bir Müslüman, Allah'ın mutlak mülk sahibi olduğu ve kendisinin de o mülkte bir emanetçi olduğunu tahattur eder. Bu düşünceyle hareket eden başkasının mülkiyet hakkına da saygılı olur. Hak hukuk konusunda titiz olur. Hile ve aldatmaya tevessül etmez.

⁸²² Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, c. 2, s. 438.

⁸²³ M. Sait Özervarlı, “Mülk”, *DİA*, c. 31, s. 540.

⁸²⁴ Paçacı, “Mülkiyet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 493-494.

⁸²⁵ Paçacı, “Mülkiyet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 493-494.

⁸²⁶ Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul: Ensar Yay., 1990, s. 254-255.

⁸²⁷ M. A. Manan, *İslam Ekonomisi*, Teori ve Pratik, terc. Bahri Zengin, İstanbul: Fikir Yay., 1976, s. 100.

⁸²⁸ Manan, *İslam Ekonomisi*, s. 101.

İslam inancına göre mutlak mülkiyet Allah'a ait olduğundan ve insanın mülkiyeti de itibarı⁸²⁹ ve birçok sınırlarla kayıtlı⁸³⁰ olduğundan dolayı, mal, insanın elinde bir emanettir. Emanet olduğu için de, insan malın hakiki sahibi olan Allah'ın istediği gibi malını kullanacaktır. Malın meşru ve helal sınırları içinde nasıl kazanılacağı Allah tarafından Kur'an'da belirtilmiştir.

Allah, özel mülkiyete izin vermekte, onu toplum zararına kullandığında da insana sınırlamalar getirmektedir. Medyen halkı, yalnızca Allah'a ibadet edip, türlü türlü mabudlara kul olmaktan kurtulmayı ve ticaretle siyasette hukuk ve ahlâk kurallarına riayet etmeyi, hürriyete engel ya da budalalık sayıyorlardı. Hz. Şu'ayb onlara, mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin, demiş değildi, "...*İnsanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin...*"⁸³¹ demişti. Bu ise hürriyeti engellemek değildi, tam aksine hakları ve hürriyetleri tesbit ve teyid etmekte. Çünkü herkesin malları ve hakları güvence altına alınmadıkça kimse hakkından emin olamaz, mallarında dilediği gibi zaten tasarruf edemezdi. Fakat onlar insanların mallarını kendi malları imiş gibi kabul ediyor, güçlerinin yetebildiği kadar haksızlık yapmaktan geri kalmıyorlardı. Hakka, hukuka ve adalete riayet etmiyorlar, haramdan sakınmıyorlardı. Fesatçılıktan çekinmeleri gerektiği konusunda Şu'ayb'in (as) uyarılarını da kendi serbestliklerine engel sayıyorlar, "*Şuayb! dediler, atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terketmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor? Aferin, amma da akıllı, uslu bir adamsın ha!*"⁸³² gibi demagogjilerle söz dokundurmayaya ve alaya yelteniyorlardı.⁸³³

"...*Mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor?*"⁸³⁴ ifadesindeki maksatları onların mallarında hür olduklarını, kendilerinin menfaati olan hususlarda diledikleri gibi tasarruf edebileceklerini, zekât vermeyip mallarını hiçbir şekilde hayır yolunda harcamayacaklarını, sadece çeşitli vesilelerle mallarını artıracaklarını beyan etmekte. O halde senin bize emrettiğin ölçü ve tartıda hilekârlığı ve sahtekârlığı bırakmak, az ve helâl malla kanaat etmek, az ve

⁸²⁹ Ayetullah Muhammed Hüseyin Beheştî, , *el-İksadu'l-İslami, Munazzamatu'l-A'lamu'l-İslami*, Tahran: 1986. s. 1.

⁸³⁰ Beheştî, *el-İksadu'l-İslami, Munazzamatu'l-A'lamu'l-İslami*, s. 11.

⁸³¹ Araf, 7/85.

⁸³² Hud, 11/87.

⁸³³ Elmalî'lı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 2808.

⁸³⁴ Hud, 11/87.

helâl malı değerlendirme ve çoğaltma siyasetine zıt idi. Bu da bizim ekonomik bağımsızlığımızı sınırlamaktan başka bir şey değildir, demek istiyorlardı.⁸³⁵

Bireyin iktisadi ve sosyal özgürlüğü, dince teşri kılınan hükümlere aykırı olmadığı, İslamın ahlaki sınırları çerçevesini aşmadığı, kamu yararıyla çatışmadığı ve başkalarının haklarına tecavüze varmadığı sürece saygın, dokunulmaz ve kaçınılmazdır.⁸³⁶

3.2.8. Malın Korunmaması

Dinin korunmasını istediği olmazsa olmaz esaslardan biri de malın korunması gelmektedir.⁸³⁷ Mal, Sözlükte "kişinin veya toplumun sahip olduğu eşya, para ve diğer şeyler, rızık" gibi anlamlara gelir.⁸³⁸ Mâlik olunan her türlü şey;⁸³⁹ menkul ve gayr-i menkul varlık, servet demektir. Mal terimi, Arapçada önceleri altın ve gümüş için kullanılırken, kapsamı genişlemiş, nakit para, menkul ve gayrimenkul mallardan maddî değeri olan herşeyi şümûlüne almıştır. Çoğulu "emvâl"dir.⁸⁴⁰

Mal insanda bir emanettir. Bu ayetler de malın insanda bir emanet olduğunu desteklemektedir: *"Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler."*⁸⁴¹ *"Allah'a ve âhiret gününe inansalar ve Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden harcasalardı ne zararları olurdu sanki? Allah onları pek iyi bilmektedir."*⁸⁴² *"Allah'ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, akli ermeyen kimselerin ellerine vermeyin. Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin ve onlara tatlı sözler söyleyin, güzel tavsiyelerde bulunun."*⁸⁴³ Ayetlerinde insanın elindeki malları Allah'a nisbet edilmekte olduğu ve malın doğrudan doğruya Allah tarafından insana bir ni'met olarak verildiği vurgulanmaktadır. Madem mal Allah tarafından verilmekte, insan onu kazanırken ve harcarken Allah'ın belirlediği kurallara göre kazanmalı ve harcamalıdır. Yani helal ve haram çizgisine dikkat etmeli. Malı helâlden kazanmak kadar, ona ilgiyi dengeli tutmak, onu gerekli yerlere harcamak, onunla insanlara faydalı olmak, onun peşinden sürüklenip gitmek ve onunla şımarıklığa kapılmamak da önemli şeylerdir. İnsan ne kadar yaşarsa

⁸³⁵ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, c. 6, s. 372.

⁸³⁶ Çarpa, M. Ömer, *"İslam Ekonomisinin Amaçları"*, İslam Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi, (Haz. Yılmaz, Faruk), İstanbul: Ma'rifet Yay., 1991, s. 39.

⁸³⁷ eş-Şâtibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa, el-Muvafakât, thk. Abdullah Draz, Beyrut: 1991, c. 2, s. 8

⁸³⁸ Paçacı, *"Mal"*, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 405.

⁸³⁹ Hacak, Hasan, *"Mal"*, DİA, c. 27, s. 461.

⁸⁴⁰ İbn-i Manzur, *Lisan'ul-Arab*, c. 11, s. 636.

⁸⁴¹ Bakara, 2/3.

⁸⁴² Nisa, 4/39.

⁸⁴³ Nisa, 4/5.

yaşasın, bir gün ölecektir ve malından ayrılacaktır. Aynı malın üzerinde üç katlı bir mülkiyet vardır: Kişinin, cemiyetin, Allah'ın. Her şeyden önce mal, Allah'ındır, sonra cemiyetin. Cemiyetin ve ferdin arzularını da İlahi kaideler sınırlar.⁸⁴⁴ İslam, fert ile toplum mülkiyeti konusunda dengeyi korumak için, ferdi topluma karşı korumak amacıyla ona mülkiyet hakkını tanımış, buna karşılık toplumu da ferde karşı korumak amacıyla da bu hakkı edinmekte ve kullanmakta birçok kayıtlar, sınırlar ve şartlar koymuştur.⁸⁴⁵

Mallar ve çocuklar dünya hayatının süsüdür.⁸⁴⁶ Bunlar aynı zamanda birer fitnedir, yani insan için birer deneme alanıdır.⁸⁴⁷ Malın insan hakkında daha faydalı olabilmesi için onun Allah yolunda harcanması gerekmektedir.⁸⁴⁸ Bu harcamanın en güzel şekli, gerekli kimselere zekât vermektir.⁸⁴⁹ Elinizdeki mallar, Allah'ındır. Onları O varetmiştir. O, yaratmıştır. Onları sizin yararınıza terk etmesi, size vermesi, aslında onların sizin mallarınız olduğunu göstermez. Onlara göre siz, sadece bir vekil ve başkası adına işe giren birisi durumundasınız. Öyle ise onları, esas sahibi olan Allah'ın hakları doğrultusunda harcayın.⁸⁵⁰

Hz. Şuayb (as) kavmin içinde bulunduğu ticari ahlaksızlıktan kurtarmak için uğraşıyordu. Hz. Şu'ayb onlara, mallarınızda istediğiniz gibi tasarruf etmeyin, demiş değildi, *"insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin"*⁸⁵¹ demişti. Fakat onlar insanların mallarını kendi malları kabul ediyor, güçlerinin yetebildiği kadar haksızlık yapıyorlardı. Hakka, hukuka ve adalete riayet etmiyorlar, haramdan sakınmıyorlardı. Hz. Şu'ayb'ın (as) uyarılarını da kendi serbestliklerine engel sayıyorlar, *"Şuayb! dediler, atalarımızın taptıkları tanrılarımızı terketmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor? Aferin, amma da akıllı, uslu bir adamsın ha!"*⁸⁵² diyerek söz dokundurmaya ve alaya yelteniyorlardı. İşte böyle bir taraftan putlara tapıyor, bir taraftan da Allah'a karşı kibir ve

⁸⁴⁴ Sezai Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul: Diriliş Yay., 1987, s. 71-72.

⁸⁴⁵ Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, s. 35.

⁸⁴⁶ Kehf, 18/ 46.

⁸⁴⁷ Teğâbûn, 64/15.

⁸⁴⁸ Nisâ, 4/95; Enfâl, 8/ 72; Tevbe, 9/20.

⁸⁴⁹ En'âm, 6/141; Rûm, 30/38.

⁸⁵⁰ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 1, s. 339.

⁸⁵¹ A'raf, 7/87.

⁸⁵² Hud, 11/87.

gurur taslayıp namazı hor görüyorlardı. Bir başka taraftan da hürriyet ve ticaret adı altında hilekârlık, haklara saygısızlık, terbiyesizlik ve küstahlık ediyorlardı.⁸⁵³

Hud suresinde geçen, “*mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın mı emrediyor?*”⁸⁵⁴ âyetindeki maksatlar Tefsiri Münir’de şöyle açıklanmaktadır: Maksatları onların mallarında hür olduklarını, kendilerinin menfaati olan hususlarda diledikleri gibi tasarruf edebileceklerini, sadece çeşitli vesilelerle mallarını artıracaklarını beyan etmektir.⁸⁵⁵

3.2.9. İnanç Özgürlüğünü Engelleme

Allah, insana din, inanç ve vicdan özgürlüğü tanımış; irâdeyi baskı altına almayı ve insanı rızâsı olmayan işlere zorlamayı yasaklamıştır. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyuruyor: “*Dinde zorlama yoktur...*”⁸⁵⁶

Elmalı’lı bu ayet hakkında şu açıklamayı yapar: “Dinde zorlama yoktur. Allah onu zorla kimseye vermez. Dini, kişinin kendi tercihi ile dilemesi gerekir. Her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey, İslâm dininde yoktur. Zorlama, din için, dine sokmak için yapılmaz. Çünkü zorlama, bir kimseye hoşlanmadığı bir işi fiili bir tehditle zorunlu olarak yaptırmaktır. Hâlbuki din, hoşlanılmayacak bir şey değildir. Dinin aslı olan imanın kökü tasdik ve kalbden inanmaktır. Bu ise sırf bir rıza ve seçenek işidir.”⁸⁵⁷

İnanç özgürlüğünü insana veren Allah’tır. İslam dininde farklılıklara tahammül vardır. “*De ki: Bu gerçek Rabbinizdendir, artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin...*”⁸⁵⁸ “*Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırlardı. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?*”⁸⁵⁹

Bu ayet hakkında Seyyid Kutub şöyle der: Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek noktaya zorlar ve onları zorla buraya sevkederdi. Onlara hiçbir seçme yeteneği ve irade vermeyebilirdi. Fakat hikmetinin bazı yönlerini kavrayıp bazılarını kavramadığımız yaratıcı olan yüce Allah’ın hikmeti, insan denen şu varlığın hem iyiliği, hem de kötülüğü, hem doğru yolu, hem de sapıklığı kabul edebilecek bir yeteneğe

⁸⁵³ Elmalı’lı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 4, s. 2808.

⁸⁵⁴ Hud, 11/87.

⁸⁵⁵ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, c. 6, s. 372.

⁸⁵⁶ Bakara, 2/256.

⁸⁵⁷ Elmalı’lı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 2, s. 860.

⁸⁵⁸ Kehf, 18/29.

⁸⁵⁹ Yûnus, 10/99.

sahip olmasını gerektirmiştir. Şu veya bu yolu tercih edebilme gücünü vermeyi uygun görmüştür.

Dinin aslında ikna etme, güzel öğüt verme vardır. “*Öğüt ver, çünkü sen ancak öğüt verensin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin.*”⁸⁶⁰

İnsanlık tarihi boyunca hak dine çağırarak üzere peygamberler ve beraberlerinde vahiyler gönderilmesine rağmen, insanlar zorlanmamış, dinin benimsenip benimsenmemesi konusunda özgür irâdeleriyle başbaşa bırakılmışlardır. Ama peygamberlere karşı direnen ve Kur’an’da “mele” terimi ile ifade edilen kendini beğenmiş bir grup, peygamberlerin karşısına dikilip bu davete engel olmak istemiştir.⁸⁶¹

Toplumun ileri gelenleri diye tabir edilen “mele” grubu toplumda bir baskı gurubu oluşturup, yolların başında durarak peygamberin davetine kulak veren insanları engelleyip inanç hürriyetlerini ellerinden aldıklarını şu ayetten anlıyoruz: “*Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolun eğriliğini arayarak öyle her yolun başında oturmayın.*”⁸⁶²

Bu ayet hakkında Taberi Tefsirinde şöyle geçer: Müminleri ölümle tehdit ederek, Allah’ın varlığını ve birliğini tasdik edenleri Allah’ın dininden men ederek, Allah’ın yolunda gidenlere eğri yollar göstererek her yolun başını kesmeyin.⁸⁶³

Abdullah b. Abbas diyor ki: “Medyen halkı yolların başını tutup oradan geçenlere: “Şuayb yalancısıdır.” diyorlardı. Ona iman etmek isteyenleri tehdit ediyor ve korkutuyorlardı. Âyet-i Kerime buna işaret etmektedir.”⁸⁶⁴

Katade, Mücahid ve Süddi de Şuayb kavminin, bu şekilde yolları kestiklerini zikretmişlerdir. Ayet-i kerime’de, Şuayb kavminin, insanları Allah’ın yolundan alıkoydukları zikredilmektedir. Bundan maksat, onların Allah’a iman edenleri ve itaat ederek salih amel işleyenleri iman ve amelden alıkoymaya çalışmalarıdır.⁸⁶⁵

Hz. Şuayb (a.s.) onlara hissî ve ma’nevî olarak yol kesmeyi yasaklar. Ayeti kerimede şöyle geçmektedir; “*Hem öyle tehditler savurarak, yol başlarını tutup, Allah’a iman edenleri Allah’ın yolundan çevirmeyin.*”⁸⁶⁶ Yüce Allah’ın bu buyruğu hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür:

⁸⁶⁰ Ğâşiye, 88/21-22.

⁸⁶¹ Çelik, “Kur’an’da Mele’ Terimi, Peygamberler Ve Onlara Uymak İstemeyenler”, s.75.

⁸⁶² A’raf, 7/86.

⁸⁶³ et-Taberi, *Câmiu’l-Beyan fi Tefsiru’l-Kur’an*, c. 10, s. 312-313.

⁸⁶⁴ et-Taberi, *Câmiu’l-Beyan fi Tefsiru’l-Kur’an*, c. 10, s. 312-313.

⁸⁶⁵ et-Taberi, *Câmiu’l-Beyan fi Tefsiru’l-Kur’an*, c. 10, s. 314-316.

⁸⁶⁶ A’raf, 7/86.

a) Bu ayette geçen "sırat" kelimesi, halkın gidip geldiği yol anlamına kabul edilmiştir. Onlar yolların üzerine oturuyor ve Şuayb'a (as) inananları korkutuyorlardı...

b) Buradaki "sırat", "dinin yolları" manasına da yorumlanmıştır.⁸⁶⁷ Zemahşeri şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Her yolun başını tutup oturmayın"⁸⁶⁸ buyruğunun manası, "andolsun ki, onları saptırmak için senin doğru yolunda pusu kurup oturacağım"⁸⁶⁹ diyen şeytana uymayınız, demektir.⁸⁷⁰

İbn Abbâs, Mücâhid bu ayeti şöyle anlamışlar: Hz. Şuayb'a tâbi olmak üzere ona gelen mü'minleri tehdid ederek her yolun başını tutup oturmayın.⁸⁷¹

Bunlar, Hz. Şuayb'ın bulunduğu yere çıkan yolların başında oturuyor, onun yanına gitmek isteyen kimseleri tehdit ederek alıkoyuyor ve: "O bir yalancıdır, onun yanına gitme" diyorlardı. Tıpkı Kureyş'in, Peygamber'e (sav) yaptığı gibi aynı şeyi yapıyorlardı. Âyetin zahirinden de anlaşılan budur.⁸⁷²

Hz. Şuayb onlara: "Eğer benimle gönderilen gerçeğe içinizden bir kısmı inanıyor, bir kısmınız inanmıyorsanız, eh ne diyeyim, o halde, aramızda Allah hükmünü verinceye kadar bekleyin. Zaten hüküm verenlerin en iyisi O'dur."⁸⁷³ dedi.

Ayetin tefsirinde Seyyid Kutub şöyle der: Hz. Şuayb (as) böyle diyerek, onları daha adil bir çizgiye çağırıyordu. Artık geriye bir adım dahi atmayacağı son noktada durdu. Hüküm verenlerin en hayırlısı olan Allah'ın hükmünü verinceye kadar, herkesi benimsediği dinde bıraktı, birbirlerine zarar vermeden yaşamasını istedi. Fakat tağutlar, yeryüzünde, imanın olmasına ve tağutun dinini benimsemeyen bir grubun somut varlığına... Yeryüzünde sadece Allah'ın dinini benimseyen müslüman bir toplumun varlığına asla tahammül edemiyorlardı.⁸⁷⁴

3.2.10. Bozgunculuk

Fesad, sözlükte "bir şey önceden düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu nitelikleri kaybedip değişmesi, bozulması,⁸⁷⁵ çürümesi, bir kimsenin itidal ve doğru-

⁸⁶⁷ er-Razi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Gayb*, c. 14, s. 182.

⁸⁶⁸ A'raf, 7/86.

⁸⁶⁹ A'raf, 7/16.

⁸⁷⁰ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 120.

⁸⁷¹ İbn-i Kesir, *Tefsîr'ul Kur'an'il Azîm*, c. 6, s. 349.

⁸⁷² el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 9, s. 282-283.

⁸⁷³ Araf, 7/87.

⁸⁷⁴ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 3, s. 1306-1307.

⁸⁷⁵ el-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, s. 245; İlhan Kutluer, "Fesad", DİA, c. 12, s. 421.

luktan sapması, zulüm, karışıklık, kuraklık ve kıtlık” anlamlarına gelir.⁸⁷⁶ İster az, ister çok olsun, bir şeyin itidalden/ölçülükten çıkmasıdır. Onun zıddı “salah” gelir.⁸⁷⁷

Fesâd kavramı; Kur'ân'da genel olarak, fert ve toplumun yeryüzü ve çevrenin, barış ve huzur ortamının, mal, can ve namus güvenliğinin bozulmasını ve yok olmasını, î mân, ibâdet, ahlâk, hak ve istikâmetten sapılmasını, şirk, küfür, nifâk ve isyân olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade eder.⁸⁷⁸

Fesâd kavramı hem kâinattaki ilâhî iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozulmasını, hem de fert ve toplumda Allah'ın istediği nizamın, düzenin, ahlâkın ve ilkelerin bozulmasını ifade eder. İlâhî irâdeye uymayan her türlü inanç, söz, fiil, davranış, kural ve yaşama biçimi fesâddir.⁸⁷⁹

Kur'an'da fesadın her türlü insanın eseri olduğu belirtilmiştir. "*Allah'ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleri ile yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk ortaya çıktı, nizam bozuldu.*"⁸⁸⁰ Fesattan kasıt yağmur yağmaması, bitki ve verimin az olması, bereketin gitmesi gibi durumlardır. İbn Abbas da buna yakın bir açıklama yaparak şöyle demiştir: Fesat, “kullar tevbe etsinler” diye amelleri sebebiyle bereketin eksilmesi.⁸⁸¹ Bir başka açıklamaya göre fesat, piyasanın durgunlaşması ve geçim sebeplerinin azalmasıdır. Fesadın masiyetler, yol kesicilik ve zulüm olduğu da söylenmiştir. Yani yapılan bu işler ziraati, bayındırlığı ve ticareti engeller.⁸⁸²

Yüce Allah bir ayette, yeryüzünü ifsad eden kötü insanları, onlara musallat ettiği başka insanlarla durdurduğunu beyan eder.⁸⁸³

Hz. Şuayb (as) kavmine şöyle seslenerek bozgunculuğu yasaklıyordu: "*Ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın.*"⁸⁸⁴ Yani şöyle diyordu: Peygamberler ve onlara uyanlar, getirdikleriyle amel eden ıslah ediciler toplumsal düzeni sağlamış iken siz o yerde fesat çıkartmayın.⁸⁸⁵

⁸⁷⁶ Paçacı, “Fesad”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 177-178.

⁸⁷⁷ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 482; Ebu'l-Beka, *el-Külliyat*, s. 795.

⁸⁷⁸ Karagöz, “Fesad”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 177-178.

⁸⁷⁹ Karagöz, “Fesad”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 177-178.

⁸⁸⁰ Rûm, 30/41.

⁸⁸¹ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 16, s. 442.

⁸⁸² el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 16, s. 442-443.

⁸⁸³ Bakara, 2/251.

⁸⁸⁴ A'raf, 7/85.

⁸⁸⁵ Zuhayli, *et-Tefsîrü'l-Münîr*, c. 4, s. 572

Fahredden Razi "*Ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın.*"⁸⁸⁶ âyeti hakkında şunları söylemektedir: İnsanların mallarını rızaları olmaksızın almak, çekişmeye ve düşmanlığa sebebiyet verir, çekişme ve düşmanlık da kötülüğe yol açar. İşte bundan dolayı Yüce Allah, "*ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın.*"⁸⁸⁷ demiştir.⁸⁸⁸

Âlimler bu hususta birtakım izahlar yapmışlardır. Mesela: "Ölçüde ve tartıda" haksızlığa yeltenmek suretiyle, ıslah edildikten sonra yeryüzünde fesad çıkarmayın. Çünkü bunun peşinden fesad gelir" manası verilmiştir. Yine âyet, umumî manasına hamledilerek, Hz. Şuayb'ın (as) bu ifade ile fesad (günah) olan herşeyi men etmeyi kastettiği de söylenmiştir.⁸⁸⁹

"Allah bozguncuların işini düzeltmez."⁸⁹⁰ Yüce Allah ifsada karşı bütün mü'min kullarının da ıslahı üstlenmesini istemiş ve toplumda ıslah edicilerin bulunmasının toplumu helaktan kurtaran bir sebep olduğunu şöyle beyan eder:

"Sizden önceki nesillerde, dünyada fesat ve düzensizliği menedecek, böylece onları helâk olmaktan koruyacak idrâk ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden görevlerini yaptıklarından ötürü kurtardığımız az kimse var. Zalimler ise içinde buldukları refahın ardına düştüler. Doğrusu onlar suçlu kimselerdi. Rabbin, halkı dürüst hareket eden hem kendi nefislerini, hem de birbirlerini düzeltmeye çalışan diyarları, haksız yere asla helâk etmez."⁸⁹¹

3.2.11. Islaha Karşı Çıkma

Islah, sözlükte "iyi ve yararlı olma" anlamındaki salâh kökünden masdar olup, genel olarak düzeltmek, daha iyi hale getirmek,⁸⁹² layık olmak, iyi olmak, barıştırmak, iyilik yapmak, mânasında kullanılır.⁸⁹³ Islah, ifsadın zıddıdır.⁸⁹⁴

Islah kavramı; insanları, aileleri, toplumu, kurumları, işleri, ahlâkî davranışları ve çevreyi iyi, güzel, yararlı hale getirmeyi, sulh, barış, huzur ve sükûnu sağlamayı ifâde eder.⁸⁹⁵

⁸⁸⁶ Araf, 7/85.

⁸⁸⁷ Araf, 7/85.

⁸⁸⁸ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 181.

⁸⁸⁹ er-Râzi, *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, c. 14, s. 181.

⁸⁹⁰ Yunus, 10/81.

⁸⁹¹ Hûd, 11/116-117.

⁸⁹² Ali Merad, "*Islah*", DİA, c. 19, s. 143.

⁸⁹³ Karagöz, "*Islah*", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 280.

⁸⁹⁴ el-İsfehani, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 365.

⁸⁹⁵ Karagöz, "*Islah*", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 281.

İnsanın kendi hallerini ıslah etmeleri; inanç, amel, ahlak, söz, fiil ve davranışlarını İslama uygun hale getirmeleridir.⁸⁹⁶

İslah, akideyi, yaşayışı, ahlaki toplum düzenini, uygarlığı, bayındırlığı, zirai, sınai ve ticari alanlardaki gelişmeleri kapsayan genel bir tabirdir.⁸⁹⁷

Bozguncu, fiillerinde Allah'a muhalefet eder. Çünkü o ifsad eder. Yüce Allah ise bütün fiillerinde salahlı/iyiliği gözetir. Dolayısıyla Allah onun işini düzeltmez.⁸⁹⁸ "Allah bozguncuların işini düzeltmez."⁸⁹⁹ Yani onu güçlendirmez, sabit ve devamlı kılmaz.⁹⁰⁰

İnsanoğlu dinin göstermiş olduğu doğru yoldan ayrıldıkça Allah Teâlâ Peygamberler göndererek onları tekrar mutluluk yoluna davet etmiştir. Sonsuz güç ve rahmet sahibi olan Allah, bozgunculukları sonucu kargaşa ve karanlık içine düşen Âdemoğullarına, içlerinden gönderdiği elçiler aracılığıyla hidayet yolunu tekrar tekrar göstermiş ve kendilerini ıslah edip (düzeltip) kurtuluşa ermelerini dilemiştir.⁹⁰¹

Yüce Allah, Mü'minlerin, müfsidlerin fesatlarına karşı tavır almalarını ve bu ıslah etme görevini üstlenmesini ister.⁹⁰²

Peygamberler, hem beşir hem de nezirdirler. Yani insanları müjdeleme ve uyarma vazifeleri vardır ki, bu görevler aynı zamanda birer muslih olduklarını göstermektedir.⁹⁰³

Peygamberlerin kavimlerini ıslahı; onları şirk, küfür, nifâk, isyân, kötülük ve zulümden kurtarmaya çalışmaları, onlara doğru yolu göstermeleri, îman ve sâlih amellere davet etmeleridir.⁹⁰⁴

Hz. Şuayb (as), toplumunun zaafalarını biliyordu. Tüm çabası ve gayretiyle onları ıslah etmeye çalışıyordu. Bu konuda Zuhayli şöyle der:

Yüce Allah Medyen'lilere kardeşleri Şuayb'ı göndermişti. Hz. Şuayb onlara, hepsi iki ana esasa dayanan beş mükellefiyet emretti: Allah'ın emrine gereken tazimi göstermek ki, bunun kapsamına tevhide ve peygamberliği ikrar da girer. Bir de Allah'ın yarattıklarına şefkatli olmak. Bunun kapsamına da eksik ölçüp tartmayı, fesatçı-

⁸⁹⁶ Nisa, 4/146; Maide, 5/38.

⁸⁹⁷ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, c. 4, s. 573.

⁸⁹⁸ el-İsfâhâni, *Müfredat'u Elfaz'il Kur'an*, s. 365.

⁸⁹⁹ Yunus, 10/81.

⁹⁰⁰ el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil*, c. 1, s. 610; ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, c. 2, s. 334.

⁹⁰¹ A'râf, 7/35.

⁹⁰² Hûd, 11/116-117.

⁹⁰³ Dumlu, *a.g.e.*, s. 94.

⁹⁰⁴ Hûd, 11/88; A'râf, 7/142; Şû'ara, 26/151-152.

kartmayı terk etmek girer ki, her ikisinin de ortak yanı başkalarına eziyet verecek şeyleri terk etmektir. Yüce Allah, fesadın yasaklanışını şöyle dile getiriyor; "...ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın..."⁹⁰⁵ Yani peygamberler, onlara uyan, şeriatleriyle amel eden ıslah ediciler orayı düzeltmiş iken siz o yerde fesat çıkartmayın.⁹⁰⁶

Dikkat edilecek olursa Yüce Allah, "...insanların haklarını eksiltmeyin, halka haksızlık etmeyin..."⁹⁰⁷ buyruğu ile dünyevî fesatları, "...ülkede düzen sağlanmışken fesat çıkarıp huzuru bozmayın..."⁹⁰⁸ buyruğu ile de dinî bakımdan ifsadı yasaklamaktadır. Böylelikle ayet-i kerime hem dünya, hem din bakımından yapılacak fesatları yasaklamakta, kapsamlı bir ifade taşımaktadır.⁹⁰⁹

Peygamberlerin ıslahatlarına kulak vermeyip toplumu ifsad edenleri Yüce Allah dünyada da muvaffak etmediği gibi dünyevi azapla da cezalandırmıştır. "*Allah kimin iyileştirme gayesi güttüğünü, kimin de işi bozmayı düşündüğünü pekiyi bilir.*"⁹¹⁰ "*Allah, fesadı sevmez.*"⁹¹¹

"*Ama Allah'a verdikleri sözü iyice pekiştirdikten sonra bozanlar ve Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri terkedenler ve yeryüzünde fesat çıkarıp nizamı bozanlar yok mu, işte onlara sadece lânet vardır. En kötü yurt olan cehennem vardır.*"⁹¹²

Bu fâsıklar o kimselerdir ki Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın riayet edilmesini emrettiği ilişkileri keserler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte bunlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."⁹¹³

"*Allah'ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleri ile yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk ortaya çıktı, nizam bozuldu. Doğru yola ve isabetli tutuma dönme fırsatı vermek için, Allah, yaptıklarının bazı kötü neticelerini onlara tattırır.*"⁹¹⁴

⁹⁰⁵ A'raf, 7/85.

⁹⁰⁶ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, c. 4, s. 570,574.

⁹⁰⁷ A'raf, 7/85.

⁹⁰⁸ A'raf, 7/85.

⁹⁰⁹ Zuhayli, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, c. 4, s 570,574.

⁹¹⁰ Bakara, 2/220.

⁹¹¹ Bakara, 2/205.

⁹¹² Ra'd, 13/25.

⁹¹³ Bakara, 2/27.

⁹¹⁴ Rûm, 30/41.

3.3. HZ. ŞUAYB (AS) KAVMİNİN HELAK OLUŞU

3.3.1. Helak Şekilleri

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb (as) hem Medyen'e⁹¹⁵ hem de Eyke'ye⁹¹⁶ peygamber olarak gönderildiği geçmektedir.

Medyenliler'le Eykeliler'in iki farklı kabile mi, yoksa aynı kavim mi olduğu konusunda müfessirler arasında görüş ayrılığı vardır. İkisinin tek kavim olduğunu ifade edenler⁹¹⁷ de var, İkisinin ayrı birer kavim olduğu ve Hz. Şuayb'ın her iki kavme de peygamber olarak gönderildiğini söyleyenler de vardır.⁹¹⁸ Her iki kavimdeki toplumsal rahatsızlık ticari ahlaksızlık olduğu Kur'an-ı Kerimde beyan edilmiştir.⁹¹⁹ Mevdudi bu konuda şunları söyler: Bir grup, A'raf Suresi'nde Hz. Şuayb'a (a.s) "Medyenliler'in kardeşi"⁹²⁰ dediği halde, burada Eyke halkıyla ilgili olarak böyle bir şey denmediğinden hareketle bunların ayrı kavimler olduğunu savunurken diğer grup, Medyenliler hakkında A'raf ve Hud Sureleri'nde sözü edilen ahlâkî hastalıklar ve özelliklerle, burada Eykeliler hakkında verilen bilgilerin aynı olduğundan hareketle, bunların aynı kavim olduğu görüşündedir. Sonra, Hz. Şuayb'ın (as) her iki kavme mesaj ve uyarısı aynı olduğu gibi, iki kavmin sonu da aynı olmuştur. Medyenliler'le Eykeliler kuşkusuz iki ayrı kavim idiler.⁹²¹

Hz. Şuayb (as), Allah'ın kendisine vermiş olduğu tebliğ görevini aksatmadan devam ediyordu. İnkarcıların tehdit ve baskılarına rağmen O korkmadan, yılmadan, davasından bir adım bile geri gitmeden, Allah'a güvenerek sebat ediyordu. Hz. Şuayb (as) bir yandan Allah'ın onlara ettiği nimetleri hatırlatıyor bir yandan da peygamberlerini dinlemediklerinden dolayı helak olan kavimleri hatırlatarak ibret almalarını söylüyordu: *"Hem düşünün ki bir zaman siz sayıca pek az idiniz. Öyle iken Allah sizi çoğalttı. Ülkeyi bozan o müfsitlerin sonunun nasıl olduğuna bakın da ibret alın!"*⁹²²

⁹¹⁵ A'raf, 7/85; Hud, 11/84; Ankebut, 29/36.

⁹¹⁶ Şuara, 26/176, 190.

⁹¹⁷ İbn-i Kesir, *Tefsîr'ul Kur'ân'il Azîm*, c. 6, c. 348; et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsîru'l-Kur'an*, c. 10, s. 310-311.

⁹¹⁸ Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhim'ul Kur'an*, Terc. Heyet, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, c. 4, s. 65.

⁹¹⁹ Hicr, 15/78-79; Şuara, 26/176-190, Sad, 38/13-14; Kaf, 50/14; A'raf, 7/85; Hud, 11/84-86.

⁹²⁰ A'raf, 7/85.

⁹²¹ Mevdudi, *Tefhîm'ul Kur'ân*, c. 4, s. 65.

⁹²² A'raf, 7/86.

İbn-i Kesir bu ayet hakkında şöyle der: Sizler, azlığınız sebebiyle zayıftınız. Sayınızın fazlalığı ile izzete, güç ve kuvvete sahip oldunuz. O halde bundaki Allah'ın nimetini hatırlayınız. Allah'ın yasakladıklarını işlemeleri ve elçilerini yalanlamaları sebebiyle, geçmiş ümmetlerin ve nesillerin başlarına gelen azabı ve cezayı görün.⁹²³

Kavmi Hz. Şuayb'a şöyle diyordu: “*Sen, bir sihirin etkisine kapılmışsın. Bize hiç bir üstünlüğün yok, sen de bizim gibi bir insansın. Doğrusu, biz seni yalancılardan sanıyoruz. Eğer peygamberlik iddiasında doğru isen haydi gökten üstümüze bir parça düşür, üstümüze azap indir!*”⁹²⁴

Hz. Şuayb (as) onlara şöyle diyordu: “*Rabbim sizin yaptıklarınızı çok iyi biliyor.*”⁹²⁵ Hz. Şuayb'ın (as) bunca çaba ve uğraşına rağmen, “*Yine de onu yalancı saydılar. Bunun üzerine o gölge gününün azabı onları bastırverdi. Gerçekten o müthiş bir günün azabı idi.*”⁹²⁶

Kavminin küfür ve isyanlarında devam etmesi uzayıp gidince, onların da salah bulacağından ümit kesince, Hz. Şuayb (as): “*Ey bizim Rabbimiz! Bizimle şu halkımız arasında Sen âdil hükmünü ver, haklı haksız açığa çıksın. Sen elbette hüküm verenlerin en iyisisin!*”⁹²⁷ diyerek beddua etmiş, şanı yüce Allah da onun duasını kabul ederek kavmini büyük bir sarsıntı ile helak etmişti.⁹²⁸

Kur'an-ı Kerim, onlara gelen azabı değişik şekillerde anlatmaktadır. “*Derken şiddetli bir deprem onları kısıvrak yakaladı ve derhal oldukları yerde çökekaldılar. Şuayb'ı yalancı sayanlar... Onlar değildi sanki vatanlarında, şen şakrak dolaşanlar! Şuayb'ı yalancı sayıp perişan etmek isteyenler... asıl perişan olanlar, işte onlar oldular!*”⁹²⁹ “*Azap emrimiz gelince, tarafımızdan bir lütuf olarak Şuayb ve beraberindeki müminleri o azaptan kurtardık. Zulmedenleri ise o korkunç ses bastırverdi de diyarlarında çökekaldılar. Sanki hiç orada yaşamamış gibi oldular. Evet, Semûd halkı helâk olup gittiği gibi Medyen halkı da helâk oldu gitti!*”⁹³⁰ “*Yine de onu yalancı saydılar. Bunun üzerine o gölge gününün azabı onları bastırverdi. Gerçekten o müthiş bir günün azabı idi.*”⁹³¹ Kur'an-ı Kerim helak oluş şekillerinden ziyade, helak

⁹²³ İbn-i Kesir, *Tefsîr'ul Kur'ân'il Azîm*, c. 6, s. 349.

⁹²⁴ Şuara, 26/185-187.

⁹²⁵ Şuara, 26/188.

⁹²⁶ Şuara, 26/189.

⁹²⁷ A'raf, 7/89.

⁹²⁸ el-Kurtubi, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, c. 9, s. 286.

⁹²⁹ A'raf, 91-92; Ankebut, 29/37.

⁹³⁰ Hud, 11/94-95.

⁹³¹ Şuara, 26/189.

oluş sebepleri üzerinde durmaktadır. Çünkü helak olmayı hazırlayan hep sebepler olmuştur.⁹³²

Âyet-i Kerimelerden anlaşılıyor ki, Medyen halkı, siyah bir bulutun kendilerini kaplaması neticesinde, üzerinde buldukları yerin sarsılması sonucu, büyük bir çığlıkla beraber helak olup gitmişlerdir.⁹³³

Hz. Şuayb (as), Allah'ın kendisine verdiği görevi hakkıyla yerine getirdiğine inanıyordu. "*Zarara rızasıyla girene merhamet edilmez ve layık değildir.*"⁹³⁴ kaidesiyle artık onların azabı hak ettiklerini bildiği için onlara acımayacağını ve üzülmeceğini dile getirdi

Hz. Şuayb (as) helak olarak yok olan kavmi için şöyle diyordu: "*Ey kavmim! Ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim, artık kâfir bir kavme nasıl acırım?*"⁹³⁵

"Allah bilir ya ben size Rabb'imın elçilik görevini tebliğ ettim, bu felaketten kurtulmak için Allah'ın bildirdiklerini anlattım ve emirlerini ulaştırdım. Ve size gereken nasihatı yaptım, iyilikseverliğimi gösterdim, vazifemi tamamen yaptım, ancak siz dinlemediniz inkâr ettiniz. O halde ben şimdi kâfirler topluluğuna nasıl üzülürüm?

Yani ilk önce Şuayb (as) kavminin helak olmasından dolayı bir üzüntü duydu, fakat onların üzüntüye layık olmadıklarını ve küfürleriyle azabı hak etmiş olduklarını düşünerek onlarla olan bütün manevî ilgisini kesti. Kısacası "oh olsun" demedi, ancak "vah" etmenin de caiz olmayacağını düşünerek ve böyle söyleyerek onlardan tamamen yüz çevirdi.⁹³⁶

Sanki yeryüzünde yaşamamışlar gibi izleri silinip gitti. Yani onların hiçbirisi bugün iyilikle anılmıyor. İyi bilin ki daha önce Semud kavmi, Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi medyen kavmi de öylece uzaklaştı.

Yüce Allah'ın âleme yerleştirdiği kanunu gereği akibet müttakilerin oldu. Hak galip geldi, batıl yok oldu. Bütün uyarılara rağmen inanmayan, Peygamberin hak olan çağrısına kulak vermeyip direnenler silinip gitti. Ünleri, servetleri, şöhretleri

⁹³² Tan, *Kur'ana Göre Geçmiş Kavimlerin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*, s. 156.

⁹³³ et-Taberi, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsiru'l-Kur'an*, c. 27, s. 637-638.

⁹³⁴ Alaaddin, *Bedaiu's-Sana-i Fi Tespiti Şera-i*, c. 4, s. 50.

⁹³⁵ A'raf, 7/93.

⁹³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 2215.

yok oldu. Güvendikleri malları taptıkları batıl ilahları onları kurtaramadı. Arkadan gelecek nesillere ibret ve derslerle dolu bir memleket bıraktılar.

3.3.2. Akibetin İman Edenlerin Olması

Hak her zaman galip, batıl her zaman yok olmuştur. Hak başta mağlub görünürken sonuçta galip gelmiştir. Hz. Muhammed'in (as) peygamberliği ile hak dinin gelmesi anından itibaren gerçekten kâfirlik ve Allah'a ortak koşmanın yok oluşu başlamış, daha sonra Mekke fethedildiği zaman Ka'be'den putları atarken Hz. Peygamber bu âyeti okuyarak önce verilen bu haberin doğruluğunu ilan etmişti: “*De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu. Elbette batıl yok olmaya mahkûmdur."*⁹³⁷ Yaşamak ve süreklilik doğruluğun yapısı gereğidir. Geri çekilmek ve yokolup gitmek ise batılın özelliğidir.⁹³⁸

Toplumların azgınlık ve kötü gidişatlarını durdurup, hem dünya hem de ahiret saadetlerini sağlamak üzere Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği peygamberler başlangıçta tek ve mağlub görünürken sonuç itibariyle o toplumlara gelen azapla yok olup gitmeleriyle Peygamberler galib, onlar mağlub olmuştur. Netice itibariyle peygamberlerin savundukları dava yani hak galib gelmiştir. Hz. Şuayb Peygamber ve mümin arkadaşları "Allah'a iman etmiş olmaktan başka hiçbir kusur işlemedikleri halde" toplumdaki şirk önderleri tarafından sürgüne mahkûm edilmişlerdir. Onlar da hep birlikte durumlarını Allah'a tevekkül ederek bildirmişlerdir. Zaten her şeye şahit olan Yüce Allah onların bu yakarışına "suça gömülmüş o toplumu helak etmek suretiyle" cevap vermiştir.⁹³⁹ Başlangıçta yalnız ve mağlub iken sonunda hakkın üstün gelmesiyle akibet iman edenlerin oldu.

Geçmiş peygamberler döneminde iyilik ve kötülüğün çatışması sonucunda hakkın galibiyeti normal yollarla sağlanmadığı takdirde inananlara gönderilen gaybi yardımlar sayesinde karşı taraf tabiat felaketlerinden biriyle helak olmuştur. Ancak karşı tarafın böyle bir akibeti hak etmeleri için inanan tarafın inancında sebat göstermesi, tebliğ görevini de hakkıyla yerine getirmesi gerekir.⁹⁴⁰ Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Bizim helak ettiğimiz her ülkenin mutlaka uyarıcıları vardı. (Onlar) ihtar (ederler, gidişlerinin nereye varacağını hatırlatırlardı). Biz zulmetmiş değiliz.*”⁹⁴¹

⁹³⁷ İsra, 17/81.

⁹³⁸ Kutub, *Fi Zilâl'il Kur'an*, c. 4, s. 2247.

⁹³⁹ Zülaloğlu, *Kur'an'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri*, s. 125.

⁹⁴⁰ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 81.

⁹⁴¹ Şuara, 26/208-209.

SONUÇ

Yüce Allah ilk insandan beri sürekli peygamberler göndererek, kitaplar indirerek insanlığa doğru yolu göstermiştir. İnsanı iyi ve kötü duygularla donatarak yaratan Yüce Allah onu iyiye kanalize edecek rehberler, kılavuzlar da göndermiştir. Kur'an'ın muhatabı insandır. Kur'an, insan için inmiştir. Allah'ın kullarıyla konuşmasıdır. Allah'ın insanlarla Peygamber ve Kitaplar vasıtasıyla konuşması insana verilen değer ölçüsüdür.

Kıssalar Kur'an-ı Kerim'in hemen hemen yarısını teşkil etmektedir. Bazı kıssalar Kur'an'da bir defa anlatılırken bazıları çok yerde tekrar edilmektedir. Kur'anın bu kıssalarında, Kur'anın temel konuları anlatılmaktadır. Kur'an kıssalarının tekrar edilmesinin bir hikmeti de inanç, ahlak gibi temel konuları toplumda iyice yerleştirmek içindir. Tekrar edilen her bir kıssa olayı farklı açılardan, farklı yönlerden ele alıp tahlil etmektedir.

Kur'an Kıssaları, yaşanmış basit birer olay ve hikâyeden ibaret değildir. Her bir kıssa, insanlar için ibretler, hikmetler, yol gösteren işaretler, teselliler, eğitici unsurlar, kurtuluş çareleri, buhranlardan kurtuluş, toplumun yükseliş prensipleriyle dolu birer hazinedir.

Kıssalar, davasını anlatırken birçok sıkıntılarla karşılaşan Peygambere önceki peygamberlerin de aynı durumla karşı karşıya kaldığını ve sonunda hakkın batıla galip geldiğini anlatarak peygamberi teselli vermektedir. Aynı zamanda kıssalar, kötü ile iyi insanın psikolojik tahlillerini yaparak iyi insan olmak isteyenlere modeller sunmaktadır. Kıssalar bir yönden de insanın duygularını eğitiyor. Kıssalar Peygamberlerin davalarının temel esası olan iman hakikatlerini ispatlıyor. Kıssalar bir yönden de kötü ahlak neticesinde çökmeye, yok olmaya yüz tutan ferdleri ve toplumları yeniden inşa ediyor. Buhrandan, çöküntüden kurtuluş çareleri sunuyor. Kıssalar kötü ahlak neticesinde çökmeye yüz tutmuş toplumu yeniden inşa edecek reçeteler sunmaktadır. Kur'anın bu yöndeki çarelerine, sunduğu bu reçelerine uyanlar kurtuluşu ermiş, yükselişe geçmiştir. Ama Kur'anın getirdiği bu çareleri kabul etmeyen, ona karşı direnen toplumlar da helak olup, çöküntüden kurtulmayıp tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Kıssalara baktığımızda toplumların çöküşünde ve tarih sahnesinden silinip yok olmasında temel neden ahlaki yönden zafiyetleri, Allah'ın gönderdiği uyarıcıları yalanlama, başlarına gelen musibetlerden ders almama, büyüklük taslayarak uyarıcılar-

dan yüz çevirmeleri ve zulüm gelmektedir. Kısacası şöyle diyebiliriz: İçinde buldukları kötü ahlak neticesinde Peygamberlerin uyarılarını dikkate alıp durumlarını değiştirmedikleri için helak olmuşlardır.

Yüce Allah, toplumları helak ederken birden bire helak etmiyor. Önce Uyarıcı Peygamberler gönderiyor, sonra o toplumu çeşitli bela ve sıkıntılarla ve peşinde de ferahlık ve genişlik vererek imtihan ediyor. Nihayet ibret alıp uyanmazlarsa ansızın azabı gönderiyor. Bu prensip Kur'an-ı Kerimde şu şekilde anlatılıyor:

“Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, halkı (peygambere başkaldırımsınlar ve Bize) yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkıştırdık. Sonra kötülüğü (yoksulluk ve darlığı) değiştirip yerine iyilik (bolluk) getirdik, nihayet çoğaldılar ve ‘Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu’ (onlar da sıkıntılı ve sevinçli günler geçirmişlerdi) dediler. Biz de onları, hatırlarından geçmediği bir anda ansızın yakaladık.”⁹⁴²

Yüce Allah Kur'an-ı Kerimde Hz. Lut (as)'ın kavmini helak ettikten sonra Hz. Şuayb (as)'ın kavmini helak ettiğini anlatıyor. Bu kavim de ölçü ve tartıda hileli davranmak ve yeryüzünde bozgunculuk yapmakla tanınmaktadır. Bu gün de acaba Yüce Allah'ın bu temel prensibini bozup, hudutlarını çiğneyip ölçü ve tartıda hileli davrananlar yok mudur? Elbette daha kötüsü vardır. Günümüz İslam toplumunda olduğu gibi küresel bağlamda dünya çapında bu ahlaki zafiyetler görülmektedir. Günümüz toplumu Lût kavminin, Sâlih kavminin, Hud ve Nuh kavminin yaptıklarını yapmıyor mu acaba? Belki de insanlık tarihi boyunca tüm toplumların yaptığı kötü fiillerin hepsi ve en ilerisi bugünkü toplumda mevcuttur. Yüce Allah Peygamber duası olması hikmetine mebni olarak bunları top yekun helak ederek dünya tarihinden silmiyor. Ancak çeşitli şekillerde bunlar da dünyada Allah'ın azâbından geçmektedirler. Toplumda meydana gelen anarşik olaylar, hemen herkesin hastalıklı olması, çare bulunamayan hastalık çeşitlerinin olması, trafik kazaları, depremler, savaşlar, ekonomik krizler, lüks ve konfor neticesinde meydana gelen maddi ve manevi krizler, maddiyat yönünden lüks hayat sürenlerin dünyada huzur bulmamaları, stresler, bunalımlar gibi İlahi uyarılarla insanlık sürekli karşı karşıyadır.

Diğer Peygamberlerin yaptığı gibi, Hz. Şuayb (as) da başlangıçta tevhid akidesini gönüllere yerleştirmekle işe başladı. Arkasından, emanet ve adâlet konusuna da ağırlık verdi. Çünkü Medyen halkı, büyük bir ticarete sahipti. Yemen'den Suriye'ye,

⁹⁴² A'râf, 7/ 94-95.

Irak'tan Mısır'a kadar uzanan iki ana ticaret yolunun kavşağında yerleştiklerinden dünya üzerinde büyük bir öneme sahiptiler. Ticaretlerinde eksik tartma ve eksik verme, hileli davranma, zulüm ve soygun olaylarına karışma gibi konularda da kötü bir üne sahiptiler.

Hz.Şuayb (a.s.)'ın onlara yaptığı bunca nasihatten pek yararlanan olmadı. Onlar, insanların eşyalarını eksik verdiklerinden, insanlara zulmedip bozgunculuk yaptıklarından ruhları körelmişti ve hayata adâlet gözlüğüyle bakamıyorlardı. Sonunda hak galip gelip, zulüm ve batıl yok oldu.

Günümüz insanının en önemli manevi hastalığı inanç ve ahlaki zafiyettir. Hz. Şuayb (as) kıssası günümüz insanı için de bu ahlaki çöküntüden kurtulma çareleri sunmaktadır. Toplumun bu ahlaki çöküntüden kurtulması için evvela toplumda tevhid hakikatını yerleştirmekle başlanmalı. Çünkü her türlü fesâdın ve ahlâksızlığın beslendiği inanç zaafiyeti takviye edilmedikçe bu altyapıya bağlı olan yanlışlıkların düzelmesine imkân yoktur. Hz. Şuayb (as)'ın yaptığı gibi önce tevhid hakikatı toplumda yerleştirmeli. Tevhid bir binanın temelleri gibidir. Binanın sağlam olması için temellerinin sağlam oturtulması gerekir. Sağlam olmayan temeller üzerine bina edilen yapının yıkılmaya mahkûm olduğu gibi devam etmesi de imkânsız hale gelir. Peygamberler geldikleri toplumlarda işe önce tevhidden başlamışlar. Toplumun ahlaki yapısı ne olursa olsun önce onu temellendirmişler. Evvela onu sağlam bir yapıda oluşturmaya gayret göstermişler. Çünkü ondan sonra getirecekleri tüm ilkeleri bu temel üzerine bina etmişler. Tevhid, hayattan kopuk, insan davranışlarından bağımsız bir inanç esası değildir, tam tersine insanı ve hayatı her yönüyle kuşatıp yeniden inşâ etme projesidir. Vücutta etle kemik ne ise, tevhidin teorisi ile pratiği odur.

Din insanın inancına istikamet verdiği gibi sosyal münasebetleri dahi düzene koymaktadır. Dinin bu konudaki uyarıları dikkate alınmalıdır. Kıssalar üzerinden Kur'anın insanlık için sunduğu ahlaki ilkeler dinlenmeli ve uygulanmalıdır. Ta ki insanlık rahat bir nefes alıp, dünya ve ahiret saadetini temin etsin.

KAYNAKLAR

- Abi, Ebû Sa`d Mansur b. el-Hüseyin, *Nesrû'd-Dürr* (nşr. Halid Abdülgani Mahfuz),
Beyrut: 1424/2004.
- Abdul Baki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cem el-Mufehres Li Elfazil Kur'an'il Kerim*,
Mısır: Daru'l-Hadid, 2007.
- Ahmed b. Hanbel; *Müsned*, ş.y. 1985.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, Sad. Ali Arslan Aydın, Ankara:
1991.
- Alaaddin, Ebu Bekir Bin Mes'ud Bin Ahmed el-Kasani, el-Hanefi, *Bedaiu's-sana-i
Fi Tespiti Şera-i, Dâru'l Kutubi'l İlmi*, 1986.
- Aral, Vecdi, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, İstanbul: 1984.
- Arsal, S. Maksudi, *Hukuk Felsefesi Tarihi*, İstanbul: 1945.
- Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yay, t.y.
- Aydın, Mehmet "Ahlak", DİA, İstanbul: 1989.
- Aydın, Ömer, *İman-Ahlak İlişkisi*, İstanbul: İşaret Yay, 2007.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul: Kuba Yay, 1996.
- Bağcıvan, Şefik, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, 14 y.
- Bardakoğlu, Ali, "İslam ve Toplum", İlmihal, Ankara: T.D.V.Y, 2010.
- Bebek, Adil "Mağfiret", DİA, İstanbul: 1989.
- el-Beydâvi, el-Kâdi Nâsiruddin Ebi Said Abdullah bin ömer Bin Muhammed
eş-Şirazi, *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Kahire: Dar'ut-tevfikiye, 2011.
- Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra* (nşr. M. Abdülkadir Ata), Mekke: 1414/1994.
- Beheştî, Ayetullah Muhammed Hüseyin, *el-İktisadu'l-İslami, Munazzamatu'l-
A'lamu'l-İslami*, Tahran: 1986.

- el-Bendenci, Ebu Bişr el-Yemani, *et-Takfiyetü Fi'l-Luga*, Beyrut: 1967.
- el-Buhari, Ebu Abdillan Muhammed b. İbrahim, *Sahihu'l-Buhari*, Mısır: 1212.
- el-Buhari, Ebu Abdillan Muhammed b. İbrahim, *el-Edebu'l Mufred*, Beyrut: 1989.
- Canpolat, Mehmet, “Ahlak”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B.Y, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: D.İ.B.Y, 1982.
- el-Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacu'l-Luga Ve Sıhahu'l-Arabiyye*,
Beyrut: Dar'ul-İlim, 1990.
- Cilalı, Osman, “Dua”, DİA, İstanbul: 1989.
- el- Cürcani, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut:
Darun- Nefais, 2007.
- Çağıl, O. Münir, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, I. Kitap, 2. Baskı, İstanbul: 1963.
- Çağrıçı, Mustafa, “Nasihat”, Md, DİA, İstanbul: 1989.
- Çağrıçı, Mustafa, “Tevekkül”, DİA, İstanbul: 1989.
- Çağrıçı, Mustafa, “Sabır”, DİA, İstanbul: 1989.
- Çağrıçı, Mustafa, “Şükür”, DİA, İstanbul: 1989.
- Çağrıçı, Mustafa, “Kul Hakkı”, DİA, İstanbul: 1989.
- Çağrıçı, Mustafa, “Hırs”, DİA, İstanbul: 1989.
- Çağrıçı, Mustafa, “Kanaat”, DİA, İstanbul: 1989.
- Çarpa, M. Ömer, *İslam Ekonomisinin Amaçları*, İslam Ekonomisi ve Sosyal Güven-
lik Sistemi, (Haz. Yılmaz, Faruk), İstanbul: Ma'rifet Yay. 1991.
- Çelik, İbrahim, “Kur'an'da Mele' Terimi, Peygamberler Ve Onlara Uymak
İstemeyenler,” Uludağ Üniv. İlah. Fak. Derg. I-1; Yıl, 1; Bursa: 1986.
- Çimen, Abdullah Emin, *Niçin Helak Oldular*, İzmir: Akademi Yay, 2008.
- Çizakça, Murat, *İslamın Unutulan Ekonomik Modeli*, İstanbul: Ufuk Yay, 2012.
- ed-Darimi, Ebu Muhammed Abdullah, *es-Sünen*, ş.y, t.y

- Draz, M. Abdullah, *Kur'an Ahlakı*, Çev. Emrullah Yüksel, Ünver Günay, İstanbul: İz Yay, 2009.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, Ankara: D.İ.B.Y., 1992.
- Ebu'l-Beka, Abdullah bin Hüseyin bin Abdullah bin Hüseyin Ukberî, *el-Külliyat*, Beyrut: 1993.
- Ebu Davud, Süleyman İbn'-Esas, *es-Sünen*, Beyrut: 1980.
- Ebu suud, Muhammed Bin Muhammed el-İmadi, *İrşad'ul Aklı's-Selim İla Mezaya el-Kitâbi'l-Kerim*, Lübnan: t.y.
- Ebu Talib el-Mekki, Muhammed b. Ebi l-Hasen Ali b. Atiyye el-Hâris, *Kûtu l-Kulûb fî Muameleti l-Mahbûb ve Vasf-ı Tarîki l-Mürîd ilâ Makâmı t-Tevhîd*, Beyrut: 1995.
- Elmalı'lı, Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, 3. Baskı, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979,
- Eryılmaz, Bilal; Biricikoğlu, Hale, "Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik", İş Ahlakı Derg, Cilt 1, Sayı 7, 2011.
- el-Feyyumi, Ahmet b. Muhammed Ali, *el-Misbahu'l-Münir*, Lübnan: 1990.
- el-Firuzâbâdi, Mecduddin Muhammed b. Yakub, *el-Kamusu'l-Muhit*, trc. Asım Efendi, İstanbul: 1305.
- Gazali, Ebu Hamit Muhammed b. Muhammed, "İhya-u Ulumud-Din", Beyrut: th.
- Gölbaşı, Şükran, "Ahlaki Davranışların Kurumsallaşmasında İşletmecilik Okullarının Rolü", İş Ahlakı Derg, Cilt 2, Sayı 4, 2011.
- Görmez, Mehmet, "Hz. Peygamberin Bir Hadisi Şerifinde Din Tanımı" Peygamberimiz Hz. Muhammed (Özel sayı), Diyanet ilmi derg, Ankara: 2000.

Halefullah, Muhammed Ahmed *el-Fennü 'l-Kasasî fi 'l-Kur 'âni 'l-Kerîm*, Kahire: 1972.

Halis, Zeki, *Tencimu 'l Kur 'an (Kur 'an 'ın Parça Parça İnmesi)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2012.

Harman, Ömer Faruk, "Medyen", DİA, İstanbul: 1989.

Hacak, Hasan, "Mal", DİA, İstanbul: 1989.

Heyet, *Kur 'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, 2007.

Hoşab, Fahri, *Sünnet 'te Tedric*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri: 1993.

İbn-i Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu 'l-Arab*, Beyrut: 1990.

İbnu 'l-Emin, Mahmut Kemal, *Ahlak*, İstanbul: 1308.

İbn-i Teymiyye, Takiyyuddin Ahmed, "*Minhacu 's-Sünne*", Kahire: Bulak Baskısı, 1322.

İbn-i Mace, Ebu Abdillah Muhammed, *es-Sünen* thk. M. Fuad Abdulbaki, Mısır: Th.

İbn-i Haldun, Abdurrahman Ebu Zeyd, *Mukaddime*, (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul: 1982-1983.

İbn-i Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîr 'ul Kur 'ân 'il Azîm*, Kahire: Müessese-i Kurtuba, 2000.

el-İsfehâni, Hüseyin b. Muhammed er-Rağıp, *Müfredât 'u Elfâz 'il Kur 'ân*, Kahire: Mektebet 'u Feyad, 2009.

İslamoğlu, Mustafa, *Kur 'an 'a Göre Esma-i Hüсна*, İst: Adım Dağıtım, 2012.

Karagöz, İsmail, "*Hâlîm*", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B.Y., 2007.

Karakoç, Sezai, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul: Diriliş Yay. 1987.

- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul: Ensar Yay., 1990.
- Karaman, Fikret, “İlim”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B.Y., 2007.
- Kılıç, Recep, “*Ahlak Kavramının Analizi*” İslam Ahlakı ve Sevgi, Kutlu Doğum 2006, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 2007.
- Kılıoğlu, İsmail, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, İstanbul: M.Ü.İ.F.Y, 1998.
- Kılıç, Sadık, “*Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar*”, I. Kur'an Sempozyumu, Ankara: Bilgi Vakfı Yay., 1994.
- Kulaz, Cüneyt, *İnsan Hakları Açısından Hz.Şuayb Kıssasının Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, 76 y.
- Kutluer, İlhan, “Fesad”, DİA, İstanbul: 1989.
- Kutluer, İlhan, “İlim”, DİA, İstanbul: 1989.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zilâl'il Kur'ân*, Kahire: Daru'ş-Şurûk, 1981.
- el-Kurtubi, Ebi Abdullah Muhammed Bin Ahmet Bin Ebi Bekir, *el-Cami li Âhkam-il Kur'an*, Lübnan: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- el-Kudai, Kadı Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Selâm, *Müsnedü'ş-Şihab* (nşr. Hamdi es-Selefi), Beyrut: 1407/1986.
- Köylü, Mustafa, *Küresel Ahak Eğitimi*, İstanbul: Dem Yay, 2006.
- Köse, Saffet, *İslam İş ve Ticaret Ahlakı*, İstanbul: İgiad Yay, 2012.
- Köse, Saffet, “Hile”, DİA, İstanbul: 1989.
- Malik, b. Enes, *el-Muvatta*, thk. M. Fuad Abdalbaki, Mısır: th.
- Manan, M. A. *İslam Ekonomisi*, Teori ve Pratik, trc. Bahri Zengin, İstanbul: Fikir Yay., 1976.
- Merad, Ali, “İslah”, DİA, İstanbul: 1989.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhîm 'ul Kur'ân*, Terc. Heyet, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

el-Mübarek, İbnu'l-Esir Mecduddin Ebu's-Seadat, *en-Nihaye Fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Kum: th.

Münavi, Muhammed abdurrahman er-Rauf, *et-Tevkif ala Mühimmatı't-Tearif*, Tah.

Dr. Muhammed Rıdvan ed-Daye, Dimeşk: Beyrut, 1410.

Mukatıl, b. Süleyman, *Tefsiru'l-Kur'an*, Bursa inebey ktb. H. Çelebi Kısmı, no. 27.

Müslim, Ebu'-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, İstanbul: th.

Nakre, Tuhami, *Te'sîru'l-Kasasi'l-Kur'âni*, Riyad: el-Mecelletu'l-Arabiyye, 1979.

Neccar, Abdu'l-Vahhab, *Kasasu'l-Enbiya*, Beyrut: Darul-Hayr, 1990.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmet b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Lübnan: Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, 2008.

En-Nesâi, Ebu Abdirrahman b. Şuayb; *es-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut: 1992.

Nursi, Said, *Sözler*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1991.

Nursi, Said, *İşârât-ül İ'câz*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1991.

Nursi, Said, *Lem'alar*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1991.

Nursi, Said, *Mektûbât*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1991.

Numani, Şibli, *Hz Ömer'in Devlet İdaresi II*, trc. Talip Yaşar Alp, İstanbul: Hikmet Yay., th.

Özek, Ali, *Çağımızın Ahlak Bunalımı Ve Çözüm Arayışları*, İstanbul: 2009.

Özel, Mustafa, *İktisat ve Din*, İstanbul: İz Yay. 1994.

Özervarlı, M. Sait, "Mülk", DİA, İstanbul: 1989.

Paçacı, İbrahim, "Hukuk", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: D.İ.B.Y., 2007.

er-Razi, Muhammed, Fahu'd-Din *et-Tefsîr'ul Kebîr ve Mefatih'ul Ğayb*, Beyrut: Dâru'l Fikir, 1981.

Reşid, Rıza, Muhammed-Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l Hakîm*, (*Tefsir'ul-*

- Menar*) Kahire: Dar'ul-Menar, 1947.
- Said, Mehmet, *Ahlak-ı Hâmide*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1317.
- es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Kahire: Dar'us-Sabuni, t.y.
- Semerkandi, Ebu'l-Leys, *Tefsiru'l-Kur'an*, Sezgin Naşriyat ve Ciltevi. ş.y, t.y.
- Sevinçgöl, Ömer, *Özel Lûgat*, İstanbul: Zafer Yay. 2004.
- es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Durru'l-Mensur fi' t-Tefsiri'l-Me'sûr*, Kahire: 2003.
- es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Fethu'l-Kebîr fi Dammi'z-Ziyâdeti Îlâ'l Camii's-Sağir*, Beyrut: 1415/1994.
- eş-Şâtibi, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakât*, thk. Abdullah Draz, Beyrut: 1991.
- Şengül, İdris, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yay., 1994.
- Şengül, İdris, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", I. Kur'an Sempozyumu, Ankara: Bilgi Vakfı Yay., 1994.
- Şengül, İdris, "Kıssa", D.İ.A., İstanbul: 1989.
- Şimşek, Mehmet Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, İstanbul: 1998.
- Tabakoğlu, Ahmet, "İslam Sosyalizmi Davası" , İş Ahlakı Derg, Cilt 2, s. 107, Sayı 4, Kasım, 2009
- Taberani, Süleyman bin Ahmed bin Eyyûb eş-Şâmi el-Lahmî', *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (nşr. Hamdi es-Selefi), Musul: 1404/1983.
- et- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiru'l-Kur'an*, Kahire: Dar'ı Hicr, 2001.
- et-Tehânevi, Muhammed Ali el-Faruki, *Keşşâfu İstilahati'l-Fûnûn ve'l-Ulum*, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.

Tan, Zeki, *Kur'ana Göre Geçmiş Kavimlerin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*, Ankara: Neşriyat Dağıtım, 2011.

Tan, Zeki, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim Ve Âlimin Rolü*, İstanbul: Özgü Yayınları, 2010, s. 264.

Tiltay, Muhammet Ali; Torlak, Ömer, “*Materyalist Eğilim, Dini Değerle, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler*”, *İş Ahlakı Derg*, Cilt 1, Sayı 7, 2011, s.97.

et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa *el-Camiu's-Sahih*, nşr. A. Muhammed Şakir, Mısır: ts.,

Toksarı, Ali, “Emanet”, DİA, İstanbul: 1989.

Topaloğlu, Bekir, “Halîm”, DİA, İstanbul: 1989.

Topaloğlu, Bekir, “Hak”, DİA, İstanbul: 1989.

Topaloğlu, Bekir, “Reşid”, DİA, İstanbul: 1989.

Toptaş, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, ty.

Uludağ, Süleyman, “Amel”, DİA, İstanbul: 1989.

Uludağ, Süleyman, “Bela”, DİA, İstanbul: 1989.

Uludağ, Süleyman, Çağrıcı Mustafa, “İstikamet”, DİA, İstanbul: 1989.

Vehbi, Konyalı Mehmed, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul: 1976.

Yaşaroğlu, M. Kamil, “Namaz”, DİA, İstanbul: 1989.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, DİA, İstanbul: 1989.

Yıldırım, Suat, “*Kur'an-ı Kerim'de Kısaslar*”, Atatürk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Derg, 3. Sayı, Ankara: 1979.

Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul: 1983.

Yiğit, İsmail, *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2007.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.

Yılmaz, Ali Rıza, *Kur'an-ı Kerim'de Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri Ve Ortak Yönleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 140 y.

Zaim, Halil, “*Sabahattin Zaim ve Güzel İnsan Modeli*”, İş Ahlakı Derg, Cilt 1, Sayı 7, 2011, s.121.

ez-Zebidi, Zeynuddin Ahmet b. Ahmet Abdullatif, *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, trc. Ahmet Naim, Kâmil Miras, Ankara: 1972.

ez-Zemahşeri, Mahmud Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Kahire: Dar'ul Hadis, 2012, IV/732

Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsîrû'l-Münîr*, Risale Yayınları, terc. Heyet, İstanbul: 2008,

Zülaloğlu, Fevzi, *Kur'an'da Dua ve Rasullerin Dua Örnekleri*, İstanbul: Ekin Yayınları, 2005.